

Gondolatok a hungarológiáról

**Előadások a VII. Nemzetközi
Hungarológiai Kongresszuson**

Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27.

Nemzetközi Magyarstudományi Társaság
Budapest
2012

Gondolatok a hungarológiáról

Gondolatok a hungarológiáról

**Előadások a VII. Nemzetközi
Hungarológiai Kongresszuson**

Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27.

Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság
Budapest
2012

Szerkesztette
MONOK ISTVÁN
NYERGES JUDIT
SIPOS GÁBOR

Technikai szerkesztő
DETRE ILDIKÓ

A kötet kiadását támogatta a
Bethlen Gábor Alap

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Nonprofit Zrt.

A borítón
Kolozsvár babérkoszorús címere Heltai Gáspár kiadványain

ISBN 978-963-87595-9-7

TARTALOMJEGYZÉK

Monok István

Gondolatok a hungarológiáról. Bevezetés..... 9

Gál Jenő

Rákos Péter életművének statikája és dinamikája..... 17

Nagy Levente

Az erdélyi magyar és román reformáció román,
magyar és nyugat-európai szemmel 41

Czibere Mária

A magyarságtudomány helyzete Nyugat- Euró-
pában, avagy küzdelmek, félgyőzelmek a hét-
köznapokban..... 69

Hegedűs Rita

Szükséges-e a magyar nyelv a hungarológia okta-
tásához? 93

Sárközy Péter

Hungarológia – a bolognai reform után a kül-
földi egyetemeken 111

K. Lengyel Zsolt

Hungarika-kutatás és hungarológia Németor-
szágban 143

Ágnes de Bie-Kerékjártó

Hungarológia extra muros 175

Szőnyi György Endre

A magyarországi művészettörténet interkultu-
rális bemutatása 185

Árvay Anett

Közterek külföldi szemmel..... 203

Korompay Klára

A nemzetközi szavak mint a nyelvek közötti át-
járás különleges terepe: magyar–francia megfele-
lések morfológiai tanulságai..... 225

Okamoto Mari

Az idegen nyelvek oktatásának sajátosságai Ja-
pánban: különös tekintettel a vizuális és auditív
képességekre 241

Viktoria Ilse

Új utak a magyar mint idegen nyelv tanításában..... 253

Andrássy Dorottya

A magyar kultúra jelenléte és befogadása ma
Horvátországban a felsőoktatás tükrében 263

Piret Norvik

Az Észtsországban élő kárpátaljai magyarok helyzetéről	277
---	-----

Umemura Yuko

Milyen kép alakult ki a Kárpát-medencéről Japánban az utóbbi negyed században?	285
---	-----

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, és a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság főtitkári beszámolói (1996–2011)	293
Róma, 1996 (Jankovics József).....	295
Jyvaskylä, 2001 (Jankovics József)	307
Debrecen, 2006 (Jankovics József).....	323
Kolozsvár, 2011 (Monok István).....	335

Monok István

Gondolatok a hungarológiáról

Bevezetés

A nemzetközi magyarságtudományi rendezvényeken hagyományosan mindig szervezünk „hungarológia” szekciót, illetve szimpóziumot. Több érv szól ennek léte mellett, és persze ellene is. Valóban meglehetősen bizarr dolog egy hungarológiai kongresszuson hungarológia szimpóziumot szervezni. Valamennyi előadás magyarságtudományi az egész rendezvényen, és a hungarológia elmélete, pontosabban a hungarológiai stúdiumok szembesítése a legfrissebb kultúraelméletekkel soha nem történik meg. Remélhetőleg az egyes magyarságtudományi területek külön-külön, megfelelő mértékben figyelnek saját diszciplínájuk nemzetközi fejleményeire. Sokan mérgelődnek azután, hogy a mindenki által ismert problémákat halljuk sokadszor, országok szerinti csoportosításban, no meg azon, hogy a filológiai tudományosság helyett a magyar nyelv külföldieknek történő tanításának módszertani esettanulmányai töltik meg a szimpóziumot. Mindegyik fontos, különösen fontos lenne, ha a magyarságtudomány művelőin kívül bárkit is érdekelne a dolog. Miután nincsen magyar nemzeti minimum (semmilyen területen), kormányonként, de sokszor évenként (személyektől függően) változik az ország kül-, vagy éppen nemzetpolitikája (már ha éppen az a kurzus működik, amelyik ezt a szót használja). Aztán mi, hazánk nagyszerű értelmisége sem jutunk túl azon,

hogy ki mennyire nem ért semmihez, és a politikusi állásokat betöltő személyek mennyire szégyenteljesek az ország számára. Aztán mi sem fogalmazunk meg semmit, mert aprópénzért felsorakozunk az egyes csoportok anyagi érdekeit harcosan képviselő kicsinyes politikai szekértáborok mögé.

Ettől persze az egyes előadásokon számos fontos és okos dolog hangzik el. Ott helyben a gyakran kialakuló vitákon közelebb is jutunk egymáshoz, de a vacsorakor már csak a *vanitatum vanitas* hagyománya él tovább közöttünk.

A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Kolozsvárt került megrendezésre. Ki hitte volna ezt akárcsak tizenöt éve? Aztán elmúlt a világ magyarságtudósainak sereg-szemléje, és most várjuk az egyes hungarológiai diszciplínák mentén szervezett szimpóziumok előadásainak anyagát. Mert a kolozsvári kongresszus valóban sikeres volt. A szűk szakmák szempontjait tekintve mindenképpen. Még a legkritikusabb megfigyelők is azt mondják, „inkább jó volt, mint rossz”, vagyis az előadások többségével elégedettek.

Az ünneplésre tehát van okunk, és van a kesergésre is. Hiszen az a nemzetközi társaság, amelyik a kommunista időkben meg tudta őrizni politikai semlegességét, olyan hatalmi környezetben rendezte kongresszusait, amely hatalom képviselői – ha tetszik, cinkosan – hagyták, hogy a filoszok eszmét cseréljenek, hiszen a magyarországiak találkoztak a világ 34 országából összejött barátaikkal, és jót beszélgettek mindenféle fontos, a hatalmi játék számára érdektelen kérdésről. Még a vacsorát is fizette a kommunista állam, hogy jó érzéssel legyenek az egybegyűltek. A hatalom képviselői, nem is akartak személyesen jelen lenni, ahogy a Társaság (akkor: Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság) sem örült volna a jelenlétnek. De nem kellett magyarázni senkinek,

hogy ki mit nem szeretne: tudta mindenki. Ma a közszereplés kényszere megnehezíti annak megértését, hogy rendezvény és rendezvény között különbség van.

A magyarságtudományi világkongresszus Kolozsvárt 2011-ben komoly üzenetet hordozott. Ugyan utólag, a Kongresszus „Hungarológia szimpóziума” előadásaihoz írt bevezetésben bevallhatjuk, hogy komolyabbat is hordozhatott volna. De a tanulságok azért tanulságok maradnak, és szembesülnünk kell ezekkel, sőt, tanulnunk is kell belőlük.

A 2011-es magyarországi hatalom fontosnak ítélte ezt a rendezvényt, és megfelelően támogatta is. Tegyük rögtön hozzá, az előkészítést a 2010 előtti hatalom is támogatta. Lehet, hogy csak egyes képviselői tartották fontosnak, de az eredmény a támogatás lett. A korszak tanulsága az is, hogy a könyvelők irányította államigazgatás értelmetlenül agyonbürokratizált, felelősséget nem vállaló, és senkiben meg nem bízó alapállásból a támogatás jó részét utólag adta, de ezt is meg tudjuk köszönni azzal, hogy közzé tesszük gondolatainkat, amelyeket ha elolvasnak, akár tanulhatunk belőle kölcsönösen.

A kolozsvári helyszín üzenetének lehetőségét nem csak a tudósok, a politikusok is érezték. A magyarországi politika képviselői éppúgy, mint a romániai magyar és a román politikái is. A román oldal jobban érezte a rendezvény tudományos jellegét, és ha a magyar akadémiai tudományosság is hangsúlyt fektetett volna erre, akkor a tudománypolitikai üzenet akár közös üzenet is lehetett volna: a humán tudományok (ha még szabad egyáltalán tudomáynak nevezni őket, mégiscsak 2012-t írunk) közös üzenete azzal kapcsolatosan, hogy a történeti diszciplínák nemcsak a mai feszültségeket táplálják a történelmi sérelmek folytonos felemlegeté-

sével, hanem esetleg meg is értetik az egyes szomorú és elfogadhatatlan történeti, és aktuálpolitikai események okait.

De ez az üzenet elmaradt, ahogy az akadémiák magas szintű képviselete is, és ezzel együtt a román értelmiség jelenléte is. Nem vagyok magam sem naiv: a román kollégák akkor sem jöttek volna el sokan, ha minden akadémiai vezető jelen van, és akkor sem, ha a konferencia angolul zajlott volna. De néhányan eljöttek volna, és a kis képviselet is lépés lehetett volna.

A magyarországi politikai jelenlét hangsúlyos volt. Talán azért is, mert az erdélyi magyar kultúra egyik jelentős seregszemléjéhez, a Kolozsvári Magyar Napokhoz kötöttük a mi kongresszusunkat. Ez az összekötés szerencsés volt, hiszen a különféle népekből verbuválódott magyarságtudományi csapat kulturálisan is, persze gasztronómiailag is töltekezhetett, és láthatta, hogy még magyar politikusok is tudnak egy bográcsnál állni, ha evésről és mulatságról van szó. Legalábbis Erdélyben. Szerencsétlen volt az időbeli egymásra épülés viszont azért, mert a kolozsvári rendezvénysorozat elvette a figyelmet, a sajtónylvánosságot a kongresszustól, és a magyarországi politikai jelenlét tényét – ami a Kolozsvári Magyar Napokon természetes – a tudományos rendezvényre is kicsit rávetítette. A számos rendezvény pedig emellett a politikai üzeneteket hordozó személyek rosszul szervezett időbeosztását is összezavarta. A kapkodás, a különféle jellegű programok összerosódása aztán odáig fajult, hogy kongresszusunkról a nyilvánossághoz eljutott képben csak a politikusok marakodása látszik, meg egy, a programfüzet jelentéktelen, gyakorlati szándékú mondatának a kiforgatása olyan emberek által, akik soha nem is fogják még csak megsejteni sem, hogy mi a különbség a kulturális és tudományos ren-

dezvény, a fontos és a jelentéktelen között. És ez kritika a saját köreink felé is, hiszen rajtunk is múlt, hogy a közvélemény alig tudott meg valamit arról, hogy mi történt a VII. nemzetközi magyarságtudományi seregszemlén, világkongresszuson.

De, ahogy mondtam is, a kongresszus szakmailag sikeres volt. A hungarológia szekció, célkitűzése a következő volt:

A magyarságtudományi kutatásoknak nem csupán a szervezeti keretei változtak a húsz évvel ezelőtti politikai változások óta. Egy elvileg lehetséges *europaeus* tudat kialakulását az országok, a nemzetek, etnikai csoportok, hatalmi, és értelmiségi körök másként-másként látják. A közép-európai régióban a nacionalista jelenségek egyértelműen felerősödtek, az új államok kialakulásával újfajta nacionalizmusok és újfajta szövetségek is alakultak. Az új szláv államok ellenségeskedései után és mellett újra tapasztalható egyfajta szláv öntudat is, ami a Kárpát-medencében jelentős részben magyarelles. A tudományok szintjén is az. A Kárpát-medence történetének (tehát Magyarország történetének) újra fogalmazása mentén a magyar kultúra szerepét is újra értékelik. Az egyes hatalmi – gazdasági és politikai hatalmi – csoportok érdekeit tudományos elméleti szinten megfogalmazó értelmiségi körök is többféleképpen látják az egyes nemzetek, nemzeti kultúrák történeti, illetve jövőbeli szerepét, másként-másként mutatják be és értelmezik a globális civilizáció és a kultúra közti ellentmondásokat.

A nyugat-európai szakmai műhelyek még nem tudtak szakítani a „vasfüggöny hagyománnyal”, nem látszik, hogy nagykorúsítanák a közép-európai szakmai műhelyek teljesítményét: megismerni sem nagyon akarják/tudják, gondolkodásukban szempontként értelmezni pedig különösen nem. A közép-

európai reakció erre részben a helyi történelemnek a nyugati hagyományon kialakított elméleti megközelítések Prokrusz-tész-ágyába szabása, és a helyi hagyomány elutasítása, leki-csínylése, vagy éppen a nyugati gondolkodás elutasítása.

A szekció tehát olyan előadásokat várt, amelyek leírják, értelmezik a magyarságtudományi gondolkodás változásait az elmúlt 20–30 évben, lehetőleg összehasonlítva más, hasonló diszciplínák változásaival (szlavisztika, ezen belül figyelve a népcsoportonkénti különbségekre; germanisztika, különösen figyelve a közép-, kelet- és dél-európai germán csoportokra vonatkozó kutatásokra; romanisztika stb.).

Külön megvitatandó terület volt a magyarságtudomány idegen nyelven való művelésének a lehetősége. A jövőben nagyon is fontos lenne a magyar témát a nemzetközi kutatás tárgyává tenni úgy, hogy olyanok kapcsolják be a saját szakmai specifikus kutatásaik közé, akik nem tudnak magyarul. Ez a kérdés már azért is nagyon fontos, mert a magyarságtudomány forrásainak jelentős, legyünk reálisak, túlnyomó része nem magyar nyelvű. Latin és német, és persze a Kárpát-medence népeinek a nyelve. És a szakirodalmat is legalább ilyen sok nyelven írták.

A „Kárpát-medence-tudomány” és a magyarságtudomány egymás mellettségének kérdései: lehetséges-e, szükséges-e, vagy felesleges, netán veszélyes Kárpát-medencéről beszélni, és milyen összefüggésben: Az utódállamokban, illetőleg a diaszpórában élő magyar értelmiségiek kulturális „híd-szerep”-ének változása az elmúlt évtizedekben: hogyan valósult meg a szocialista táborban 1989 előtt, mi maradt meg belőle, mennyire változott a nyugati diaszpórában.

A szimpózium Hatos Pál előadásával kezdődött, aki a Balassi Intézet főigazgatójaként nagyon gyakorlatiasan, de komoly elvi megfontolásokkal a háttérben mutatta be az intézet hungarológiai koncepcióját. A koncepció reális célokat fogalmaz meg akkor, amikor a nagyon összetett feladatrendszerben – külföldi magyar oktatóhelyek, magyar intézetek, a külföldi magyarságtudományi kutatások ösztöndíjainak kezelése, a magyar, mint idegen nyelv oktatásának szervezése itthon és külföldön stb. – prioritásokat fogalmaz meg. A filológus szakma számára a feladatok sorrendjének a pénzügyi realitások szerint történő megválasztása elfogadhatatlan. Akkor különösen, amikor semmiféle érv nem szól amellett, hogy akár a teljes magyar kulturális kiadás együttesen, a maga 0,2%-os GDP-arányos részesedésével bármilyen hatással lenne a magyar költségvetésre. Ha ezt megötszörözik – ami azért elvárható, és a mai magyar gazdaság leghatékonyabb beruházása lenne –, akkor sem történik semmi a gazdasággal. A jelenlévő szakmák képviselői ugyanakkor a felvázolt kereteken belüli mozgásterek bővítésének a módjait is megvitaták. Ez volt az a vita, amelyen részt kellett volna vennie a még éppen Kolozsvár környékén lévő több döntéshozónak is.

Amint a bevezetést követő tanulmányokból látszik, a több országból érkezett előadók esettanulmányokban reagáltak a szimpózium szakmai célkitűzésében megfogalmazott kérdéskörökre. A borús helyzetértékelések mellett mindegyik előadás eredményekről számol be. Ez azért azt jelenti, hogy a koncepció minden elemében élő kérdést fogalmazott meg, és egyben azt is, hogy szükséges ennek a kérdésfelvetésnek egy jól előkészített, elvi szintű megvitatása is.

Gál Jenő

Rákos Péter életművének statikája és dinamikája

Éppen a napokban, 2011. augusztus 15-én volt kilenc éve annak, hogy Rákos Péter örökre távozott sorainkból. Nem a megemlékezés az apropója mondandómnak, még csak nem is az az amúgy nagyon is öröndetes esemény, hogy nemrégiben, az idén júniusban megjelent a cseh Academia kiadónál egy életmű-válogatás, *Fáradhatatlan szavak* címmel és *A filológus lírája*¹ alcímmel, ami voltaképpen az első cseh nyelvű tanulmánykötete a szerzőnek. Ebben a körben nem szükséges hangsúlyoznom, csak a rend kedvéért jegyzem meg, hogy ez a tény nem a szerzőt minősíti, hanem az 1989 előtti Csehszlovákia vaskalapos politikájának állít tükröt: éppenséggel az szorulna némi magyarázatra, ha abban a rendszerben jelent volna meg Rákos Péternek bármilyen tanulmánykötete csehül.

Nem úgy a rendszerváltást követően, amikor két munkája is napvilágot látott cseh nyelven: az egyik, melyet magyarul is kiadott a pozsonyi Kalligram Könyvkiadó, *A nemzeti jelleg – a miénk és a másoké*² címet viseli, a másik, a posztumusz

¹ Petr RÁKOS, *Neúnavná slova: Filologova lyrika* [Fáradhatatlan szavak: A filológus lírája], kiad. Evžen GÁL, Praha, Nakladatelství Academia, 2011 (Literární řada), 647 l.

² Magyarul: RÁKOS Péter, *A nemzeti jelleg a miénk és a másoké. Öncsalások és előítéletek mint történelemformáló tényezők*. Bratislava,

*Mravuprosté epistoly ni kázání ni kárání*³ című, Kölcsey mintájára írott parainézis, amely egy nehéz emberi és szakmai életút tapasztalatait fogalmazza meg tanulságul a mai és az eljövendő fiatal nemzedékeknek. Ez utóbbi, veretes és nehezen fordítható című cseh kötet magyar nyelvű kiadása még várat magára (Rákos magyar monográfusai, Filep Tamás Gusztáv és G. Kovács László *Erkölsmentes episztolák, se prédikálás, se korholás* címmel tüntetik fel a 2005-ben megjelent munkájukban)⁴. Amaz előbbiben maga a „nemzeti jelleg” Rákos kutatásának témája, emez utóbbiban számos egyéb, napjainkban is kulcsfontosságú és Eötvös óta a magyar eszmetörténetben is jól ismert kategóriák (a liberalizmus és a szocializmus) mellett veszi górcső alá a „nemzet” problémájának aktuális elméleti és gyakorlati kérdéseit. De életének utolsó korszakában számos cseh és magyar lapban is több alkalommal nyilatkozott meg a „nemzet” fogalmával kapcsolatos kérdésekben, a probléma, mondhatni, meghatározó témájává vált munkásságának. Egyáltalán nem véletlen tehát, hogy a *Fáradhatatlan szavak* című kötet, melynek szerkesztését lényegében maga a szerző állította össze még 1999-ben, négy alfejezetében is közvetlenül érinti a témát. Ennek a bő tucatnyi esztendőnek a munkássága és főleg eredményei, úgy vélem, jól

Kalligram, 2000, 175; csehül: Petr RÁKOS, *Národní povaha – naše a těch druhých: Sebeklamy a předsudky jako dějnotvorná síla*. Bratislava, Kalligram, 2001, 132 l.

³ Petr RÁKOS, *Mravuprosté epistoly – ni kázání, ni kárání* [Erkölsmentes episztolák – se prédikálás, se korholás], Praha, Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2002, 201 l.

⁴ FILEP Tamás Gusztáv–G. KOVÁCS László, *Rákos Péter 1925–2002*, Dunajská Streda, Nap Kiadó, 2005, 350 l.

illeszkednek azokhoz a kérdésekhez, melyeket a hungarológiai szekció szervezői témaként felvetettek.

A fentebb elmondottakkal egyben, legalább is részben, már arra is választ adtunk, hogy a csehországi hungarológia elsősorban – éppen neki köszönhetően – jól beleágyazódott a cseh tudományosságba, eredményeire odafigyeltek és odafigyelnek. Persze Prága nem Nyugat-Európa, de, mint ismeretes, a cseh tudományosság, a nyelv- és irodalomtudomány területén egy árnyalattal mindig erőteljesebben kapcsolódott a nyugati, főleg angolszász hagyományokhoz. Így volt ez a két világháború között és így van ez ma is. Nem sorolom a neveket, jól ismertek magyar szakmai körökben is, Mathesiustól Skaličkáig, Wellektől Mukařovskýig. Mi több, a prágai tavaszként ismertté vált rövid, lélegzetvételnyi időszakban is szinte azonnal a nyugati tudományosság felé fordult a csehek figyelme, és ebben Rákos Péternek is kimagasló érdemei vannak, aki elsősorban a Česká literatura (Cseh irodalom) és az Estetika (Esz­tétika) rangos cseh folyóiratokban ismertette a cseh szakma felé az amerikai, brit, német és francia irodalomtudomány törekvéseit. Követendő és a gyakorlatban is következetesen végrehajtott példát mutatva ezzel ahhoz a ma már közismert téziseihez, amit egyébként éppen az első hungarológiai kongresszuson fogalmazott meg, ti. hogy „*felsőoktatási szempontból a hungarológia nem az, amit a metropolis kínál* (értsd: Budapest, vagy tágabban a magyar tudományos műhelyek – G. J.), *hanem amit a helyszín igényel*”,⁵ illetve, s ez a másik tézise az „*alkalmazott hungaro-*

⁵ RÁKOS Péter, *A hungarológia felsőfokú oktatása*, in *Az irodalom igaza*, Bratislava–Budapest, 1987, 69 (eredetileg: *A magyar filológia felsőfokú oktatása Közép-Európában*, in *Hungarológiai oktatás régen*

lógiahoz”, hogy a hungarológustól elváratik „*a helyi társadalom életébe való bekapcsolódás, tájékoztatás, közvetítés, kapcsolatteremtés, melyet szakszerű, sőt tudományos szinten, de népszerű formában szoktak igényelni*”.⁶ És persze adalék ez egyben a hid-szerep általa képviselt felfogásához is, lévén, hogy ezeknek a munkáknak a nagy része a maga idejében aztán magyar szaklapokban is napvilágot látott. Ha az elmondottakhoz hozzávesszük, legalább két nevet kiemelve, hogy a nemrégiben elhunyt Richard Pražák munkái és a cseh akadémia történettudományi intézetében szorgosan tevékenykedő Eva Irmanová számos kitűnő magyar vonatkozású monográfiája jelentik a cseh történészszakma számára a csehországi magyar történetírás zsinórmértékét, akkor bízvást kijelenthető, hogy az esetleges, időnként fel-felbukkanó egyéb, más, akár előítéletektől sem mentes cseh történelem-szemlélettel szemben hiteles, szakmailag igényes és méltányolt képviselői voltak-vannak, léptek és lépnek fel az etnikai értelemben vett cseh hungarológusok közül is.

Hasonlóan pozitív képet mutat a fordításiirodalom, tehát a magyar irodalom csehországi megjelentetésének helyzete is, főleg az utolsó tíz évben, habár, olykor elfogult, „hazabeszélő” hungarológusokként itt-ott hajlamosak vagyunk némi türelmetlenségre. Erről is szólt Rákos többször is az elmúlt két évtizedben, egy összefoglaló írásából választottam az alábbi idézetet, amely egyébként egy több mint tíz esztendő

és ma. A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszusán – 1981. augusztus 10–14. – elhangzott előadások). Szerk. M. RÓNA Judit, Tankönyvkiadó, Budapest, 1983.

⁶ *Uo.*, 78.

megélt cseh folyóiratban, az *Amicus*ban jelent meg. A folyóirat, mellesleg, a csehek azonos nevű, magyarbarát, értsd: a cseh–magyar barátság programját meghirdető társaság lapjaként csak magyar vonatkozású témákkal foglalkozott. Megszűnésének, ha most eltekintünk attól, hogy a kezdeményezés spiritus agense, az egykori chartista Helena Němcová asszony halála kétségtelenül súlyos veszteséget jelentett a csoportosulás számára, mindenekelőtt a pénztelenség, vagy, ha nem is szebb, de divatosabb szóval mondva, a forráshiány volt. A lap kapott ígéretet garmadával jobboldali és baloldali magyar kormányoktól egyaránt, csak éppen támogatást nem. Több mint tízéves létét a cseh külügyminisztérium támogatásának köszönhette. De lássuk az idézetet: „*Való igaz, hogy 1989-et követően szűkösebb esztendők jártak. De a borúlátás legalább is elszietett lenne. Nemrégiben hallottam egy statisztikát, amely azt mutatja, hogy az összes cseh fordítási irodalom 75 százalékát az angol irodalomból készült fordítások teszik ki. Kitalálnák, hogy mennyi készül a német irodalomból? Kerek 6 %! De a kis nyelvek közé tartozik ebben az összefüggésben a francia, spanyol és persze a kínai nyelv is. A cseh és a magyar valóban kis nyelvek. De nem azok egymással szemben. Semmiben sem vagyunk adósai egymásnak. S ha fentebb azt mondtuk, hogy ebben a dologban csupán történelmi távlatból lehet érdemlegeset mondani, nem árt emlékeztetniünk, a történelem még tart*”.⁷

Nem térhetek ki ebben a szűkre szabott időkeretben a vi-ta-indítóba foglalt minden ösztönző kérdésre, így pl. a bohemisztika vagy, tágabban, a szlavisztika összevetésére a hungarológiával a csehországi szakmai műhelyekben, már csak azért sem, mert témám, a *dolog* maga, nem ezt a fajta megkö-

⁷ Petr RÁKOS, *Na téma maďarská literatura v českých překladech* [A magyar irodalom cseh fordításokban], Amicus, 2002. április, 70.

zelítést igényli. Az érdeklődőknek figyelmébe ajánlom Berkes Tamás legutóbbi kitűnő munkáját, amely *Ködképek a cseh láthatáron* címmel 2009-ben jelent meg ugyancsak a Kalligram Kiadónál, s amely sorra veszi a cseh önismeret történetének legfőbb állomásait Palackýtól Patočkaig és Černýig, szinte önkéntelenül is – de, persze, nagyon is tudatosan – kont-rasztba állítva azt a magyar önismeret fejlődésének egyes fázisaival. Az eddig elmondottakhoz és a még elmondandók elébe itt érjük be annyival, amit ugyancsak Rákos fogalmazott meg a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetségének programnyilatkozatában, persze, névtelenül, a befogadó közösség, tehát a csehek, és a Csehországban élő magyar kisebbség kapcsolatáról: „... a cseh nyelvterületen élő magyarságnak valóban sajátos a helyzete... A cseh közélet és szellemiség nem kapcsolódik a magyarhoz közvetlenül egy ezeréves történelmi együttélés jegyében. A cseh–magyar viszonyban nem tengenek túl sem a tapasztalatok, sem az előítéletek; ami leginkább jellemző, az a nagyfokú tájékozatlanság”.⁸ A földrajzi közelségnek s a történelmi együttélésnek, ha nem is ezeréves, de mégiscsak jelentős időszaka ugyanakkor kedvező megfigyelői pozíciót biztosít, amit nem csupán Rákos, de számos rövidebb-hosszabb időre Csehországba származott szlovákiai magyar is tapasztalhatott a 20. század folyamán. Ezt maga a szerző a Szövetség lapjának, a Prágai Tükörnek első számában, a lap programjaként és ugyancsak névtelenül ekképpen fogalmazta meg: „Egy közös múltú területen, 'Európa szívében' hitet tenni a polgári gondolat mellett, az emberi jogok sérthetatlensége mellett. Távolabb a súrlódások voltaképpen színterétől, de mégis elég közel hozzájuk, és elég közel

⁸ *Visszapillantó*, Prága, Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége, 2001, 99.

*hozzájuk megismerni és megismertetni az olvasókkal a térséget közösen lakók közös problémáit: országokét, polgárokét, nemzetekét. A lap szellemi missziója, íme a kezdet kezdetén legalább ennyit láthatunk, a tolerancia és a megértés szígeitévé válni a 'dulakodás felett'..."*⁹

E lapnak Rákos, annak két szabad, független és főleg nem provinciális korszakában nemcsak szerkesztőbizottsági tagja, de egy rövid időben anonimitását megőrző főszerkesztője és mindvégig a háttérben szerényen meghúzódó szellemi irányítója is volt.

S legfőbb ideje, hogy jelezzem, immár a dolgok sűrűjébe érve, hogy az elmondottak, s ami még hátra van, egy terjedelmes tanulmány szerkezetéhez illeszkedik, melyet éppen a *Fáradhatatlan szavak* utószavaként írtam, az életmű egészét bemutatandó. Módszeréül Rákos *Ady lírájáról*¹⁰ írott habilitációs munkájának kulcselemeit választottam, és a módszert ezúttal magának Rákosnak az életművére alkalmaztam, azaz a mű „statikájának” és „dinamikájának”, a Rákos Péter-i életmű egységének, céltudatosan építkező szerkezetének, vissza-visszatérő elemeinek szerves, dialektikus változásainak kidomborítását tűztem célul. A szerző küldetésszerűen vállalt életpályának summája ugyanis számos egyezést, hasonlóságot mutat az Ady Endre-i életmű struktúrájával. Itt és most azonban elsősorban azokra az írásokra térek ki, melyek Rákos életének utolsó bő egy évtizedében születtek, javarészt folyóiratokban jelentek meg, vagy pedig mindmáig csupán csehül olvashatók.

Már a fentiekből is kiviláglik, hogy a rendszerváltást követő időszakban Rákos tanulmányaiban némileg háttérbe szo-

⁹ *Uo.*, 164

¹⁰ Petr RÁKOS, *Adyho lyrika* [Ady lírája], Praha, 1964, 313.

rult korábbi korszakainak irodalomelméleti érdeklődése, melynek bizonyos értelemben egyfajta summáját jelentette a magyar irodalomtudomány keresztmetszetét bemutató *Teorie literatury v zrcadle maďarské literární vědy* (Az irodalom elmélete a magyar irodalomtudomány tükrében)¹¹ című szöveggyűjtemény elé írott előszava, melynek magyar változatát a *Prolegomena egy eljövendő irodalomtudományhoz* cím alatt két tanulmánygyűjteményéből is ismerhetünk.¹² Már az is figyelemre méltó, hogy cseh nyelvű nagydoktori disszertációjában, a címben szereplő „irodalomtudományt” „irodalmi szakszerűséggel” helyettesíti, azzal az indoklással, hogy „a tény fogalmának kritikátlan értelmezése kelepcebe csalta az irodalomtudományt, s csak e fogalom tüzetes felülvizsgálata rehabilitálhatja azt, amit – olykor kerülve a hangzatos, bár egyébiránt teljes mértékben jogosult „irodalomtudomány” terminust – jobban szeretek ’irodalmi szakszerűségnek’ nevezni”.¹³ Éppen ebben a tanulmányában fogalmazza meg egyik, legalábbis szerintem, legfontosabb tézisést az irodalomtudományon belüli állíthatóság mértékéről, tudniillik, hogy az irodalomtudományban „a pontosság nem egyéb, mint a pontatlanságnak a tárgyhoz mért adekvát foka”.¹⁴ Ami

¹¹ *Teorie literatury v zrcadle maďarské literární vědy*, kiad. Petr RÁKOS, Praha, 1986, 374.

¹² Petr RÁKOS, *Az irodalom igaza*, i. m. 14–32, és UÓ, *Prágai őnjárat*, Bratislava 1995, 96–108.

¹³ Az idézet magyarul RÁKOS, *Prágai ... i. m.* bevezetőjében olvasható, 7–8.

¹⁴ Az idézet csehül először nagydoktori disszertációjában szerepel, Petr RÁKOS, *Teoretický a praktický model pražské literární hungaristiky*, [A prágai irodalmi hungarológia elméleti és gyakorlati modellje], Praha, 1987, 439; magyarul többek között UÓ, *Nemzeti jelleg ... i. m.* című kötetében olvasható.

így, szövegkörnyezetéből kiragadva, talán meghökkentőnek tűnhet, a félreértést elkerülendő fűzöm ide Berkes Tamás erre vonatkozó okfejtését, miszerint „minden értelmezés csak bizonyos korlátok között fogadható el. A korlátokat nem lehet pontosan kijelölni, de itt az elv a lényeges – hogy vannak az igaz értelmezésnek szakszerű határai”.¹⁵

A fenti tézis valamikor a hatvanas évek vége felé érlelődhetett, a már említett irodalomelméleti kutatás folyamán, s láthatóan egy tudományelméleti tőről fakad azzal, amit a már ugyancsak idézett, az 1. kongresszuson elhangzott előadásában a hungarológiával kapcsolatosan fogalmazott meg: „A hungarológiát mint valami sajátos diszciplínát tudományelméleti szempontból meghatározni nem lehetséges és nem is kívánatos”.¹⁶ Alig egy fél évtizeddel később aztán egy másik nevezetes tanulmányában, a *Hungarológia: a dolog és a szó*¹⁷ címűben újra átfogóan foglalkozik a magyarságtudomány meghatározásának kardinális kérdéseivel, ezúttal nagyobb figyelmet fordítva a hungarológiának mint nemzettudománynak az értelmezésére is, többek között ekképpen fölvetve a lehetséges veszélyeket: „Ámde ha tudományunk művelésének végső célja ... egy nemzet megismerése és megismertetése, hogy kerüljük el az egykori magyarságtudomány zsákutcáját, a nemzeti alkat vagy jelleg boncolgatásait, a 'mi a magyar' bizonytalan kérdésfelvetését és ködös válaszait?”¹⁸ És már itt – főleg utólag, mai szemmel visszatekintve – olvashatjuk a

¹⁵ BERKES Tamás szövege a *Fáradhatatlan szavak* című kötet prágai bemutatóján hangzott el, kéziratból idézem.

¹⁶ RÁKOS, *A hungarológia felsőfokú ...*, i. m. 69.

¹⁷ RÁKOS Péter, *Hungarológia: a dolog és a szó*, Hungarológiai Értesítő, 1986/1–2, 321–328.

¹⁸ Itt a RÁKOS, *Prágai őjrátatban i. m.* megjelent szöveg lelőhelyére hivatkozom, RÁKOS Péter, *Hungarológia: a dolog és a szó* 147.

váteszi mondatot: „*A nemzeti alkat fogalmát kitessekelhetjük az ajtón, de visszalopakodik az ablakon*”.¹⁹

S kétségtelenül vissza is lopakodott, és nyilvánvaló, hogy Rákos utolsó alkotói korszakának tevékenységét éppen ez a jelenség ösztönözte leginkább. Már a cikkek, tanulmányok pusztá felsorolása is elegendő bizonyítéka lenne állításunknak. E munkák középpontjában, a már említett és magyarul is publikált a *Nemzeti jelleg – a miénk és a másoké* című munkája áll, melyben a sztereotípiák tudatformáló erejét tárja elénk meggyőző erővel a magyar, cseh, szlovák és német „nemzeti jelleg” (ha van, mint teszi hozzá folyamatosan, következetesen) attribútumainak elemzésével, melyekről nagyon meggyőzően mutatja ki – egyben új terminust is bevezetve –, hogy azok tulajdonképpen a nemzeti alkat „**álsajátos tulajdonságai**”. Teszi ezt, egyrészt, az adott nemzetek tudatformáló, írástudó, író, és – bizony-bizony – még tudós képviselőinek szövegeiben is kutatva, másrészt, ugyanezt, egy, a közép-európai, javarészt középiskolás fiatalok (bécsi, prágai, budapesti és krakkói) körében végzett felmérés segítségével. E kutatásairól beszámolt többek között a 2000 című folyóiratban is, ekképpen összegezve tapasztalatait: „*Ha tebát azszal zárom ezt az írást, hogy sem a nemzeti jelleg, sem a nemzeti humor valós voltában nem hiszek, ezszel nemhogy lebecsülném a sztereotípiák létezését, ellenkezőleg: létfontosságú feladatnak tekintem kutatásukat és elemzésüket. A nemzeti sztereotípia tudati, s így egy bizonyos értelemben másodlagos tény, de ettől nem kevésbé tény, s ha tévbiteken, öncsaláson, tudatlanságon alapul, attól még nem kevésbé hatékony és ártalmas. A sztereotípiák működnek és formálják – természetesen*

¹⁹ Itt a birtokomban lévő eredeti kéziratot idézem. A *Prágai őjrakban* megjelent szövegből kimaradt a „lopakodik” szó.

nem egyedül vagy legfőbb tényezőként, de olykor tragikus következményekkel – napjaink történetét. Nem elég tudnunk, hogy hamisak. Fel kell tennünk a kérdést: miért léteznek és miből táplálkoznak? Az öncsalások és előítéletek mint tudati tények mögött kötelességünk vizsgálni az elsődleges valóságot”.²⁰

Az elméleti okfejtések közül még egyet emelnék ki, jelesül a brit állampolgárságú (azóta elhunyt) cambridge-i szociálantropológusnak, Ernest, azaz, csehesen Arnošt Gellnernek cseh fordításban megjelent *Nations and Nationalism*²¹ című művéről szóló recenziót. Arnošt Gellner csehül kitűnően tudott, gyermekkorát Csehországban töltötte. Rákos recenziójában jobbra elismerőleg ismerteti a szerző megállapításait, jöllehet fenntartásai – de, talán, inkább félelmei – vannak, elsősorban arra vonatkozóan, hogy Gellner nem túl nagy jövőt vizionál a nacionalizmusoknak, hiszen, mint állítja *„a nemzet nincs belevésve a dolgok lényegébe, sem az emberek szívébe”.²²* De inkább az egyezéseket emelném itt ki, jelesül kettőt közülük, elhessegetve itt Rákos talán még Gellnerénél is szkeptikusabb, urambocsá’ szívszorítóbb félelmeit. Az egyik a nemzet fogalmának meghatározása, melyet Rákos így összegez: *„A nacionalizmust, s ez mindjárt az elején szinte mellbevágóan meghökkentő, Gellner professzor az állam fogalmával határozza meg, kimondva velősen, hogy nem a nemzetek termik pusztán létükkel a nacionalizmust, hanem a nacionalizmus teremti a nemzeteket. Mégpedig nem öröktől fogva: amit korábban a nemzetek kialakulásáról*

²⁰ RÁKOS Péter, *Nemzet és humor*, 2000, 1994/8, 54.

²¹ Angolul 1988-ban, csehül Národy a nacionalismus címmel 1993-ban jelent meg.

²² RÁKOS Péter, *A ruritán kisebbség Megalomániában és egyéb nemzet körüli dolgok*, in UÓ, *Prágai őjrát*, 175.

bajtogattunk már-már közhelyként, az a nacionalizmusra érvényes: az ipari társadalommal együtt születik...”²³ Rákos, akinek előszóban és írásban egyaránt lételeme volt a mives nyelv, az esszé, külön dicséri a „szigorú logikával író tudós”²⁴ mellett a „ragyogóan szellemes esszéírót”,²⁵ ötletes hasonlatait, párhuzamait, nyelvi leleményeit. Az egyik ilyen, „Az etnicitás almája – ez szerencsés kifejezés, valósággal telitalálat. Félreérthetetlenül utal az édenkerti eredendő bűnre, a tiltott gyümölcsre, melyet a boldogtalan Éva kezdeményezésére az öntudatlanság és szent nemzetietlen együgyűség korában fogyasztott el az első emberpár. S még más misztikus almák is eszünkbe jutnak, Erisznek, a viszály istennőjének az almája, melyet „a legszebbnek” szánt. Ez is az etnicitás almája, de vajon melyik nemzet a legszebb? Mindig a mienk, nemde? Ez csak világos”.²⁶

Még mielőtt rátérnénk Rákos utolsó, életében megjelent s viszonylag heves és méltatlan – de Rákosnak egyébként nagyon fájó – felhördülést kiváltó a *Magyarok világvonala*²⁷ című írására, összegezzük, hogy az életének utolsó időszakában megjelent, látszólag alkalmi írásait, tulajdonképpen a szóban forgó sztereotípiák elemzése, megkérdőjelezése ösztönözte. Talán ez lehetett az oka, hogy jóllehet vitapartnereit ekkor is, mindig is maradéktalanul tisztelte, s fenntartásait itt is, mindig is igyekezett a szelíd humor eszközével tompítani, cikkekben ez idő tájt általában egy árnyalattal élesebben fogalmazott, a cseh és magyar médiában közzétett közéleti kérdésekkel közvetlenül is foglalkozó cikkei száma – főleg ha azok

²³ Uo., 172.

²⁴ Uo., 173.

²⁵ Uo., 173.

²⁶ Uo., 176.

²⁷ RÁKOS Péter, *Magyarok világvonala*, Prágai Tükör 2002/1, 34–39.

valamilyen módon szakmai érdeklődését is érintették – látványosan megnőtt. Ugyanakkor és kiváltképpen, ha a téma kapcsán értelmét látta személyes érintettségét bizonyos kérdésekben nem eltitkolni, mint korábban minden esetben szigorúan tette, nem zárkózott el ez elől. Ilyen volt, példa okán, a kettős, vagy többes kötődés kérdése is.

S ha már fentebb Gellner csehországi gyermekkorára utaltunk, hogyan is hagyhatnánk ki éppen Kolozsvárott Rákos Cs. Szabó László *Kárpátok kebelében* című útikönyvéről írott eszmefuttatását?²⁸ S azonnal pontosítsunk is, hiszen, jóllehet az írás a Prágai Tükörben akkor éppen külső felkérésre történt, azaz akkor Rákos nem volt a lap szerkesztői között, de bizonynyal kapóra is jött ez 1996-ban, egy 1936-ban megjelent, s persze, amúgy, érdemes könyv kapcsán. Rákos nem is szorítkozik – s nem is szorítkozhat öt évtized elteltével csupáncsak a szóban forgó műre. Szemelget is „Csé” szavaiból bátran: „*»Nincs honvágyunk« – mondta ki Csé az erős szavakat 1982-ben egy interjúban (melyet a budapesti Kortárs közölt!), mert »kettős kötöttségben s kétnyelvűségben dolgozunk, megállapodva és lecsillapodva... Kettős kötöttségen azt értem, hogy lassan ki-ki beilleszkedett idegen társadalmakba anélkül, hogy elvesztette volna magyar identitását, holott eleinte jó néhányan átestek ezen a pánikon. Sok országban és különböző világrészekben él magyar egyetemi tanár, orvos, laboratóriumi kutató, biológus, építész, olajmérnök, agronómus, vegyész, történész, író, grafikus, szociológus, sportedző, kocsmáros. Lojalitást és megbecsülést érzünk a befogadók iránt, de nincs szakadás vagy elidegenedés a nyugaton élő jófajta, ismétlem: jófajta magyarok s a háza közt. Mellesleg ugyanezt elmondhatom a lengyelekről, észtekről,*

²⁸ RÁKOS Péter, *A múlt nem mögöttünk van, hanem alattunk*, Prágai Tükör 1996/4, 66–69.

csehekről, örményekről. Nem kizárólagos magyar kiváltság vagy érdem.”²⁹ S idevág, azaz a Rákos-vallotta szellemiségbe, amit éppen a Csehszágban általában tapasztalható enyhe nemzeti érzület okán a kisebbségi, a „peremember” általában könnyebben él meg, s amit Csé, más tapasztalatoktól átítatva, de nyilván hasonlóan lát. Idézi is Rákos: „*S ez azért is érdekes, mert maga Csé is ... úgy tudta s írta is más alkalommal, hogy egy nemzet akkor biztos az identitásában, ha nem gondol rá, nem foglalkozik vele, s a magyar – odahaza! – nem tartozott ezek közé. Ki vagyok én? Mi a magyar? Erre a kérdésre annyi ádáz szenvedélyt pazaroltak a magyarok, mint mondjuk Oxfordban az erkölcsfilozófia vagy nyelvi logika vitáira.*”³⁰

S innen már egy lépés csupán kimondani Cs. Szabó László kapcsán és vele összhangban, az ítéletet a sztereotípiára fölélt: „*Jegyezzük hát jól meg: a 'kettős kötöttség', melyet oly sokan megkérdőjeleznek, sőt megbélyegeznek akkor is, mikor két szomszédos állam és két szomszédos etnikum természetesen nagyobb számú érintkezési pontjával és súrlódási felületével van dolgunk, Csé vallomása szerint nem okozott különösebb gondot. Akik az 'itt élnek, halnod kell' tudatában nőttünk fel, akik úgy hittük, 'szívet cseréljen az, aki hazát cserél', tanúivá lettünk – legyen bár szó magyarról, csehről vagy bármely más nemzet fiáról –, hogy minekutána megszűnt a személyes és szubjektív politikai indíték, amely valaha kilódította őket vagy elődeiket a határon túlra, hol előbb-utóbb gyökeret vertek, korántsem tódultak vissza lelkesen és tömegesen a toprongyos óhazákba.*”³¹

S persze van példa Rákosnál az ellenkező irányú, a bezárkózásnak, vagy általa „begubózásnak” mondott magatartás-

²⁹ Uo., 68.

³⁰ Uo., 68.

³¹ Uo., 68.

nak az elutasítására is, mégpedig, mint a cikk „szisszenet”³² szavából is kihallik, egy élesebb hangú írásában, melyben egy, a vegyes házasságot mereven elutasító írásra reagál, következetesen végiggondolva – és a példákat a valóságból merítve – az írás alapgondolatát: „...valóban különös, hogy abban az országban, melynek polgára, ő csak a magaszőrű etnikai elemmel kíván közösségedni, magyar a magyarral sakkozni, kuglizni, táncolni; már olyasfélét is hallottam, hogy jó volna létrehozni egy 'csehországi magyar vállalkozók szövetségét' (a Szövetség meg is alakult – G. J. megjegyzése). Így állunk hát, kedves farizeus bontársaim, globalizációt prédikáltok, de begubózást isztok? El sem merem képzelni, hogy – mint egy régi jó ismerősimtől hallom – valakik egy cseh- és morvaországi magyar nemzeti politikai párt megalakítását szorgalmazzák, talán épp Együttélés néven (a párt is megalakult – G. J. megjegyzése). Hát ez is előfordulhat, üsse kő, de akkor meg kell majd változtatni az Együttélés nevet. Máris van egy jó tippem: azt a csúf szót, hogy apartheid a világ minden kincséért sem írnám le, mert a faji megkülönböztetésen alapuló rosszemlékű dél-afrikai rendszert juttathatná az olvasó eszébe, nevezzük hát Különélésnek.”³³

Mint fentebb már jeleztük, életének ebben a szakaszában a korábbiakkal ellentétben egyértelműen személyesen is jelét adta többes kötődésének. Bíró Béla *A gyűlölet terhe* című könyvéről írott recenziójában például így: „Bíró Béla olyan kiváló tulajdonságait sorolja a zsidóságnak – ha nem tudnám is, amit tudni vélek –, inkább arra hajlanék, hogy nem tagja e közösségnek.

³² RÁKOS Péter, *Szisszenet, a vegyes házasságok és egyéb vegyes érzelmek ügyében*, Prágai Tükör 2001/2, (TÜ)KÖRKÉP című melléklete, 17–18, és az Új Szó 26. 10. 2001. 10. 26-i számának Gondolat című melléklete.

³³ *Uo.*, 18.

Jómagam azonban célirányosnak érzem e helyt kérdezetlenül is tájékoztatni az olvasót, hogy az én esetemben fennáll ez a 'kettős kötődés', s talán még hármias kötődésről is beszélhetnénk, hiszen több mint egy fél évszázada Prágában élek, s miféle rongy ember volna az, aki ennyi idő alatt ne tudta volna ezt a várost, ezt a népet, ezt a kultúrát a szívébe fogadni, még ha családja nem volna is történetesen cseh. Hja: származás, születés és sors esetlegessége. Bennem bizony borong egy igen erős székepszis, ellenállás bárminemű túlbecsülése ellen annak a közösségnek, illetve közösségeknek, amelyekhez kötődöm. Ez életre szóló irodalmi élményem: Ady Endre költészete véste belém a legmélyebben, de tetszés szerint kiterjeszthető.”³⁴

S ha az Ady költészetében megnyilvánuló izzó, dacos és fájdalmas magyarságtudattal a tudós mérték- és távolságtartó attitűdje okán Rákos aligha versenyezhet, szemmel látható, hogy a *Magyarság világvonala* című írásából ugyanaz az Ady Endre-i mélységgel át- és megélt megrendítő erejű magyarságtudat süt át. Ez az írás egyfajta summája Rákos ez irányú kutatásainak, s ha nem is a szigorúan vett tudomány szikár nyelvén fogalmazza meg észrevételeit, ne kérjük ezt rajta számon. Egyrészt azért ne, mert írását a szélesebb közönségnek szánta, de másrészt azért sem, mert Rákosnak, mint már említettük, nagyrészt az esszéforma volt lételeme a tudományos szakmának írt tanulmányaiban is, bizonyos értelemben ez volt „a pontatlanságnak a tárgyhoz mért adekvát foka”. Már csak azért is érdemes kicsit bővebben idézni ebből az írásából, mert Rákos e helyütt nem csupán kritikus hangot üt meg a magyarság önismeretével kapcsolatban, de számos kitűnő példáját is sorolja az általa egészségesnek tartott nemzeti önismeretnek, már-már kanonikus igénnyel.

³⁴ RÁKOS Péter, *A gyűlölet teréből*, Liget 2001/6, 82–87.

Rákos már írásának kezdetén nem kevesebbet állít, mint azt, „*hogy a magyarságot **egészében véve** (ha más nemzetektől nem elvileg eltérőn) feltűnő mértékben jellemzi, hogy képtelen szembenézni önmagával, vagy ami ugyanez, képtelen kívülről szemlélni önmagát*”.³⁵ Szóvá teszi, hogy „*a magyarok szeretnek a világban saját kiválóságukkal érvelni, saját érdemeikre hivatkozni. S erre a világ többnyire nem kíváncsi. Holott – mint írja – volnának igen rokonszenves és hatékony érvek, amelyek talán jobb szolgálatot tehetnének*”.³⁶ És sorolja is a magyar írástudók példáit Zrínyitől, Deákon, Eötvösön át egészen Dobossy Lászlóig, akikkel érdemes „*egy fedélzeten lenni*”,³⁷ akik a magyarság világvonalatának „*egyetlen értelmes és járható útját járják*”.³⁸ Széchenyinél nem csak azt emeli ki, hogy nem volt hajlandó nemzetének hízelegni, „*vállalva még a rágalmazás, a hazugulás ódiomát is*”,³⁹ de a politikai érdekek felismerésének és a siker lehetőségeinek racionális számbavételét is, a Kelet Népeből idézve: „*Kérdem – és én nem foghatom meg, hogy bonosimnak oly kevés istenáldásuk van ezen átkot át nem látni – kérdem: józan taktika-e, ha ... egy font magyarsággal nagy betykén kiállunk, s abban el akarunk olvasztani ¾ font tótot, 60 font szlávval egybefüggő tótot; ½ görögöt, 40 font vallásrokonnal egybefüggő görögöt; ½ olábot, szinte ½ fonttal egybefüggő olábot és végkép 40 font németet, velünk lehető legnagyobb összefüggésben levő németet... Hol vannak itt a bíbetőség határai, hol ígérkezik*

³⁵ RÁKOS, *Magyarok világvonala*, i. m. 34–39 és 2005/1, 5–10.

³⁶ Uo., 5.

³⁷ Uo., 6.

³⁸ Uo., 10.

³⁹ Uo., 10.

itt a siker? Ne kételkedjünk: rövid idő alatt törött cserép lesz a magyar.”⁴⁰

S ha Rákos expressis verbis nem fogalmazza is meg, írásaiból mindvégig kitűnik, amit előszóban többször is megfogalmazott e sorok írójának, s ami egyben egyfajta kiegészítése, továbbvitele Széchenyi híressé vált szentenciájának nemzetről és kritikáról, hogy tudniillik a nemzetet csak akkor ildomos kritikával illetnünk, ha szeretjük is azt.

Itt és most csak szemelgethetünk ebből az írásból, melyet Rákos szavaival akár „*a nemzeti önismeret takaros kis olvasókönyvévé duzzaszthatnánk*”,⁴¹ de mi sem mellőzzük ebben a felsorolásban a két háború közötti „*csehszlovákiai, elsődlegesen persze éppen szlovenszkói avagy felvidéki magyarság köztiszteletnek és tekintélynek örvendő jeleseit. Pártállásuk, világszemléletük, akárcsak fentebb, itt sem számít. Itt is, odaát is, emigrációban is elmondhatatlanul sokat tettek magyarságukért, a magyarságért. De nem vonakodtak szembenézni mindazzal, ami – már csak így mondom – az anyaországban elvetendő, elítélendő volt, s ami ennél is több: bátran és kertelés nélkül ki merték mondani, hogy az utódállam, amelynek Trianon következtében kényszerű polgáraivá lettek, demokratikus ország. Nem állították, hogy valami makulátlan és feddhetetlen demokrácia, de még azzal együtt is: demokrácia, s inkább az, mint az anyaországban uralmon levő rezsim*”.⁴² S gondol itt elsősorban éppen azokra, akiket a plénumelőadáson Csehy Zoltán is érintett, Fábryra, Győryre, Szvatkóra, Peéryre, de másokra is. Mi több, s húzzuk itt alá, hogy az írás 2002 elején jelent meg, megvédi a szóban forgó szlovenszkói magyar írókat azzal az esetleges

⁴⁰ Uo., 7.

⁴¹ Uo., 8.

⁴² Uo., 8.

váddal szemben is, hogy „Nem ildomos az ily nehéz időkben a sebzett ország háta mögött a szembenálló hatalommal trafikálni”.⁴³

Rákos kerek perec kimondja: „De súlyos tévedés volna ezt a fajta okoskodást átvinni azokra, kiket fentebb felsorakoztattunk. Mivel ők, saját nemzetükön belül ellenzék, a másik országbéli s ugyancsak hasonszórúen ellenzékieknek nyújtottak kezét, állam, hatalom, politika dacára és feje fölött. S dacolva azokkal is, kik a nemzet bocsánatos érzékenységet úton-útfélen uszítva, heccelődve szítják. Mert ha vannak is játékszabályok, harc ez azért a javából. S őket, kik a **magyar-ságukért** éltek, ne keverjük össze azokkal, akik a **magyarságukból** élnek.”⁴⁴

E kongresszuson, s persze, elsősorban e kongresszuson kívül, immár huzamosabb ideje szinte úton-útfélen a „nemzeti stratégia” kidolgozásának szükségességéről hallunk, érdeemes idéznünk, amit Rákos éppen Cs. Szabó László immár említett „Kárpátok kebelében” című könyvével kapcsolatban megfogalmazott: „A szót, a 'stratégia' szót egyébiránt magam is kedvelem, szívesen és gyakran használom. **Természetesen** nem elsődleges, hadászati jelentésében, amely ágyúkra, tankokra és rakéta-fegyverekre emlékeztet, még csak nem is abban a – szótárilag talán nem is jegyzett – másodlagos jelentésében, amikor holmi cseles manőverezést, fortélyosságot értenek alatta. Én abban a – tudatomban többnyire a 'nemes' vagy 'nobilis' jelzővel társuló, megengedem, hogy önkényes jelentésben használom, amikor a stratégia valamely állandó, tudatosan megkomponált, tervezett és szervezett magatartást jelent, mely vérévé, alkatává vált hordozójának: nem kényszeríti arra, hogy unosuntalan alakoskodjon vagy taktikázzon, mert stratégiája egy a jellemével. Ihyen lehetett, ilyennek is mutatkozott Cs. Szabó Lászlónak és

⁴³ Uo., 9.

⁴⁴ Uo., 9.

*irodalmi elvbarátainak fegyvertelen felszabadító stratégiája. S ennyiben hát, magyar írókról és politikai emigránsokról lévén szó, ez 'nemzeti stratégia' is, mégpedig értelmezésem és érzésem szerint a legeredményesebb és legkövetendőbb fajtájú".*⁴⁵

S ha fentebb azt állítottuk, hogy Rákos esetében kettős, de inkább hármas kötődésről lehet beszélni, igazoljuk ezt itt legalább egy olyan idézettel, amely egyben azt is mutatja, hogy minden kötődés irányában azonos mércével mért. Ez egyébiránt még azért is tanulságos, mert egyben jó példája Rákos irodalmi vonatkozású értékítéleteinek is. Az ma már széles körben ismert és köztudott, hogy Márai Sándort egyik legszebb írásában még 1970-ben, tehát a nagy európai „comeback” előtt az egyik legnagyobb magyar íróként köszönti és méltatja,⁴⁶ ami akkor nem járt kockázat nélkül, s meg is kapta érte a magáét az egykori irodalmi hivatalosságtól. Az már kevésbé közsímet, hogy Kertész Imre értékeit is még a Nobel-díj előtt ismerte fel, nagyon magasra emelve a mércét. A *Kaddis a meg nem született gyermekért* cseh fordításának utószavaként ekként írt: „Sokáig azt hittem, sokakkal együtt, hogy erről a tárgyról nem lehet hatásosan és meggyőzően írni; csak nemrégén ingatott meg ebben a meggyőződésemben az olasz Primo Levi és győzött meg teljesen az ellenkezőjéről Kertész Imre”.⁴⁷ Éppen ebben

⁴⁵ RÁKOS, *A múlt nem ...*, i. m. 69.

⁴⁶ RÁKOS Péter, *Lírai őrvár*, Irodalmi Szemle 1970/6, 541–548, kötetben: Uő, *Prágai őrvár*, i. m., 122–130.

⁴⁷ RÁKOS Péter, *Egy imádság, melynek az első szava „ámen”*, in Uő, *Prágai őrvár*, i. m., 252. Az írás először csehül jelent meg *O románu, na jehož začátku je amen* címmel, Literární noviny 1992/9, 12, majd könyvben KERTÉSZ Imre, *Kaddiš za nenarozené dítě* [Kaddis a meg nem született gyermekért], Praha, Hynek, 1998, című könyvének *Utószavaként*, 117–122.

az utószavában írja meg, az Ausschwitzot megjárt Rákos Péter, szűkebb családjának egyedüli túlélője, a holocaust témájával kapcsolatos társadalmi diskurzusról kialakított véleményét: „Olyan témáról szól Kertész Imre legújabb könyve, amelyről napjainkban módfelett sokat olvashatni. Módfelett, ezt úgy értem: túlságosan sokat, vagyis fölöslegesen sokat, azaz értelmetlenül sokat”.⁴⁸

E súlyos téziseit írása végén így bontja ki: „A választottság nimbuszától el kell búcsúzni. Aki bármily jószándékúan elkülöníti a zsidó mártíromságot az emberiség öröktől fogva létező egyéb mártírúrmaitól, szándéka ellenére kártevő: árvaságra kárboztatta a zsidó sorsot, megfosztja testvéreitől, fonákjára változtatja és kétségessé teszi mindazt, amivel éppen a zsidóság az emberiség szellemi-lelki kincsestárát gyarapította”.⁴⁹

A cseh közélet problémáit feszegető írásait itt most, idő híján, mellőzöm, hasonló szellemben fogantak.

Az előadás végéhez közeledve hangsúlyozzuk itt még egyszer, hogy a fenti témákat egyértelműen a nacionalizmusnak napjainkban tapasztalható megerősödése hívta életre, félelme azok lehetséges következményeitől. A már idézett Gellner-recenzióban ennek egyértelműen hangot is ad: „Okát a nacionalizmusnak csak úgy tudjuk adni, ha ízt is ismerjük. Hogyan ízlik az etnicitás almája? Bohgónk állapotát szemlélve attól tartok, hogy egyik legkeserűbb mellékíze a rettegés. Túl sok bűnt és igazságtalanságot követtek már el a nemzet nevében: nincs már győztes, aki ne félne a legyőzöttektől, nincs már rabtartó, aki ne volna foglyai foglya. Egyre kedvetlenebbül forgatom a glóbuszt: tamilok és szingalézek, örmények és azerbajdzsániak, kurdok és törökök, zsidók és arabok, szomáliaiak és etiópiaiak, angolok és írek, fehérek és feketék és jóságos Isten:

⁴⁸ Uo., 248.

⁴⁹ Uo., 252.

Bosznia és Hercegovina, lángokban szomszédunk, Ukalegon háza. Rajtunk a sor. Ha nem vigyázunk".⁵⁰

A teljességhez azonban hozzátartozik, hogy a nacionalizmus veszélyein túl egy még általánosabb, s még nagyobb veszélyre hívja föl posztumusz parainézisében, *Az erkölcsmentes episztolák*⁵¹ utolsó fejezetében a figyelmet. A *Titanic* címet viselő zárófejezetben a híres történetet eleveníti fel, a gőgös hajót, az emberiség elpusztíthatatlannak vélt csodáját és annak katasztrófáját állítja párhuzamba az emberiség legújabb kori történelmével, az emberiség önpusztító tevékenységének végzetes következményét vizionálva. De ez már egy más történet.

„*Valamely életmű dinamikája jóval előbb lép működésbe, mielőtt a költő alkotni kezd, sőt, mielőtt a világra jön; s nem szűnik meg hatni a költő utolsó tolvonásával. Akár az alkotás, akár a hatás szemzőgéből nézzük, az oeuvre-t mindig csak viszonylagos kritériumokkal lehet körülhatárolni: beleilleszkedik egy végső fokon kauzális időrendbe, s újra kiválik abból, miután nyomott hagyott maga után és együtt hatott a fejlődésre*”⁵² – írta Rákos Péter Ady Endréről írt habilitációs munkájában, melynek rövidített magyar változata az *Ady költészetének „statikájáról” és „dinamikájáról”* címen ismert. Ebben a koordinátarendszerben, ebben a térben, melybe dolgozatom a Rákos-művet elhelyezte az elmúlt húsz esztendő csupán egy apró, jóllehet fontos időintervallum. A Rákos-életmű erős koherenciája, egysége azt mutatja,

⁵⁰ RÁKOS, *A ruritán kisebbség...*, i. m. 176.

⁵¹ RÁKOS, *Mravuprosté epistoľy ...*, i. m.

⁵² Magyarul RÁKOS Péter, *Ady költészetének „statikájáról” és „dinamikájáról”*, in UÓ, *Tények és kérdőjelek*, i. m., 245–264 és UÓ, *Prágai örjárat*, i. m., 57–71.

semmi sem változott, s egyben minden megváltozott: a századvégi társadalmi változások újra megteremtették a szólás, az írás szabadságát, de egyben óhatatlanul behatárolták annak határait is, amiről szinte megkerülhetetlenül írni, szólni kellett, legalábbis egy olyan pedagógus és kutató esetében, aki életpályáját *hivatásként* fogta fel. Pontosan úgy, ahogy első magyar tanulmánygyűjteményének, a *Tények és kérdőjelek*nek mottójául 1971-ben írta: „Az irodalomelmélet két legfontosabb axiómája: *Nem léphetsz kétszer egymás után ugyanabba a folyóba. Nincsen új a nap alatt*”.⁵³

⁵³ RÁKOS Péter, *Tények és kérdőjelek*, Bratislava–Budapest, Mátyás–Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.

Nagy Levente

Az erdélyi magyar és román reformáció román, magyar és nyugat-európai szemmel¹

1. A román reformáció mint köztes kulturális jelenség

A román reformációban kitapintható két vonulat: az egyikbe latin betűs, magyar helyesírással készült (nyomtatott és kézíratos) szövegek tartoznak. Ezek kizárólag káték és énekeskönyvek, még véletlenül sincs köztük bibliafordítás vagy szertartáskönyv. Ezeknek szerzőit és másolóit, akik kivétel nélkül magyarok, jórészt ismerjük. Az lenne a normális, ha a román reformációnak ez a vonulata közelebb állna az erdélyi központi hatalom által támogatott kálvinizmushoz. Úgy tűnik azonban, hogy a román reformációnak ezt az ágát nem támogatták a fejedelmek. Az ebbe a kategóriába sorolható művek közül mindössze kettő (az úgynevezett Todoreshku-töredék, egy énekeskönyv 1570–1580 körül, valamint Fogarasi István 1648. évi kátéja) jelent meg nyomtatásban – de egyik sem a központi (fejedelmi) hatalom támogatásával. A Todoreshku-töredéket nem tudjuk, ki adta ki, Fogarasi kátéjának publikálását pedig Barcsay Ákos – maga is román származású – karánsebesi bánként, és nem fejedelemlként támogatta. A többi mű (Agyagfalvi Sándor Gergely, Viski

¹ A tanulmány a 78176 sz. OTKA-pályázat támogatásával készült.

János, Istvánházy István énekeskönyve, valamint a két utóbbi elveszett eredetije) csak kéziratoss másolatokban terjedt.

A másik vonulatba a cirill betűs nyomtatványok tartoznak. Ezek elsősorban prózai zsoltár-, valamint bibliafordítások. Csupán néhány elszórt cirill betűs énekmásolatról tudunk, de szerkesztett énekeskönyv egyetlen egy sem maradt fenn. Az ide tartozó zsoltár- (1651), valamint részleges bibliafordítások (1582, 1648) mindig a központi hatalom támogatásával jelentek meg. A kiadványok előszavai a mindenkori fejedelemhez, a korabeli román szóhasználatban következetesen králnak (királynak) nevezett uralkodóhoz íródtak. Miért támogatta a központi hatalom a cirill betűs vonalat? Lórántffy Zsuzsanna is, például, a fogarasi iskola alapítólevelében kifejezetten előírta az oktatóknak, hogy a cirill betűvetésre tanítsák a diákokat.² Ugyanakkor a magyar és a román szakirodalom is egyetért abban, hogy a román reformációnak ez az ága nem fogadta el teljesen a reformációt, igazából csak színlelte azt. Az is érdekes, hogy a Lórántffy Zsuzsanna által kiküldött papok vizitációs jegyzőkönyve (1647) szerint a fogarásföldi román papok nagy része jobban tudta olvasni az ógyházi cirill szövegeket, mint a román cirill szöveget: „olvasni ha jobban tudná az oláh írást nem ártana, jóllehet az rác írást jobban tudja. [...] az oláh írást mediocriter tudja olvasni, az rác írást mind az által jobban tudja. [...] Az oláh írást nem igen tudja olvasni szokatlan

² Minderről lásd: LÁZÁR Sándor, *Lórántffy Zsuzsanna fogarasi iskolája*, in *Erdély és Patak fejedelemasszonya*, szerk. TAMÁS Edit, Sárospatak, 2000, I, 187–192 (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Kiadványai 40–41).

hozzá, az rác írást tudja jobban olvasni.”³ Olyan ez, mintha a magyar papok a reformáció kezdetén latinul jobban tudtak volna olvasni, mint magyarul. Azt sajnos nem jegyezte fel a vizitációs jegyzőkönyv, hogy a rác írást jobban olvasók vajon értették-e is azt, amit olvastak? Valószínűleg nem, hisz Antim Ivireanul 1697-ben kiadott szláv nyelvtanának előszavában a következőket olvashatjuk: „Megszoktuk, hogy Isten házában szlávul olvasunk, de mivel ez nem a mi nyelvünk, hanem idegen, nem ismerjük jól, ezért nagyon sokszor hibáztunk.” Ennek ellenére a román nyelv csak nagyon nehezen hódított teret a Kárpátokon túli egyházi életben. Jellemző, például, hogy míg az érseki és püspöki felszenteléseken már 1668 óta románul mondták el a *Hiszekegyet* a két román fejedelemségben is, addig II. Dosithej jeruzsálemi pátriárka még a 17. század végén is arra buzdított, hogy a papok ógyházi szláv nyelven végezzék a szertartást. Talán a sors fintora lehetett, hogy az imént említett Antim Ivireanul havaselvei érsek 1706-ban, mikor hivatalosan is megengedte a román nyelv használatát az egyházi szertartások során, vad ortodoxként a Coresi-féle nyomtatványokban felbukkanó, erősen kálvinista ízű érvrendszert szinte szó szerint átvéve érvelt a román nyelv bevezetése mellett. Nagy a gyanúm, hogy itt arról lehet szó: az erdélyi román papok ugyan megtanulták elolvasni a szertartáshoz szükséges szláv szövegeket, sőt talán kívülről megtanulták azokat, és felmondták/olvasták anélkül, hogy értették is volna, hogy mi van azokba leírva. Lehet, hogy a fejedelmi valláspolitikai azért

³ A vizitációs jegyzőkönyv kiadását lásd: *Urbariile Țării Făgărașului*, vol. 1, ed. de David PRODAN, Liviu URSUȚIU, Maria URSUȚIU, Editura Academiei RSR, București, 1970, 831–841.

támogatta a cirill betűs kiadványokat, mert azokkal a Kárpátokon túl románok közt is szerettek volna valamilyen propagandát kifejteni?

De nem csak az erdélyi fejedelmek korában, hanem később is mostoha sors jutott ezeknek a szövegeknek, jóllehet ez a kultúra még a 18. században is élő volt. Bizonyíték erre az a jónéhány vers, mely 1784–1785-ben, közvetlenül a Horea-féle felkelés után keletkezett. Ezek a román nyelvű, de latin betűkkel és magyar helyesírással készült szövegek erőteljesen Horea- és felkelésellenesek, ezért az a véleményem, hogy olyan román (kis)nemesi értelmiségiek írták, akik elítélték a román parasztság mozgalmát. (Ez egyébként nem szokatlan, a korabeli román vezető réteg színe-java elítélte a felkelést.) Itt tehát egy kb. 200–250 évig tartó érdekes kulturális jelenségről van szó, melyet a román kutatás épp csak hogy regisztrált. Alin-Mihai Gherman azon román filológusok közé tartozik, akik egyáltalán beszámoltak ezekről a szövegekről, 1982-ben ő a következőket írta: „Az erdélyi románok kálvinista irodalmát nem kutattuk a maga teljességében és még kevésbé integráltuk azt a régi román irodalom történetében, talán azért, mert régi kultúránk periférikus jelenségeihez tartozik.”⁴ Ne feledjük, 1982-ben vagyunk, amikor a Ceaușescu xenofób nacionál-kommunista kultúrpolitikája egyenesen akadályozta ezen szövegek kutatását, hiszen azok a magyar kultúra erőteljes hatását viselték magukon. Így aztán Gherman is főleg a leíró típusú verstani elemzést választotta, hisz abból nem lehetett baj.

⁴ Mihai GHERMAN, *Versificația în psaltirile calvino-române*, Revista de istorie și teorie literară, 1982/2, 177.

Sokkal nagyobb lendülettel fordultak viszont e szövegek felé az olasz kutatók. Carlo Tagliavini (1929–1935 között a budapesti Román Tanszék vezetője) 1930-ban egy ugyanebből a kultúrkörből származó latin–román–magyar szótárt (*Lexicon Marsilianum*) adott ki, 1952-ben pedig egy terjedelmes tanulmányt tett közzé a kéziratos román énekeskönyvekről, sajnos, egy ma már szinte elérhetetlen kiadványban.⁵ Tagliavini azt szerette volna bebizonyítani, hogy már a régi román irodalmat és kultúrát (a 18. század előttit), még ha csupán magyar és lengyel közvetítéssel is, de megérintették a nyugat-európai kulturális hatások. Tagliavini nagy érdeme az, hogy kimutatta: a román énekeskönyvek darabjait több magyar énekeskönyvből válogatták össze. De még ennél is tovább ment, azt igyekezvén bizonyítani, hogy a román fordító nemcsak a magyar, hanem az eredeti latin forrást is használta, ami a nyugat-európai kultúra közvetlen hatását bizonyítja. Egyik, szerintem egyáltalán nem eléggé meggyőző érve: a Viski féle énekeskönyvben a *Ce se uzbeire lume'n alnicie* a magyar *Mit bízik ez világ az álnokságában* kezdetű, rendkívül népszerű ének fordítása, amely viszont nem más, mint a Jacopone da Todi-féle *Cur mundus militat sub vana gloria* című versének magyar parafrázisa. Tagliavini megállapítja – igaz, nem hoz példákat –, hogy ez esetben a román fordítás közelebb áll az eredeti latin szöveghez, mint a magyarhoz. Komolyabb érv viszont az Agyagfalvi énekeskönyvben található *Surrexit Christus hodie* című vers.

⁵ Carlo TAGLIAVINI, *Il „Lexicon Marsilianum,”* București, 1930; Uő, *Influences du psautier huguenot de Clement Marot et de Théodore de Bèze dans la littérature roumaine ancienne*, Cahiers Sextil Pușcariu, I, 1952, fasc. I, 37-48.

A latin eredeti ez:

*Apparuit primo Matri alleluia
Post Magdalena dolenti*

A magyar fordítás:

*Megjelenék Máriának, alleluia
A_z bánkodó Magdolnának, alleluia*

A román szöveg:

*Se ivește íntâi ei Mariei, alleluia
Care-i chieme Magdalina, alleluia*

Tagliavini szerint az, hogy a latin *primo* a magyar szövegből hiányzik, a románban viszont benne van (*íntâi* – elsőként), azt jelenti, hogy a román fordító az eredeti latin szöveget is használta.⁶ Annak ellenére, hogy egyéb bizonyítékai kissé erőltetettek, Tagliavini igyekezete érthető és talán még dicsérendő is: 1952-ben az ócegyházi szláv hatással átítatott régi román kultúra európaiságának/latinitásának hangsúlyozása egyértelműen az akkori szláv birodalmi (szovjet-orosz) terjeszkedés elleni fellépésnek minősült. Főleg úgy, hogy a tanulmány egy a kommunista börtönben meghalt volt román vasgárdistáról (Sextil Pușcariu) elnevezett, Nyugat-Európában kiadott folyóiratban jelent meg.

A román reformáció szövegeivel foglalkozó olasz filológusok továbbra is ezt az utat követték. Daniele

⁶ TAGLIAVINI, *Influences...*, i. m., 42–43.

Pantaleoni nemrég ki is adta a XVII. század közepén keletkezett egyik zsoltáfordítást. Szerinte ezek a zsoltárok „a nyugati költészet első visszhangjai a román irodalomban.” A bevezető tanulmány egyik fejezetének címe: „A Zsoltárkönyv útja Franciaországtól Erdélyig.”⁷ Az olasz irodalmár betűhív átírásban adta közre az énekeskönyv szövegét, így azonban számos félreolvasás és pontatlanság maradt a szövegben, arról nem is beszélve, hogy a magyarul nem tudó román kutatók számára szinte olvashatatlan így a szöveg. Igaz a Román Tudományos Akadémia bukaresti Nyelvtudományi Intézete tervbe vette az összes ilyen szöveg kiadását, de eddig csak egy 17. század közepi román–latin szótár jelent meg. A terv mindenesetre reményekre jogosít fel, habár magyar közreműködő nélkül egy ilyen szövegkiadást nem lehet jól tető alá hozni. Ez is jelzi ennek a kultúrának a köztes voltát.⁸

A fiatal olasz kutatógeneráció egyik tehetséges tagja, a sajnos korán elhunyt Teresa Ferro, a moldvai katolikus környezetben született latin betűs magyar–olasz helyesírású szövegek tanulmányozása felé fordult (elsősorban Vitu Piluzio, Silvestro Amelio katekizmusairól és prédikációgyűjteményeiről van szó). Ezek a szövegek minden bizonnyal nem az egyszerű híveknek, kiknek nagy része analfabéta volt, hanem a románul tanulni vágyó, vagy már valamelyest tudó olasz,

⁷ Daniele PANTALEONI, *Texte românești vechi cu alfabet latin: Psalterium Hungaricum în traducerea anonimă din secolul al XVII-lea*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2008, 9, 41.

⁸ *Dictionarum Valachico–Latinum. Primul dicționar al limbii române*, ed. de Gheorghe CHIVU, Editura Academiei Române, București, 2008, 8.

esetleg lengyel misszionáriusoknak készültek. Teresa Ferro azonban egyenest odáig ment, hogy azt állította: mivel „a csángók székely, de részben, és talán nagyobb részben, erdélyi román bevándorlók voltak,” az Amelio és Piluzio által írt román prédikációk és katekizmusok nem a misszionáriusoknak, hanem a magyar és szász katolikusok, sőt egyenesen a román ortodoxok számára készültek.⁹ Bevallom, felüdülés volt egy fiatal román történész tollából Ferro nézeteinek tiszteletteljes, de határozott cáfolatát olvasni. Rafael-Dorian Chelaru Teresa Ferro fent említett könyvéről írt recenziójában¹⁰ figyelmeztette a szerzőt, hogy nem szerencsés a csángók eredetéről csak olyan kétes értékű román szerzők alapján nyilatkozni, mint Ștefan Lupșa, Mircea Păcurariu vagy Dumitru Martinaș. Még annak ellenére sem, hogy a román propaganda gondoskodott arról, hogy e szerzők művei Nyugat-Európában is széles körben elterjedjenek. Például Martinaș könyvét a csángók eredetéről olaszul és angolul is kiadták (*L' origine dei cattolici di Moldavia*, Padua, 1987; *The origins of the Changos*, Iași, 1999), de ettől még a komoly kutatók szemében nem vált szaktekintéllyé, hanem sokkal inkább a cáfolatok és helyreigazítások céltáblájává. Teresa Ferro valamiféle idilli olasz–román együttélést jelenít meg Moldvában. Mintha az olasz misszionáriusok egyenesen azért érkeznének Moldvába, hogy a szkizmatikussá lett keleti latin testvéreiket nyájasan visszatereljék a nyugati katolicizmus berkeibe.

⁹ Teresa FERRO, *I Missionari cattolici in Moldavia. Studi storici e linguistici*, Clusium, Cluj-Napoca, 2005.

¹⁰ Revista Arhivelor, 2008/1, 394–402.

Teresa Ferróhoz hasonlóan Pantaleoni is abba a hibába esik az erdélyi és bánági román reformáció bemutatásakor – főleg Cesare Alzatit és Ștefan Meteșt követve –, hogy a két világháború közötti, valamint a Ceaușescu-korszak legrosszabb emlékeit idéző mártirologikus szemléletmódot követi, melynek leegyszerűsítő beszédmódja szerint az uralkodó gaz magyar kálvinista nemesek üldözték az elnyomott ortodox románokat. Főleg, ha figyelembe vesszük, hogy a mai román szerzők legjava is már meghaladta ezt az álláspontot (pl. Alexandru Niculescu – aki érdekesen keveri a régi nemzetfélőt és az új, néha túlságosan is európai posztmodern bikkfanyelvet –, Ana Dumitran, Ovidiu Ghitta, Maria Crăciun, Alin-Mihai Gherman stb.). Az nyilván a szerző egyéni szakmai gyengesége, hogy ezekre a szerzőkre még csak nem is hivatkozik. Az viszont már a mi (értsd ezalatt a hungarológusokat) mulasztásunk is, hogy a nyugat-európai szerzők számára nem tudjuk elfogadható köntösben előterjeszteni álláspontunkat, és odáig hatni, hogy egyáltalán hajlandók legyenek megismerni azt. Kicsit úgy vagyunk ezzel is, mint a dáko-román kontinuitás tanával: a nyugat-európai nyelvészek nagy része (főként az olaszok és a franciák, de azért a németek is) a román álláspontot fogadja el. De még azok is, akik a bevándorlás-elmélet mellett teszik le a garast (pl. Gottfried Schramm), úgy látják, hogy a két világháború közti magyar nyelvészek (elsősorban Tamás Lajos) munkásságukkal – melyről Schramm is elismeri, hogy a korban a legmagasabb színvonalat képviselték – Hitler politikai céljait támogatták. Mondja Schramm ezt arról a Tamás Lajosról, aki 1934-ben

épp azért lett Treml-ből Tamás, hogy ne kelljen belépnie a Volksbundba.¹¹

Ezek a szövegek tehát egy tipikusan köztes kultúra termékei. A Hátszeg–Fogaras vidékén, valamint a Bánságban (Lugos és Karánsebes környékén) kialakult tehát a cirill írás mellett egy latin betűs magyar helyesírású román írás is. Ez nemcsak afféle kuriózum volt, mint a különböző lengyel, horvát, német nyelvű könyvekben illusztrációs jelleggel megjelent néhány szóból, vagy jobb esetben néhány mondatból álló latin betűs román szövegek, hanem legalább 200 évig tartó (kb. 1570–1790) élő hagyomány. Még csak azt sem mondhatjuk, hogy a kálvinista prozelitizmus kényszerítette volna azt a románokra, hisz a katolikus Bujtúl György (Gheorghe Buitul) szintén ezzel az írással készítette katekizmusát, 1701-ben I. Lipót császár pedig szintén egy ilyen román nyelvű rendeletben adta hírül az erdélyi románok unióját.¹² Szerintem az erdélyi (magyar, majd később román is)

¹¹ Gottfried SCHRAMM, *Korai román történelem. Nyolc tézis a délkelet-európai latin kontinuitás helyének meghatározásához*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997, 87–88.

¹² A dekrétum egyetlen fennmaradt példánya az OSZK-ban található (RMK III, 4287). Szövegét újraközölte: Andrei VERESS, *Bibliografia română–ungară I*, București, 1931, 147–148. Csak zárójelben jegyzem meg: ez a dekrétum egyáltalán nem csak a katolikus egyházzal való uniót írta elő a románok számára, hanem megengedte, hogy a négy Erdélyben bevett vallás valamelyikéhez csatlakozzanak, és olyan kiváltságokat élvezzenek, mint annak a vallásnak a tagjai, amelyikhez csatlakoztak. Külön tanulmányban kellene megvizsgálni az erdélyi román reformáció sikertelenségét és kideríteni azt, hogy honnan volt a 17. század végén az erdélyi románoknak az a hihetetlen konjunktúra-

iskolarendszerbe bekerült nagyon szűk, de azért mégiscsak létező humanista román értelmiségi réteg alkothatta meg, amit ennek az írásnak a néhol előforduló tudatos latinizáló volta is bizonyít. Más szóval a román nyelv latinitását hangsúlyozandó alkották meg és használták következetesen 200 évig ezt az írást, és ehhez a már több évszázada létező magyar írás szolgált mintául.

2. Konfesszionalizáció

A Tereso Ferro-féle igyekezet nemcsak a moldvai katolicizmus, hanem a román reformáció kutatása terén is megfigyelhető. Szándékosan nem tettem ki a fenti mondatban a román reformáció elé az erdélyi jelzőt, mert az újabb, főként romániai kutatók nemcsak kiterjesztik a reformáció hatásának vizsgálatait a Kárpátokon túlra is, hanem egyenesen egyetemes kulturális reformról beszélnek, mely minden egyházat kisebb-nagyobb mértékben, érintett. Így például Ana Dumitran szerint nem reformációról, hanem sokkal inkább a különböző egyházakban (katolikus, protestáns, görögkeleti) megnyilvánuló reformokról kellene beszelnünk. Vitatkozik

felismerő képességük, hogy a katolikus egyházzal való uniót válasszák, mely aztán a román nemzeti mozgalom szempontjából a következő két században igazi sikertörténeté lett. Annak is érdemes lenne utánajárni, hogy hányan választották a reformátusokkal való uniót, és hogy mit profitáltak a görögkeleti hiten maradók abból, hogy az erdélyi protestáns vezetőréteg, Bethlen Miklóssal az élen, 1690 után látványosan melléjük állt. Lásd: SIPOS Gábor, *Unirea religioasă și antecedentele ei în relațiile calvino-ortodoxe din Transilvania (1660–1710)*, *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 9/II, 2005, 27–30.

Pierre Chaunu azon megállapításával, hogy a reformáció csak a nyugati kereszténység körében ment végbe. Dumitran, Cléobule Tsourkas 1943-as megállapítását kölcsönvéve úgy véli, hogy a 17. század a „keleti ortodoxia reneszánszának” évszázada volt, ezért ha nem is ment végbe teljesen a keleti kereszténység köreiben a nyugati típusú reformáció, azért a modernizáció iránti igény megvolt ott is, és ez bizonyos mértékben (az egyházi szerkezet átalakulása, nemzeti nyelvek előretörése az egyházi szertartásokban és könyvekben, hitviták és az egyházi román értelmiségi réteg megjelenése stb.) meg is valósult. Ezt nevezi Dumitran „ortodox reformációnak.” Ha van ortodox reformáció a románok közt, akkor természetesen van katolikus ellenreformáció is. Erről Violeta Barbu majd 700 oldalas monográfiát írt, mellyel azt akarja bizonyítani, hogy van román katolicizmus, mely egyenlő a latinitással és a nyugati kultúrával, mint az Erdélyi Iskola idejében. Jellemző módon azonban mégsem ezek a nyugat-európai diskurzus-paneleket a román viszonyokra csikorogva alkalmazó szerzők tudtak számomra a legrelevánsabban szólni a román reformációról, hanem az a Gheorghe Gorun, aki a román szakirodalom megcsontosodott közhelyeivel szállt termékeny vitába. Paradox módon, habár nem alkalmazkodott a konfesszionalizáció divatjához, mégis lényeges megállapításokat tett a román egyház és az erdélyi központi hatalom viszonyáról, vagy a társadalmi fegyelmezés egyház felől jövő mibenlétéről, vagy a felekezeti identitás-képző stratégiákról, melyek a konfesszionalizációs nyugat-európai iskoláknak is mind-mind közkedvelt témái. Sikerének egyik oka, legalábbis számomra, éppen abban rejlik, hogy nemcsak

a divatos legújabb munkákat, hanem a forrásokat is megfelelő kritikai érzékkel olvasta újra.¹³

A konfesszionalizáció felkapott terminus lett a nyugat-európai és a román reformáció-kutatók között. Leginkább nyilván azt a szegletét lehetett a román reformációra alkalmazni, amely a társadalmi fegyelmezésről szólt, hisz az ortodox papok és hívek szertelen életéről szóló beszámolóknak bővében vagyunk. Igaz, ezek főleg katolikus misszionáriusok tollából születtek. Ezt a fegyelmezést azonban nem az ortodox, hanem a kálvinista, vagy a katolikus egyház végezte el. A konfesszionalizáció sikerén felbuzdulva a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem 2008-ban, történelmi évkönyvében különszámot jelentetett meg ebben a témában. Sajnos, a román reformációról szinte alig esik szó a közölt tanulmányokban. Szemmel láthatóan a nyugat-európai kutatók nem tudnak mit kezdeni az európai reformációnak ezzel a különös változatával. Leginkább a vallásüldözés megnyilvánulásai érdeklik őket, ezért előszeretettel fordulnak a katolikusok, szombatosok, és főleg az unitáriusok megpróbáltatásai felé. (Lásd Graeme Murdock és Krista Zach írásait.) Ez egyes erdélyi kutatók számára is szimpatikus feladat, így például Szegedi Edit a *Református fejedelmek valláspolitikája* című tanulmánya nem más, mint a szombatosok és unitáriusok üldöztetéstörténetének bemutatása. Amit az irénizmusról mond, az már végképp érthetetlen számomra: szerinte az

¹³ Gheorghe GORUN, *Reforma religioasă din Transilvania și românii în secolul a XVI-lea*, 2002 <http://www.bru.ro/istorie/brst.asp?id=2>
Letöltés ideje: 2006. 05. 16. Nem tudom, hogy csak véletlen-e, de Gorunnak ez a csak az interneten megjelent írása a Román Görög Katolikus Egyház honlapjáról mára már eltűnt.

irénizmust az abszolutizmus kiépítésére használták az erdélyi fejedelmek, ezért a rendek nem támogatták az irénikus eszméket. Ezért, Szegedi szerint, az irénizmus csak ott ért el sikereket, ahol a központi hatalom támogatása nélkül nyilvánult meg.¹⁴ Jellemző azonban, hogy Erdélyben az irénizmus főként a görögkelti románokkal szemben nyilvánult meg. Legfőbb képviselői a fejedelmek által meghívott nyugat-európai értelmiségiek, pl. Johann Heinrich Alsted, Johann Heinrich Bisterfeld, Isac Basire (Basirius) és maga Geleji Katona István voltak, akik miközben lelkes harcot vívnak a katolikusok és unitáriusok ellen, a románokat nem sorolják az Antikrisztus népei közé, ahogyan például a katolikusokat. Nem véletlen az sem, hogy Alsted beillesztette Kirill Lukarisz konstantinápolyi pátriárka kálvinista kátéjának szövegét Enciclopédiájába. Ebben természetesen nem volt semmi új, hisz épp Szegedi Edit mutatta ki, hogy már Luther is a kereszténység egyenjogú részének ismerte el a keleti egyházat, elsősorban azért, mert nem ismerte el a pápa fennhatóságát. A nyugat-európai kutatók leginkább ezen a téren tudnak számunkra is igen érdekes és tanulságos adatokkal szolgálni, ahogy azt Murdock is teszi, bemutatva Basiriusnak a református–ortodox közeledés érdekében tett erőfeszítéseit. Murdock szerint Basirius javaslatára került be a gyulafehérvári kollégium 1656. évi iskolatörvényébe az a kitétel,

¹⁴ Edit SZEGEDI, *Politica religioasă a principilor reformați*, Studia Universitatis Babeș–Bolyai, Historia, (53), 2008/1–2, 89. A továbbiakban: STUBBH.

hogy a fejedelem költségén minden évben két százsz és két román diák kezdheti el tanulmányait a kollégiumban.¹⁵

Jellemző az is, hogy a vallási intolerancia működési mechanizmusait jól ismerő nyugat-európai szakemberek számára nem sokat mond a román kutatók mártírologikus szemlélete. Egész egyszerűen a románok vonatkozásában, annak ellenére, hogy nem volt recepta religio, nem találni vallásüldözésnek nyomait. Nem volt ugyan bevett vallás, de nem volt üldözött sem, mint például időnként a katolikus, az unitárius vagy a szombatos. A románok vallását, egyházát Erdélyben soha sem tiltották be, nem kényszerítették őket arra, hogy áttérjenek valamely más bevett vallásra, habár ennek lehetőségét sem zárták ki. Ezek alapján Graeme Murdock egyenesen azt írja az egyes román kutatók által sokat szidott *Approbatæ* kapcsán: „A jezsuitákat ismét kitiltották, míg a románok ortodox egyházát elismerték.”¹⁶ Krista Zach szintén azt írja, hogy a román kutatók nagy része egyoldalúan, leegyszerűsítve és forrásokra való hivatkozás nélkül mutatja be a fejedelmek felől jövő vallási nyomást. Igaz, egy korábbi könyvében épp Krista Zach érvelt amellett, hogy a románok

¹⁵ SZEGEDI Edit, *Reformáció és ortodoxia (keleti egyház) Brassóban*, in *Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok*, szerk. ROMHÁNYI Beatrix, KENDEFFY Gábor, Gondolat Kiadó, Budapest, 2009, 277–287. Lásd még: HELTAI János, *Műfajok és művek a XVII. századi magyarországi könyvkiadásban (1601–1655)*, OSZK–Universitas Kiadó, Budapest, 2008, 42–43 (Res Libraria II); Graeme MURDOCK, *Calvinism on the Frontier 1600–1660. International Calvinism and the Reformed Church in Hungary and Transylvania*, Clarendon Press, Oxford, 2008, 138–139.

¹⁶ Graeme MURDOCK, *Principatul Transilvaniei în Epoca Confesională*, STUBBH, (53), 2008/1–2, 68.

reformálása magában hordozta a magyarosítást is, mivel 1655-ben 26 román jobbágy, miután áttért a református hitre magyarosította nevét is. A forrás azonban, amire Zach hivatkozik, elég gyanús – nem véletlen, hogy a román reformációról szóló komolyabb román munkák meg sem említik –, jómagam sem tudtam még ellenőrizni. Emellett épp Murdock hívta fel a figyelmet arra, hogy ha igaz is a hír, csak óvatosan kell kezelni, mert egyedi esetről lehet szó.¹⁷

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a román reformációról alapkutatások, forrásfeltárás és alapos forráskritika nélkül nem lehet érvényesen nyilatkozni. E téren csak Sipos Gábor munkásságát emelném ki, aki románul is megjelentetett ilyen jellegű tanulmányokat. Ez azért fontos, mert már Juhász István felhívta a figyelmet arra, hogy Ștefan Meteș alapidokumentumokat fordított félre.¹⁸ Ugyanakkor Balázs Mihály észrevételeit is érdemes figyelembe vennünk, aki meggyőzően érvelt amellett, hogy az erdélyi felekezetek intézményesüléseit hajlandóak vagyunk néhány sommás

¹⁷ Krista ZACH, *Stări, domeniu seniorial și confesionalizare în Transilvania. Reflecții asupra disciplinării sociale (1550–1650)*, STUBBH, (53) 2008/1–2, 114; UÓ, *Orthodoxe Kriche und rumänisches Volksbewußtsein im 15. bis 18. Jahrhundert*, In Kommission bei Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1977, 178–179 (Schriften zur Geistgeschichte des Östlichen Europa); Graeme MURDOCK, *Between Confessional Absolutism and Toleration: the Inter-Denominational Relations of the Hungarian Reformed and Romanian Orthodox Churches in Early Seventeenth Century Transylvania, Europa–Balcanica–Danubiana–Carpathica* (ELTE BTK Román Filológiai Tanszék Évkönyve), 1995, 2/A, 220.

¹⁸ JUHÁSZ István, *A reformáció az erdélyi románok között*, Kolozsvár, [1941], 151.

közhellyel elintézni (páratlan vallási tolerancia, református, unitárius egyházak megléte már az 1560-as években). Ebben a kontextusban az is nyilvánvalóvá vált számomra, hogy recepta és tolerata religio fogalmainak pontos értelmezése is nehézségekbe ütközik a mai kutató számára az Erdélyi Fejedelemség bonyolult egyházpolitikai viszonyai között. Ha igaz az, hogy az 1568. évi tordai országgyűlésen hozott végzés „a prédikátorokat szabadítja fel a dogmatikai felügyelet alól”, azaz a püspököknek megtiltja, hogy dogmatikai kérdésekben beleszóljanak a prédikátorok dolgaiba (ergo a prédikátor szinte bármit mondhatott a szószeréről), és az, hogy ekkor az erdélyi felekezetek „nem rendelkeztek még lezárt dogmatika mentén megszervezett egyházi struktúrákkal,” akkor igazából ebben a korszakban a román reformáció pusztán filológiai kérdés: az üdvösséghez szükséges szövegeket románra kell fordítani és románul kell hirdetni, hisz az alapelv: fides ex auditu. Avagy megfordítva: ha olyan szöveget hallgatnak a hívek, amit nem értenek, hitetlenek maradnak.¹⁹

3. A román reformáció és a hungarológia

A magyar reformáció, legalábbis román vonatkozásban a 16., de leginkább a 17. században az egyik legfontosabb magyar kulturális exportcikk. A román reformáció vizsgálata e kultu-

¹⁹ BALÁZS Mihály, „*A hit... ballásból leszön.*” *Valásszabadság és bevett vallások (recepta religiones) Erdélyben a 16. században*, in Uő, *Felekezeti és fikció. Tanulmányok 16–17. századi irodalmunkról*, Balassi Kiadó, Budapest, 2006, 20, 25 (Régi Magyar Könyvtár, Tanulmányok 8).

rális export sikereire és kudarcaira vethet fényt. Ugyanakkor ez a kulturális cserekereskedelem európai kontextusban zajlott. A reformáció nem jellegzetesen magyar termék, de a románokhoz, főleg a 17. században (amikor már a kezdeti szász hatás jelentősen lecsökkent) magyar közvetítéssel jutott el. Ha meg akarnám válaszolni azt a kérdést, hogy a román reformáció beletartozhat-e a hungarológiába, akkor azt kell mondanom, hogy annak irodalmi termése minden bizonnyal igen. Ennek igazolására elég csak fellapozni az RMNY eddig megjelent köteteit, amelyekben kivétel nélkül ott szerepel az összes Erdélyben és Magyarországon a 16–17. században megjelent román nyelvű református kiadvány. Ezzel az RMNY szerkesztői természetesen nem csak a Szabó Károly által megkezdett hagyományt folytatták, hanem egyben kárpát-medencei kontextusba helyezték a magyar kultúrát. Ezzel nyilván azt is elismerték, hogy a 16–17. századi, nem magyar nyelvű művek (jelen esetben román) a magyar kultúra részei. Ez a számomra kétségekívül szimpatikus megoldás azonban számos kérdést felvet: nyilvánvaló, hogy ez a kulturális integráció a területi állameszme felől jön; azért lehetnek ezek a művek a magyar kultúra részei ma is, mert annak idején a Magyar Királyság, vagy az Erdélyi Fejedelemség területén jöttek létre. Kérdés, hogy az államiság felől jövő területi kritériumot (Borsa Gedeon nevezte területi hungaricának ezeket a kiadványokat²⁰) időben meddig terjesztjük ki? Meg-

²⁰ BORSA Gedeon, *A régi nyomtatott dokumentumok magyar vonatkozásai*, in Uő, *Könyvtörténeti írások IV. Módszertani cikkek és kutatási eredmények*, szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit, OSZK, Budapest, 2000, 85–88 (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai, Új Sorozat 10).

találjuk-e a magyar bibliográfiákban, lexikonokban a 19–20. századi magyarországi román szerzőket? Mondjuk Gheorghe Șincailt (Sinkai György), Petru Maiort (Major Péter), akik a Budai Egyetemi Nyomda cenzoraiként a 19. század elején még Budán is laktak egy ideig. Vagy a 19. század végéről, a 20. század elejéről a szegedi börtönben raboskodó Ioan Slavici-ot, vagy az Adyval Pesten mulató, majd a magyar irodalomról egy tendenciózus, becsmérlő és durván antiszemita cikket közlő, ugyanakkor Madách *Ember tragédiájának* a legjobb román fordítását elkészítő Octavian Gogát? Szinnyeinél még ezek az írók szerepeltek. 20. századi irodalomtörténeteinkből és lexikonjainkból már hiányoznak, vagy teljes következtelenséggel és esetlegességgel szerepel közülük egy-egy. Az Új Magyar Irodalmi Lexikonban például a román reformáció két jeles alakja: Coresi diakónus és Halics Mihály (Mihai Halici) szerepel, de a már említett erdélyi triász (Șincail, Samuel Micu-Klein, Petru Maior), vagy más 19. századi magyarországi román szerzők nem. Pedig csak zárójelben jegyzem meg, a két világháború közti román irodalom egyik meghatározó alakja, a Ludovikát végzett hadnagy, Liviu Rebreanu egy kötetnyi magyar nyelvű novellát írt, hogy a Színi Gyulával közösen írt színházi jeleneteiről ne is beszéljek. Az esetlegességre és következtelenségre jellemző viszont, hogy egy jelenkori román zeneszerző és műfordító, Marius Tabacu helyet kapott az ÚMIL-ban.

Úgy tűnik tehát a fentiek alapján, hogy a régi irodalmat és kultúrát tekintve megengedőbbek vagyunk: a 16–17. századi román szerzőknek és román irodalomnak (így a reformáció irodalmának is) helye van a magyar kultúrában, ám amint közelítünk a 19–20. század felé, egyre erősebb a nyelvi kritérium, mely egyben kizáró oknak is számít. Más szóval a 19–

20. század az elkülönülés, a tiszta „nemzeti” kultúra megte-remtésének a kora. Persze a magyarországi irodalomtörténet-írásban ma is vannak próbálkozások arra, hogy a Regnum Hungariae multikulturalitását a 19. századra is kiterjesszék: az Irodalomtudományi Intézetben készül egy 19. századi műfaj-történeti monográfia, melyben külön fejezetet kapnának a 19. századi Magyarország és Erdély különböző népeinek (szlovákok, horvátok, szerbek, németek, románok stb.) iro-dalmi is. A fentiek alapján úgy vélem, hogy a jól meghatá-rozható nemzeti kultúrák között létezik egy köztes, több identitású kultúra is, mely egyszerre tartozhat akár két kü-lönböző letisztult nemzeti kultúrához is. Nos, a román re-formáció szerintem par excellence ilyen jelenség. Ennek a köztes irodalomnak vagy kultúrának a történetét nem lehet csak egyik nemzeti kultúra vagy irodalom szemszögéből megírni. Ez egy külön történet lenne, külön nézőpontból, valami olyan címmel, hogy a magyar irodalom vagy kultúra román részének a története, vagy fordítva: a román irodalom és kultúra magyar részének a története.

Adott nemzeti kultúra tehát nem egy homogén egység, hanem több etnikai, nyelvi, politikai stb. alrendszerből álló szerkezet. Általában ezek közül az alrendszerek közül külön-böző időpontokban egyik domináns helyzetbe kerül, amely egyúttal az adott kultúra/irodalom viszonylagos egységét is biztosítja. A dominancia viszont idővel változik, épp ezért anakronizmus és a szabad tudományos gondolkodással ellen-tétés az, ha csak egy-egy kiragadott domináns elem néző-pontjából írjuk meg egy-egy kultúra történetét. A magyar kultúra domináns eleme a 19. századig, azt mondhatnánk, az állam, a Regnum Hungariae volt. Az ebből táplálkozó hungarus-tudat határozta meg a Magyar Királyság vagy az

Erdélyi Fejedelemség területén született bármilyen natiohoz tartozó szerző, bármilyen nyelven írt művét. A nyelv tehát ekkor még nem kizárólagos kritérium egy szerző besorolása kapcsán. És mivel szerintem ez a középkori világ sokkal toleránsabb volt etnikai és nyelvi, sőt sok esetben még felekezeti szempontból is, mint a 19. századi romantikus nacionalizmus, ezért nem ritka ebből a korból a két, vagy sokszor három nyelven is író szerző. Zrínyi Miklós magyarul, horvátul és olaszul írt szépirodalmi műveket. Vajon melyik irodalomtörténet tartja számon őt? A legerőteljesebben a magyar, a horvát már visszafogottabban (inkább horvát báni szerepére esik a hangsúly), hisz a pálmát inkább öccsének, a *Szigeti veszedelmet* horvátra fordító Zrínyi Péternek adja. Az olasz nemzeti irodalomtörténetből teljesen kikopott, holott a család egyik ága olasz földön telepedett le. Utolsó férfi tagja, Giorgio Niccolò Sdrin az első világháborúban esett el 1915. november 23-án.²¹ Nyilvánvaló, hogy a nemzeti irodalomtörténetek (a horvát, a magyar, az olasz) jelentős megállapításokat tehetnek Zrínyiről, vagy teljesen el is felejthetik, de egy, általam köztesnek nevezett irodalomtörténeti nézőpontból megírt monográfia Zrínyi tevékenységének a különböző nemzeti szempontok előtt rejtve maradt részeit is képes napvilágra hozni. Számos szlovák példát is hozhatunk: Bél Mátyás, Beniczky Péter stb. A román reformáció egyik legismer-

²¹ Florio BANFI, *Az utolsó Zrínyi*, Hadtörténelmi Közlemények, 1935, 101–106; Iván Sándor KOVÁCS, *Documenti su Zrínyi in un archivio privato*, Il Veltro. Rivista della civiltà italiana, (XXXVI), 1992, 203–208; BENE Sándor, *A Zrínyiek: egy családtörténet története*, in *A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában*, szerk. BENE Sándor, HAUSNER Gábor, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2007, 296–297.

tebb alakja, Halics Mihály mindössze egyetlen verset írt románul, az összes többi magyarul és latinul. Persze a kérdés-feltevések fordítva is jogosak: Oláh Miklós egyetlen sort sem írt le sem magyarul, sem románul, mégis mindkét irodalomtörténet megbecsült tagja. A nagy kérdés az: hogyan lehet a román kultúra része, személyiségének hungarus kulturális dimenziója nélkül úgy, hogy három-négy évszázadon keresztül egyáltalán nem hatott a román irodalomra/kultúrára? A válasz szerintem: sehogy. Ha a román történészek és irodalomtörténészek Oláh Miklóst a román irodalomtörténetbe és kultúrába integrálják, azzal együtt a 16. századi magyarországi latin humanizmusnak egy szeletét is integrálják a román kultúrába, ha akarják, ha nem. A magyarországi és erdélyi latin humanizmus nélkül elképzelhetetlen a románok latin tudatának kialakulása, amely felé az első ösztönzéseket épp a reformáció adta. Halics a Pápai Páriz Ferenc üdvözlésére írt és nyomtatásban is megjelent egyetlen román nyelvű művét római-román nyelvűnek (*linguae Romano-Rumanae*) mondja, magát meg román Apollónak nevezi: *Romanus Apollo*. Erdélyi magyar honfitársai viszont nemcsak őt, de egyetlen erdélyi románt sem neveztek románnak még a 17. században, hanem kizárólag oláhnak. A leydeni egyetem matrikulájába Halics is következetesen *walachusként* írta be magát.²² A román szó *rumân* formában használatban volt már a 16–17. században etnikum és nyelv jelölésére is, de egyes személyek (főleg, ha nemesek voltak) saját etnikai identitásuk meghatározására nem szívesen alkalmazták, elsősorban azért,

²² Halics román nyelvű költeménye: *Vota solennia*, Basel, 1674. Halics nyugat-európai útjáról lásd: KÖLLŐ Károly, *Két irodalom mezsgyéjén*, Kriterion, Bukarest, 1984, 10–22.

mert még megtartotta eredeti középkori jelentését is a szó. A *rumán* (u-val, nem o-val) ugyanis nincstelen, jobbágy sorban lévő parasztot jelentett még a 18. században is Havasalföldön, szemben a bojárral, amely nagyjából a magyar nemesnek felelt meg. A kortársak úgy tudták, hogy a bojár szó valójában a bolgár népnévből ered, azaz a románok vezető rétege nem román, hanem bolgár (később kun) eredetű volt, míg a rómaiak leszármazottaiként újlatin nyelvet beszélő románok alkották az alávetett réteget. Ezután a lentic nyelvig asszimilálták a fentieket, ami egyáltalán nem volt ritka a korai középkorban (lásd pl. épp a bolgárok esetét). Ezért aztán az erdélyi román nemesek és értelmiségiek valachusnak nevezték magukat, míg népüket *natio valachicának*.

A 16. század folyamán egyre inkább elkülönülnek a régi Magyarország különböző régiói. Ezt a folyamatot Klaniczay Tibor érzékletesen mutatta be azt vizsgálva, hogy a külföldön tanuló magyarországi diákok hogyan jegyezték be neveiket az egyetemek anyakönyveibe. A 16. század elején a Horvátországból érkezők minden további nélkül magyarországinak tekintették magukat, és ennek megfelelően a *Hungarus* jelzőt illesztették neveik mellé. A 16. század második felében azonban egyre gyakoribbá vált a horvátországi diákok esetében az *Illyricus*, míg az erdélyi diákoknál a *Transylvanus* megjelenés. Így alakult ki az a helyzet, hogy az Ungarus/Hungarus egyre inkább a magyar nyelvűséget kezdte jelenteni: az erdélyi magyarok előszeretettel nevezték magukat Transilvanus Ungarusnak, de egy erdélyi szász sohasem nevezte magát sem Ungarusnak, sem Pannoniusnak. Ezzel szemben a nem magyar származású magyarországi diákok (pl. horvátok) elő-

szeretettel nevezték magukat Pannoniusnak.²³ Az a két román származású peregrinus (Oláh Miklós valamint Halics Mihály), aki eljutott a 16–17. században nyugat-európai egyetemekre, következősen *Valachus/Olabus*nak nevezte magát annak ellenére, hogy az egyik Hungariáról és Attiláról írt, míg a másik (Halics) magyarul is verselt. Még ennél is érdekesebb, hogy a 17. század végi havasalföldi politikai és kulturális élet legjelentősebb alakja, Constantin Cantacuzino a következőképpen írta be magát a padovai egyetem anyakönyvébe: *Constantinus Cantacuzenus Constantinopolitanus*, mintegy utalva arra, hogy családja a Kelet-Római Birodalom fővárosából származott.²⁴ E polivalens nemzeti tudatú szerzők munkásságát feldolgozó irodalomtörténetet szintén nem lehet romantikus-pozitivista, vagy szellemtörténeti szempontból megírni. Szerintem csak egy köztes irodalomtörténet szólaltathatja meg ezen szerzők műveit igazából.²⁵

²³ Minderről lásd KLANICZAY Tibor, *Stílus, nemzet és civilizáció*, Balassi Kiadó, Budapest, 2001, 73–74; 85–86 (Régi Magyar Könyvtár, Tanulmányok 4).

²⁴ Halici-ról lásd: Doru RADOSAV, *Cultura și umanism în Banat*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2003, 87–112; Cantacuzinóról: Corneliu DIMA DRĂGAN, Livia BACĂRU, *Constantin Cantacuzino stolnicul*, Editura Albatros, București, 1970, 304. Magyarul: VISKOLCZ Noémi, *Johann Heinrich Bisterfeld (1605–1655) bibliográfiája. A Bisterfeld-könyvtár*, OSZK–Scriptum Rt., Budapest–Szeged, 2003, 45–67 (A Kárpát-medence Kora Újkori Könyvtárai VI.)

²⁵ SZÖRÉNYI László, *Severinni János polivalens nemzeti tudata*, in Uő, *Philologica Hungarolatina. Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomról*, Kortárs Kiadó, Budapest, 2002; KÄFER István, *A szlovák művelődéstörténet a Régi Magyarországi Nyomtatványokban*, in

A Magyar Királyság, majd később Erdély jogrendszerében, ha a *natio valachica* nem is volt egyenrangú a másik három *natio*val, mégiscsak jobb társadalmi státust jelentett, mint a *rumânság*. Ezért aztán a 19. század közepéig eszükben sem volt az erdélyi románoknak magukat román-*rumân*-nek nevezni. Legérzékletesebben a helyzetet Aranka György írta le a 18. század végén: 1796-ban készült *Az erdélyi oláhok-ról* című értekezésében az erdélyi románokat három társadalmi csoportra osztotta: „Azt kértem attól, aki Erdélyt es-méri, akár magyar, akár oláh, akár más nemzetbeli legyen: hogy Erdélyben hányféle oláh vagyon? Nem igaz-é az, hogy Erdélyben vagyon jött-ment idegen, a szomszéd oláh országokból jött vándor oláhság egy felől; más felől vagyon rész szerént magyar nemességgel és szabadsággal bíró vármegye-beli nemesség, rész szerént pedig eredeti boér nemességből álló oláhság, az ő parasztjaival együtt, mint a Fogaras földi nemesség és boérság.”²⁶ A fogarasi bojárok kiváltságaikat a havasalföldi uralkodótól kapták, mikor Fogarasföldet mint hűbéri birtokot a magyar királyok a nekik hűséget és vazal-lusságot fogadó vajdáknak ajándékozták. Érdekes módon a

Magyar–szlovák terminológiai kérdések, szerk. ÁBRAHÁM Barna, Pilsicsaba–Esztergom, 2008, 161–170 (Pons Strigoniensis, Studia 8); TARNAI Andor, *Extra Hungariam non est vita...* (Egy szállóige történetéhez), Budapest, 1969, 93–99.

²⁶ Kolozsvári Állami Levéltár. Col. Aranka, Nr. 88. fol 8r. Az Aranka gyűjteményben fennmaradt román tárgyú jegyzetek azt bizonyítják, hogy Aranka külön könyvet szeretett volna írni a románokról. Ebből a következő fejezetek készültek el: *Az Oláh nemzetségről* (azaz Oláh Miklós esztergomi érsek nemzetségéről), *A Hunyadi nemzetségről* (ez, mint láttuk 1811-ben meg is jelent), *Az erdélyi kenézségekről*, *Az erdélyi oláhokról*.

király alattvalójaként adományozott nemességet, miután Fogarasföld végleg visszakerült a magyar királyok, később pedig az erdélyi fejedelmek birtokába, a királyok és a fejedelmek elismerték. Mivel a havaselvi vajdák adományozási okleveleit nehéz volt nyomon követni, a 17. századra a bojári státusszal való visszaélés már ipari méreteket öltött. Az 1647. május–júniusában lefolytatott vizitációs jegyzőkönyv szerint a román papok 95%-a ugyan bojárnak mondta magát, de bojárságról semmit sem tudott „producálni.” Rákóczi el is rendelte, hogy akik bojár-privilegiumukat nem tudják igazolni, azokat letegyék a bojárságról (depositus) és jobbágyszolgálatra kötelezzék.²⁷ Hogy a fogarasföldi románok sajátos bojár-kiváltságai mennyiben járultak hozzá ahhoz, hogy a reformáció által az egyik leginkább megérintett román közösséggé váljanak, azt a jövőbeni kutatásoknak kell eldönteni.

A román reformáció jónéhány szövegét (énekeskönyvek, zsolnárok, katekizmusok) olyan magyar szerzők írták (Viski János, Agyagfalvi Sándor Gergely, Fogarasi István), akik megtanultak románul. Ezek az irodalmi művek és kulturális jelenségek a kultúrák közti átjárhatóság szükségességére biztatnak. Az érdekes az, hogy a 19–20. században és némiképp még napjainkban is ezeket a köztes kulturális jelenségeket a

²⁷ A fogarasföldi bojárokról lásd: David PRODAN, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI–XVII*, in *Din istoria Transilvaniei. Studii și evocări*, București, 1991, 9–154; Antal LUKÁCS, *Țara Făgărașului în evul mediu (secolele XIII–XVI)*, Editura Enciclopedică, București, 1999, 111–120. A vizitációs jegyzőkönyv kiadása: *Urbariile Țării Făgărașului, i. m.*, 830–841. A helyzet elemzése: JUHÁSZ István, *Az erdélyi egyházak 17. századi együttélésének kérdései a fogarasi vártartományban*, Ráday Gyűjtemény Évkönyve, (IV–V) 1984–1985, 9–27.

nemzeti kultúrák, melyek mindig a homogenizációra, az egyiségre törekednek, mostohan kezelték. Csak a román reformációnál maradva: a 18–19. századi görög-katolikus román értelmiségiek felekezeti szempontból ítélték el, mondván, hogy az erdélyi románok életébe semmi pozitívumot nem hozott, szemben a katolicizmussal, mely az unió révén épp az ő felemelkedésüket is szolgálta. A romantikus nacionalista korszakban, mely más formában ugyan, de még dühödtebben tért vissza Ceaușescu kulturális forradalma idején, az alaptézis az volt, hogy Erdély kiváltságos urai el akarták szakítani a románokat a Kárpátokon túli hittestvéreiktől, hogy így könnyebben elmagyarosíthassák őket. Erre Ioan Aurel Pop – aki a középkori magyar–román viszonyról külföldön is az egyik legtöbbet publikáló román történész – szerint azért volt szükség, mert a „kiváltságosok, azaz főként a nemesek attól féltek, hogy a románok tömeges áttérése egy bevett vallásra alapjaiban rengetné meg a fejedelemség valláspolitikai rendszerét.” Épp ezért „a román nyelv propagálása a kálvinista propaganda részéről csak a románok elcsábítására szolgált, hogy aztán később erőszakkal kényszeríthessék az immár kálvinista románokat a magyar nyelv használatára.”²⁸

E köztes kultúra periférikus voltának bizonyítására elég azt felhozni, hogy az 1980-as évek közepén megjelent két reprezentatív összefoglaló munka (a *Magyarország története* és az *Erdély története*) kénytelen néhány mondattal elintézni a

²⁸ Ioan-Aurel POP, *Ethnie et confession. Genése médiévale de la nation roumaine*, in *Ethnie et confession en Transylvanie (du XIIIe au XIXe siècle)*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1996, 43, 51 (Bibliotheca Rerum Transilvaniae XII).

román reformációt annak ellenére, hogy Péter Katalin épp 1985-ben vetette papírra az alábbi sorokat: „A nem magyar anyanyelvű népek régi kultúrájával átfogóan pedig nemigen foglalkozunk. Még kevésbé ismerjük a különböző anyanyelven jelentkező kultúrák egymásra hatásának mértékét vagy körülményeit. Éppen ezért nem tudjuk felmérni a keleti ortodoxia és a római katolicizmus egymás mellett élésének következményeit sem. Nincsenek fogalmaink ilyesmiről, holott a reformáció befogadásának mikéntjét minden valószínűség szerint befolyásolta az a tény, hogy Magyarországon a hitújítás nem egyszerűen az egyetlen létező egyház ellen támadt, hanem a magyarországi kereszténység megléte óta itt élő két egyház mellé állított egy harmadikat. [...] A magyarországi bibliaolvasás problémáinak áttekintése után csak annyi világos, hogy a jövőben végrehajtandó művelődéstörténeti kutatásoknál különös figyelmet kellene fordítani a népek és vallások együttéléséből Magyarországon nagyon valószínűleg létrejött kulturális sajátosságokra.”²⁹ A köztes kulturális jelenségek irányába tehát mind magyar, mind román oldalról vagy az elhallgatás, vagy a közöny, vagy egyenesen az ellenséges visszautasítás volt a bevett magatartás. Most azonban pozitív kezdeményezésnek lehetünk tanúi, mind Romániában, mind Nyugat-Európában. Remélni lehet azt is, hogy ebből a magyar tudományosság sem marad ki.

²⁹ PÉTER Katalin, *Papok és nemesek*, Budapest, 1995, 45 (A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai 8).

Czibere Mária

A magyarságtudomány helyzete Nyugat-Európában, avagy küzdelmek, félgyőzelmek a hétköznapiakban

Bevvezetés

Hála az ötévente megrendezésre kerülő hungarológiai konferenciáknak, időnként górcső alá vehetjük, hol is tartanak a kultúránkhoz legszorosabb értelemben köthető tudományos vizsgálatok hazai, illetve nemzetközi szintén. Sajnálatos módon ezt nem a legszélesebb körben tehetjük, hiszen szó nincs arról, hogy ezt valamennyi tudományágra kiterjeszthesük, és arra sem kerülhet sor, hogy igazi párbeszéd alakulhasson ki adott témákra, témakörökre építve a hazai és a külföldi szakemberek között. Ennek legnagyobb akadálya a konferencia hivatalos nyelve: a magyar. Amennyire a magyarságtudomány fogalma összeköt bennünket egy-egy ilyen alkalomra, legalább annyira el is választ egymástól.

Az igazán sikeres együttműködések napjainkban az interdiszciplináris kapcsolatokra épülnek: tudományos, kulturális, oktatási és egyéb szinteken. Ha csak a társadalmi sokszínűségből indulunk ki, a különböző szociális csoportok igényei, értékrendszerei közötti eltérésekből, nyilvánvaló, hogy már egynyelvű közegen belül sem beszélhetünk homogén kultúraközvetítésről. A „Nyelv és kultúra a változó régióban” szlogen helyett mindenképpen szerencsésebbnek tartottam

volna a „Nyelvek és a kultúrák a változó régióban” megnevezést. A többes szám használata egy szélesebb kontextust jelenthetett volna a tematika számára és ezzel együtt egy szélesebb kutatói kör megjelenését.

E tanulmány utóbbin igyekszik egy kicsit segíteni, a hungarológiai konferenciák belterjességén változtatni oly módon, hogy olyan tudósokat von vizsgálódási körébe, akik nem tekintik magukat hungarológusnak, de kutatásuk, tudományos munkájuk révén kapcsolatba kerülnek kultúránkkal és arról folyamatosan publikálnak nemzetközi szinten, elismert eredménnyel. Jómagam nem kívánok ebben a munkámban azzal foglalkozni, hogy mi is tartozik, tartozhat a hungarológia tárgykörébe, csupán azt az elgondolásomat szeretném bemutatni, hogy definíciók, kategorizálások helyett érdemesebb inkább számba venni, megbecsülni, és Magyarországon is ismertté tenni azt a kutatói réteget, amely egy szélesebb kontextusban vizsgálja országunk valamely tudományterülethez köthető eredményeit. Teszi ezt sok esetben anélkül, hogy nyelvünket beszélne vagy passzívan képes lenne az országon belüli – magyar nyelvű – szakirodalom feltérképezésére, tanulmányozására.

A vizsgálat célja

Jelen munkámban egy kérdőíves felmérés eredményeit teszem közzé. Az általam online megkérdezett húsz nyugat-európai kutatóból tizenegyen tartották fontosnak, hogy véleményüket, tapasztalataikat elmondhassák. Tették ezt azzal a szándékkal, hogy a jelenleg tapasztalható körülményekre felhívhassák a figyelmet, azokon esetleg változtathassanak, valamint magyar–nemzetközi korrelációban a szakemberek

közi párbeszédet elősegítsék. A megkérdezettek közül azok nem válaszoltak, akiknek valamely magyar tudományterülethez kapcsolódó szakmai karrierje nem folytatódhatott egyetemi tanulmányaik (PhD) befejeződése után. Foglalkozás szerint nyelvész, irodalmár, történész, média-szakember kategóriákat különböztethetünk meg, beosztásuk szerint öten professzorok, tanszék- vagy intézetvezetők, a további hat, doktori fokozattal rendelkező közül három egyetemi docens, oktatási és kutatási idővel kombinált munkakörrel, kettő tudományos kutató, egy pedig a Francia Kulturális Intézet konferenciaszervezésért felelős megbízottja – szeptembertől az ELTE tudományos munkatársa. A nemek szerinti megoszlás 8:3 a férfiak javára. Életkor szerint a nyugdíjazás előtt álló professzortól a negyvenhez közelítő kutatóig tart a skála. Nemzetiség alapján: négy holland, két angol, két amerikai, aki Európában dolgozik, két francia és egy finn. A munkahely szerint: Oxford, London, Párizs, Bécs, Leiden, Utrecht, Groningen, Debrecen (DE) és Budapest (CEU, ELTE) egyetemei 1-1 alkalmazottjának véleményét fogom bemutatni a vizsgált kérdések alapján, egyúttal köszönetemet szeretném kifejezni a felmérésben nyújtott segítségükért: Johanna Laakso, Marie-Elizabeth Ducreux, Robert Evans, Martyn Rady, Jeroen Duindam, Megan Williams, Eric Beckett Weaver, Arnoud Visser, Henri de Montety, Joost van Beek és Kees Teszelszky.

A kérdéssor összeállításában két szempont vezérelt:

1. a hungarológia szekcióban a vezetők által megjelölt problémákra választ keresni,
2. a saját valamint a külföldi kollégáktól összegyűjtött tapasztalataimat bemutatni, kiegészíteni és felhívni a fi-

gyelmet a Magyarországon esetleg nem észlelhető, de mindenképpen kezelendő gondokra, nehézségekre.

Problémafelvetés 1.

A hungarológia szekció vezetője, Monok István egyik körlevélben így fogalmazta meg a megvizsgálandó témaköröket: „Lehet-e a magyarságtudományi diszciplínák gyakorlása mentén az ország, a magyarok iránti érdeklődést pozitív töltettel felkelteni, lehet-e magyarul nem tudva érvényeset mondani a magyarságról, Magyarország története magyarságtudomány-e (a maga örömeivel, németjeivel, szlovákjaival, románjaival stb.), vagy csak a magyarok kultúrája, és a magyar nyelvű kultúra és tudomány a magyarságtudomány tárgya. És számos más hasonló kérdés felvethető.”

A fenti kérdések előkerülnek szinte valamennyi konferencián, néha kicsit átalakítva: hol a szekcióvezető érdeklődésének, hol az adott politikai környezetnek/igényeknek megfelelően. Az utóbbi években (hangsúlyozottan az EU-elnökség idején) komoly szerepet kapott sok más területen is a magyar imázsalkításra vonatkozó problémakör. A cél világos és érthető, a módszerek eredményessége erőteljesen megkérdőjelezhető. De hogyan is látják mindezt azok a külföldiek(!), akiknek valójában/elsősorban ezeket szánták? Talán még izgalmasabb kérdés: hogy is lehet ezt átvinni a tudományok körébe is? És vajon miért jelenik meg konferenciáról konferenciára az a kérdés, hogy kell-e magyarul tudni ahhoz, hogy egy külföldi kutató Magyarországgal foglalkozzon? Miért nem tekinthetjük ezt evidenciának, miért ne lehetne fontos számunkra olyan tudós véleménye is, aki nem a magyar kánon alapján végzi kutatásait?

Problémafelvetés 2.

Az előző kérdésekhez természetesen kapcsolódnak olyanok is, amelyek a kutatási körülményekre vonatkoznak vagy éppen a magyar kultúrához kapcsolódó tudományterület elismertségét vizsgálják, számba véve az adott külföldi országokban fellelhető karrierlehetőségeket is. Kihagyhatatlan terület továbbá a nemzetközi együttműködések minősége, színvonala projektek, publikációk szintjén. Milyen jellegű problémákkal szembesülnek a nálunk vagy rólunk kutatók, hogy látják az országon belüli és azon kívüli szakmai életet? Nagyon szűk tudományterületekre korlátozódik a vizsgálat, magam sem szívesen használom a humán tudományok gyűjtőfogalmát, mégis azt gondolom, hangsúlyozottan ezeken a területeken jelentkező problémákkal állunk szemben.

Az általam vizsgált kérdések bizonyos területeken kapcsolódnak két, már korábban elkészült tanulmányhoz (Kornai András, Kálmán László;¹ Gyáni Gábor²), de azok tudományos alaposságával nem veszik fel a versenyt. A szerző célja ugyanis jelen esetben nem ez volt.

Ez a felmérés csupán információkat közöl, időnként általánosításokat, amelyek természetesen nem minden esetben állják meg a helyüket. Ettől függetlenül fontosnak tartom, hogy egy szakmailag elismert kör véleményét összegyűjtsem, még ha azt nem is reprezentatív módon teszem. Az elkészült

¹ KORNAI András–KÁLMÁN László, *Nemzeti nyelv, nemzetközi tudomány*, Nyelvtudományi Közlemények 92/1991, 147–156.

² GYÁNI Gábor, *Helyünk a holokauszt történetírásában*. Kommentár: Község hagyomány szabadság 3/2008, 13–23.

anyag reményeim szerint hasznos segítségül szolgálhat a nemzeti tudománymenedzselés további alakításához.

A kérdőívről röviden

A megkérdezettekhez angol és magyar nyelvű kérdőívet juttattam el azzal a kéréssel, hogy válaszaikat tetszőleges nyelven visszaküldhetik. Teljesen magyarul kitöltve a finn nyelvéstől és az egyik francia történésztől kaptam vissza. A többség angolul válaszolt, az egyik professzor, akivel személyes kapcsolatban is vagyok, hollandul. A bevezetőmben tömör válaszokat kértem, mivel elsődleges reakciókra voltam kíváncsi és nem hosszasan kifejtett gondolatokra. Az online felmérések esetén komoly bizonytalansági tényező a válaszadók száma, továbbá elrettentő faktor a túl sok és bonyolult kérdés, valamint a válaszok részletes kifejtésének igénye. Feltételezésem beigazolódott azáltal, hogy pár órán, napon belül visszakaptam a munkám folytatásához szükséges mennyiségű és minőségű kérdőívet. Egy esetben fordult elő, hogy a válaszadó bizalmas információkra hivatkozva bizonyos kérdések mellett kérte neve, pozíciója elhallgatását. Mivel a kiértékelés többnyire névtelenül történt, ennek a kérésnek eleget tudtam tenni, de sajnós a diszkréció megtartása miatt el kellett tekintenem számomra nagyon érdekes politikai, társadalmi jellemzők megfogalmazásától. Amennyiben a válaszadó neve is megjelenik a kiértékelés során, annak pozitív hozadéka van: különlegesség, frappáns megfogalmazás, humor vagy egyszerűen hivatkozás van más valaki részéről. Végezetül itt szeretném megjegyezni azt is, hogy stílus megfontolásból néhány esetben amellet döntöttem, hogy a

választ ugyanabban a formában közlöm, ahogy azt az adat-közlőtől kaptam, tehát az eredeti angol változatban.

A kérdéssor

1./ Milyen nyelveken publikál? „Többnyire – legkevésbé”

A válaszadók mindannyian megegyeznek abban, hogy többnyire angolul publikálnak. A legkevésbé kategóriába a hollandoknál az anyanyelv kerül, a többieknél általában a magyar. Három holland kutatónak egyáltalán nincsen magyar nyelvű publikációja. Általános észrevétel, hogy az angol anyanyelvű tudósok ritkábban publikálnak más nyelveken is. Érdekességgéppen szeretném megjegyezni, hogy Robert Evans professzor Oxfordból a cseh és a magyar mellett megjelöli a walesi nyelvet is. Legszélesebb nemzetközi köre egy francia professzornak, Marie-Elizabeth Ducreux-nek van, aki anyanyelvén kívül angolul, németül, csehül, lengyelül, oroszul, olaszul, portugálul is publikál és frissen először magyarul is – fordítói segítséggel. A külföldi kutatók körében a magyar nyelvű publikációnak komoly presztízse van. Kevesen tudnak olyan szinten magyarul, hogy ezt önállóan megtehessék, fordítási lehetőségeik is ritkán adódnak. Alapvető gondnak azt tartják, hogy nem tudnak a magyar nyelvű publikációs lehetőségekről. Gyakran elhangzik az a megjegyzés, hogy a magyarra le nem fordított tanulmány nem is igazi munka, hiszen nagyon ritkán van visszhangja Magyarországon belül.

2./ *Mennyiben tudja kombinálni kutatási témáját munkakörével?*

Mivel többségükben egyetemi szakemberek válaszoltak, nem meglepő, hogy a válasz pozitív, magyarán mindenki be tudja építeni kutatásait a munkakörébe. A negatívum ugyanolyan formában jelenik meg, mint Magyarországon bárhol: „*Ehileg jól – bárcsak több időm lenne kutatásra...*” – utalva az általában magas óraszámra és a munkával járó túlzott adminisztrációs terhekre. A kérdést elsősorban azoknak szántam, akik nem tudtak még egyetemi karriert felépíteni. Ugyan publikálnak Magyarországról folyamatosan, de főállásban nem tudományos munkát végeznek. Ebből a körből egy kérdőívet kaptam vissza, aki megerősítette feltételezésemet, hogy az egyéb munka mellett nincs idő komoly kutatómunkát végezni.

3./ *Az ön országában milyen presztízse van annak, hogy ön magyar témával foglalkozik?*

Legtöbbször a legtömörebb angol nyelvű választ adják: *none*, vagyis semmi. A kissé bővebb reakció, némi iróniával: *perfectly acceptable as a slightly exotic topic*. Az egyik holland kutató hozzászól: Magyarország önmagában már nem eléggé egzotikus. Az egyik francia válaszadó kijavítja a presztízsz szót divatra, aztán megjegyzi, bizony nehéz dolog megtölteni a tantermeket. A helyzet még a szomszédos Ausztriában sem egyértelmű:

„egyrészt jól tudják az osztrákok, hogy létezik a magyar nyelv és kultúra – másrészt nem mindig látják be, hogy annak a kutatása Ausztriában mire is jó.”

Ugyanettől a finn kollégától megkérdeztem, mennyiben lennének mások a válaszok Finnországban.

„A finnek szerintem alapvetően valamilyen szimpátiát éreznek a magyarok iránt, és annak megfelelően talán még kicsit jobban tudnak értékelni valakit, aki jól ismeri a magyar nyelvet és kultúrát, mint általában olyanokat, akik valamilyen kelet-európai államok, nemzetek kultúrájával foglalkoznak és olyan nyelveken tudnak, amelyeket az iskolákban nem tanítanak. Tehát abhoz az egzotikum-bónuszhoz, amely különben is járna mondjuk a lengyel, román vagy horvát kultúra/irodalom/nyelv szakértőjének, tegyünk még hozzá egy kis rokonsági bónuszt is... De hogy az mekkora presztízt jelent, nagyon nehéz megmondani.”

4./ Az ön tudományterületén milyen presztízse van annak, hogy külföldiként magyar témával foglalkozik?

Itt is többnyire a „*semmi*” válasz jelenik meg, de azért lényegesen több hozzáfűzött magyarázattal. Szakmai körökben gyakran elhangzik elismerőleg a komplikált jelző, ami főleg történészeknél jelenik meg, és a különleges, még fel nem tárt forrásokra vonatkozik, illetve a speciális politikai környezetre. Egy esetben megjelenik az a szempont is, hogy a presztízis attól függ, mennyire fogadnak el a kollégák. Az egyik amerikai kutató egyenesen elzárkózik a presztízis-megközelítéstől:

“I would argue prestige is not necessarily as important as presentation. Any topic, Hungarian or not, in my opinion, can be prestigious if presented articulately, in the right forum, to the right audience, with a good appreciation for and recognition of how that topic derives from or fits into broader disciplinary concerns, currents, or paradigms.”

És ő az egyetlen, aki konkrét példákat is hoz arra, milyen okok is játszhattak közre abban, hogy a magyar témával foglalkozó kutatók nem lettek eléggé elismertek.

Unfortunately in the nineteenth and twentieth centuries much (but far from all) Hungarian scholarship was concerned with nation-building of one sort or another, and scholars often lacked access to key sources, scholarly networks, or widely-distributed publications (journals and literature). Hungarian scholars' contributions to broader concerns within the historical discipline were consequently often poorly contextualized or, most frequently, poorly translated, edited, and presented.

Egy másik tudományterületről érkezik a következő megjegyzés:

„A finnugor nyelvészetben magától értetődő, hogy az ember valamennyire tud magyarul és valamilyen szinten tud tudományosan foglalkozni a magyar nyelvvel. A nem finnugrista nyelvész kollégák bámulni szokták a finnugristák nyelvtudását, mert ők maguk meglepően gyakran csak az anyanyelvükön plusz angolul tudnak.”

Általános észrevételem, hogy a huzamosabb ideje Magyarországon élő külföldi kutatók nem vagy csak nagyon nehezen tudják ezt a kérdést saját anyaországukra vonatkoztatva megválaszolni.

5./ Az ön országában lehet karriert építeni arra, hogy valaki csak magyar tudományos területre specializálódik?

A válasz minden esetben igen, de kizárólag csak egy szélesebb körben, témában, interdiszciplináris kapcsolatokra építve lehetséges. Ahhoz, hogy az ember több érdeklődésre tarthasson igényt, olyan témát kell választania, amely átfogóbb diszciplínákra vonatkozik. Franciaországban arra próbálják ösztönözni az ifjú hungarológusokat, hogy egy-egy szomszéd ország nyelvét és kultúráját is vegyék fel tanulmá-

nyaik közé. A magyarázatokkal, kiegészítésekkel együtt összességében úgy kell értékelnem, hogy az igazi válasz a kérdésre: nem, vagyis nem elegendő a tudományos életben csak magyar kontextusban tevékenykedni.

6./ Lehet-e a magyarságtudományi diszciplínák gyakorlása mentén az ország, a magyarok iránti érdeklődést pozitív töltettel felkelteni?

Az összes kérdés közül talán ez váltotta ki a legtöbb indulatot. Ebből fogok most párat bemutatni:

“Why should one be interested in doing this?”

“it’s not my own purpose”

„Szerintem a »nation branding« nem lehet a tudományos munkának a célja! A kutatóknak nem imázsalkítás a feladatuk! Legfeljebb annyiban lehet az imázsnak valamilyen köze a tudományos munkához, hogy nagyon pozitívan hat a »brand«-re, ha az állam jó feltételeket biztosít a kutatás számára.”

Ugyanez a gondolat folytatódik tovább, konkretizálva a sikerhez, a kedvező megítéléshez vezető utat:

“presentation and audience. Publish good, well-grounded, well-contextualized and well-written articles for a global audience in well-respected international journals, or monographs with respected academic presses; organize and fund interesting thematic conferences to which Hungarian and non-Hungarian scholars can make comparative contributions and build international networks; promote access to funding for Hungarian and non-Hungarian scholars to study topics related to or incorporating Hungarian history, etc. etc. etc.”

Egyetlen alkalommal jelentkezett a kérdésre pozitív válasz – *yes, of course*, igaz, a professzor nem indokolt részletesebben. Nyilvánvaló, hogy a kiemelkedő kutatói eredmények nem csupán a kutatónak szólnak, hanem a téma eredetiségének, a vizsgált problematika újdonságértékének, nemzetközi kontextusban betöltött szerepének is. Mindezeknek természetesen lehet pozitív visszhangja egy-egy országra. A komoly visszhang – marketing és PR-szempontból – és győzelem a kutatóhelyé, a vizsgált ország szerepe ebben akkor értékelődhet fel, ha a kutatást valamilyen szinten támogatta. A magyarok, illetve a Magyarország iránti érdeklődés fenntartásához vezető út az elismert külföldi és hazai kutatók megbecsülésén, támogatásán keresztül vezet. Az ország nyújtotta segítség a legfontosabb imázsalkotó, imázsformáló tényező. Általános észrevétel, hogy tudományos szinten a kérdésben megfogalmazott problémafelvetés értelmezhetetlen és a szakmai munkával össze nem egyeztethető.

7./ Lehet-e , érdeemes-e magyar témával foglalkozni úgy, hogy a kutató nem tud magyarul?

A legélesebben megfogalmazott vélemény egy más szempontból is fontos kritikát tartalmaz számunkra:

„A nyelvészetben majdnem biztos hogy nem. Különben is nagyon furcsának tartom a magyartudás nélküli 'hungarológiát', már azért is, mert más nyelveken hozzáférhető anyag, kézikönyv, tankönyv alig létezik.”

„Lehetséges, de nem érdeemes, túl sok minden korlátoz a munkában.”

„Lehetséges, de nem lesz belőle semmi – értsd komoly szakmai siker.”

“This I’d question. So much of culture is tied to language; that goes for any culture.”

„Akkor lehetséges, ha jó szakmai kapcsolataid vannak a magyarokkal.”

A megkérdezettek között egy valaki volt, aki a magyar kultúrához kapcsolódó tudományos értekezését nyelvtudás nélkül, csupán a külföldön megjelent szakirodalomra alapozva készítette el. Ő maga is tisztában volt a korlátaival, de a magyarul nem tudás nem akadályozta abban, hogy szakmailag magas színvonalú művet hozzon létre, amely alapján kutatói karrierje elindulhatott. A fenti kérdést tehát megválaszolhatjuk, hogy külföldön, külföldi témavezetők mellett ez egy járható út. Az már egy másik kérdés, hogy ez a disszertáció milyen módon épül(het) be a hazai tudományos munkák közé. Egyáltalán érdekel-e minket, hogy lehet képet alkotni rólunk magyartudás nélkül, nem magyar alapú kulturális és oktatási múlttal/háttérrel? Egyáltalán van-e visszhangja egy-egy ilyen munkának Magyarországon?

8./ Milyennek ítéli a magyar nyelvtudását? Tud magyarul forrásokat, szakirodalmat olvasni, tudományos témáról előadni, magyarul vitázni szakmai kérdésekről? Milyen nyelven kommunikál magyar kollégáival?

Ennél a kérdésnél a magyarul jól tudók automatikusan magyarra váltottak. A tizenegy megkérdezett közül hat ítélte jónak a nyelvtudását: olvasás, beszéd senki számára nem jelent problémát, egy tanulmány megírása azonban csak a finn nyelvész számára megvalósítható. Hárman a magyar kollégákkal is csak magyarul beszélgetnek. A megkérdezettek közül kettő egyáltalán nem tud magyarul, a másik csak nagyon érintőlegesen foglalkozik országunk történelmével.

Hárman gyengének érzik a nyelvtudásukat és szinte csak angolul kommunikálnak a szakmában, ugyanakkor képesek arra is, hogy „baba- és kocsmanyelven” rövid beszélgetést folytassanak. Folyamatosan észlelhető a magyarul nem elég jól beszélők frusztrációja – biztos vagyok benne, hogy előbb-utóbb ennek következménye lesz a tárgyhoz, országhoz való attitűd alakulásában, ha a nyelvtudás szintje nem változik. Általános észrevétel, hogy a magyarul nagyon jól beszélők, írók is rendkívül szerényen nyilatkoznak nyelvismeretükről, tudásukat alábecsülik. Teljesen más a kutató viszonya az országgal, ha beszéli a nyelvet. A tudományos munkában az érzelmi viszonyoknak nem szerencsés ugyan megjelennie, az érzelmi kapocs azonban komoly motivációs erő, amely tovább segíti, más aspektusokkal gazdagíthatja a kutatómunkát. Csak érdekességképpen jegyzem meg, hogy a megkérdezettek közül négynek magyar származású házastársa van.

9./ Hogyan ítéli meg magyar kollégáinak idegennyelv-tudását? Mi a véleménye a magyar kutatók külföldi publikációiról?

A kérdést magam is nagyon általánosnak, nehezen megválaszolhatónak tartom, hiszen minden attól függ, ki kivel áll kapcsolatban, milyen az illető magyarországi szakmai hálózata. Az angol anyanyelvű kutatók többnyire ezen a nyelven kommunikálnak, és nagyon jónak tartják magyar kollégáik idegennyelv-tudását. Akik képesek magyarul kommunikálni, nem sokat tudnak adott munkatársaik más fajta nyelvtudásáról. A nyelvésznek valamivel jobb a rálátása a dolgokra:

„Nyelvész kollégáim között vannak, akik kiválóan tudnak több idegen nyelven, de még mindig meglepően sokan vagy csak németül vagy csak angolul tudnak – vagy valamilyen más nyel-

veken de nem angolul, ami szerintem manapság szakmai öngyilkosságot jelent.”

Ami a kérdés második részét illeti, a válaszok megegyeznek abban, hogy a magyarok még mindig túl keveset publikálnak angolul és külföldön. Másik fontos észrevétel, hogy az idegen nyelven megjelent kötetek nem, vagy rosszul szerkesztettek és nyelvileg nagyon silányak, mivel általában – bizonyára az erősen korlátozott anyagi források miatt – hiányoznak a munkálatokból az anyanyelvi lektorok. Az idegen nyelven megjelent publikációknak nincs szakmai hatásuk, senki nem olvassa őket, nem hivatkozik rájuk. Ha ezek a cikkek esetleg rosszak lennének, akkor lehetne vitázni, de párbeszéd sem alakul(hat) ki, hiszen egy nagyon szűk szakmai kör képes csak arra (igénye, ideje van rá), hogy figyelemmel kísérje a nemzetközi szakirodalmat.

10./ A külföldi szakirodalomba mennyire épülnek be a magyar kutatási eredmények?

A külföldön és Magyarországon megjelenő publikációk sok esetben semmiféle viszonyban nincsenek egymással: nem egymásra épülnek, nem, vagy ritkán tartalmaznak közös hivatkozásokat. Úgy tűnik, mintha két külön szakmai élet menne párhuzamosan: egy külföldön, egy pedig az anyaországban. Ez önmagában nem lenne probléma, ha a csoportok között valamiféle átjárás, kapcsolat, együttműködés is lenne. A publikációk – akár magyar, akár idegen nyelvűek – nagyon szűk körben mozognak, külföldiek számára szinte hozzáférhetetlenek. Nincs egy olyan fórum, honlap, ahol egy külföldi figyelemmel kísérheti, milyen tanulmánykötet látott napvilágot Magyarországon belül vagy kívül. Pedig akár ren-

delhetne is magának, egy nyugati egyetem könyvtárának általában ez nem jelent problémát.

11./ Magyarország története magyarságtudomány-e (a maga örömeivel, németjeivel, szlovákjaival, románjaival stb.), vagy csak a magyarok kultúrája, és a magyar nyelvű kultúra és tudomány a magyarságtudomány tárgya?

“All the minorities of old Hungary, including the Magyars, are part of Hungarian history.”

Két kivétellel mindenki nagyon fontosnak tartja, hogy a nem magyar ajkú népcsoportok kultúráját, vagy nem magyar nyelven íródott forrásokat is kutassák a magyarságtudomány keretében. A két kutató kora újkori történelemmel foglalkozik, szeretném bemutatni, mindkettejük érvelését.

- 1. “I study early modern history, which comes before the era of nation states anyway. So: does not apply.”*
- 2. “I, thankfully, work on a period and milieu in which neither nationality nor minorities is an issue. Or at least, shouldn't be an issue for my research. In some cases later scholarship has assigned my subjects nationalities they did not themselves recognize. That makes things trickier.”*

Bevallom, meglepett a fenti két hozzáállás. Tekintettel arra, hogy ez számomra nem szakmai, hanem elvi kérdés volt, nem is vártam az igenen kívül hosszabb indoklást. Arra meg végképp nem számítottam, hogy a megkérdezett kutató nem képes kilépni a kutatási periódusából. Van egy másik megközelítése a kérdésnek, a politikai. Egy Magyarországon élő, speciálisan ezzel a területtel foglalkozó kutató számára ez mindenekelőtt politikai kérdés. A kérdéshez kapcsolódó ér-

zelmi töltet, a sok különböző magyarországi tapasztalat itt is önmagáért beszél.

“Are minorities in Hungary not »Hungarians«? The question itself seems to imply a purely ethnic, rather than political, definition of who makes up a nation. That doesn't seem entirely right to me. I would be hard pressed to not consider Hungarians with an ethnic German background, for example, Hungarians too. Hell, wasn't Petöfi Sandor born to Slovak/Serb parents (his mother did not speak Hungarian, it appears)? So he, too, was arguably part of “the minorities in Hungary”. If you include the Jewish as a minority, the distinction becomes even harder to maintain, considering the huge contribution to Hungarian culture of Jewish-Hungarian writers and thinker.”

12./ Hogy látja sikeres kollégái helyzetét? Hogyan tudja megfogalmazni a sikerességük okát? a) Külföldön b) Magyarországon

Nem jelentkezett jelentős különbség az ismérvek felsorolásában külföld és belföld viszonylatában, bár az egyik professzor megjegyzi, a kettő között óriási a különbség. A magyar kollégák sikerességét szinte mindannyian két dologhoz kötik: sok külföldi tanulmányút és idegen nyelvű tanulmányok megjelentetése az országon kívül.

Csak felsorolás szintjén jelzem a továbbiakban a kapott válaszokat:

„Aki tehetséges, tud karriert építeni” – konkrét nevek megjelölésével

„Jó témaválasztás, minőségi munka, médiaszereplés (PR)”

„Megfelelő kapcsolódás nemzetközi területekhez”

„Elismert helyeken publikál, jó pályázatokat ír”

„Magyarul és angolul publikál”

„Jól ismeri a lokális akadémiai viszonyokat, kiterjedt kapcsolatrendszerre van”

„Kitűnő együttműködés, innovatív megközelítések.”

„Magas szintű nyelvtudás – angol”

“Try to be better than your Hungarian counterparts. Combine sources and academic from east and west. Know your languages (not only Hungarian and English) Publish in English and Hungarian.”

13./ Miben látja ön a közös munka (magyarok-külföldiek) meg nem valósulásának akadályait? Ön szerint hogyan lehetne jobb az együttműködés a nyugati és a magyar kutatók között?

A CEU-n dolgozó kolléga az egyetlen, aki semmiféle problémát nem lát ezen a területen. Az ő válaszai azért is különlegesek számomra, mert általuk egy speciális helyzetből adódó háttérrel kaphatunk információt. A CEU sajátos szigetpozíciója több kérdésen keresztül is megjelenik a továbbiakban. Öröndetes, hogy ezen az egyetemen nem jelentkeznak a tipikus anyagi jellegű problémák, ugyanakkor azt is fontos megjegyezni, hogy magyar kollégán a közvetlen kollégáját érti csak. Külső kapcsolata más magyar egyetemek kutatóival alig van, mivel magyarul nem beszél és nem publikál, szinte csak a nemzetközi projektekhez tud kapcsolódni, ami szakmai szempontból óriási előny számára. Magyar egyetemeken dolgozó kollégáinak munkakörülményeiről fogalma sincs, azt a közeget tekinti természetesnek, ahonnan jött és ahol jelenleg dolgozik. Mivel kapcsolatrendszerre rendkívül belterjes, elsősorban más külföldiekre, illetve az angolul kitűnően be-

szélő magyar kollégáira korlátozódik, nem, vagy nehezen alkalmazkodik a helyi körülményekhez. Ismereteit többnyire másodkézből szerzi, véleményét gyakran komoly kulturális háttérismeret nélkül fogalmazza meg. Ettől függetlenül fontos része a kutatói rétegnek, hiszen a legobjektívebb hozzáállásra tőle számíthatunk leginkább, ezért nagyon fontos szempontokkal egészíthetné ki a Magyarországon folyó kutatásokat – ha lenne ezen a téren együttműködés.

A legnagyobb gondokat a következőkben látják a megkérdezettek: kommunikációs, anyagi probléma, nyelvtudás hiánya, távolság, irigység, több publikáció külföldön, több közös(!) publikáció, az egyéni mobilitást jobban kellene támogatni, adjanak lehetőséget a külföldieknek is, hogy Magyarországon kutathassanak és hogy megjelenhessenek (körülmények javítása, több lehetőség, nyitottság), nehéz fenntartani az együttműködéseket.

“What is lacking is an extensive cooperation involving scholars concerned by Hungarian or Central European topics. From experience I know that such programmes can be better pursued at an European level- that is when scholars from more countries are working together (France, Germany, Hungary, perhaps Slovakia, Austria, etc.). In such a case, fund-raising may be simpler.”

14./ Mennyire nyitottak a magyar kutatók?

A kérdés rendkívül általános és valójában megválaszolhatatlan. Ami mégis érdekessé teheti, hogy esetünkben többnyire azokra vonatkozik, akik valamilyen módon kapcsolatban vannak ezzel a tizenegy kutatóval és nyilván azokra is, akikkel valaha szakmai/emberi probléma felmerülhetett. Általános észrevételem, hogy aki Magyarországon él vagy közvet-

len kapcsolatai vannak, ráadásul még magyarul is beszél, az sokkal élesebben fogalmaz ebben a kérdésben.

„Én főleg azokkal kommunikálok, akik nemzetközi kapcsolatokkal rendelkeznek. Ők általában nyitottak. Az egyetemek vezetői és az idősebbek (50+) viszont egyáltalán nem.”

„Aki nyitott, sikeres, aki nem, nem.”

“They have quite good access to work from abroad, and translate quite a lot; I find them less good at genuine comparison with situations extra Hungarian, or even at seeing the importance of such comparisons.”

“In my fields of interest (History, Literary History and philology, History of Ideas, etc.), Hungarian scholars are sometimes much more interested in Hungarian subjects rather than in comparative history or perspectives, and this attitude may hamper a farer-reaching cooperation. So to speak, some of them seem a little bit closed to a wider frame of questions. The national background is still very present. I don’t want to suggest that it is only a negative point, because I do believe that Hungarian scholars must defend their culture, and even more: only Hungarian scholars can provide pertinent research and results on many aspects of their past and they have to do so. Once more, this is a more general point. Only better conditions of scholar circulations and exchange may perhaps improve the situation. I have in mind not only the circulation of persons, but a better state in translations (and it should be bettered at an European level).”

“but there are blind spots and rigidities about incorporating it (e.g. in my own experience lit on nationalism is picked up, but not that on the closely related issue of history of language)”

15./ *Mennyire követik a magyarországi kutatók a nemzetközi szakirodalmat a saját korszakukkal, tágabb-szűkebb szakterületükön?*

A válaszok a „nehezen és a változó” között jelennek meg. Elsődleges problémának azt tekintik, hogy a könyvtárak legújabb szakirodalommal való ellátottsága nagyon szerény, valamint a digitális hozzáférések (JSTOR) hiányában ellehetetlenítik a kutatómunkát.

16./ *Mennyire követik a magyarországi kutatók a szomszédos országoknak a magyar kultúrára és történelemre is vonatkozó vagy azszal kapcsolatos kutatásait?*

A válaszadó szerint csak a fiatalok nyitottak erre, az általános vélemény lesújtó.

“Blind spots more obvious here, with myopia about what constitutes ‘Hung’ history (thus, e.g., they care much too little for the internal history of Slovaks or Croats); but the problem is mutual.”

“Hardly, only what is published in Hungarian.”

17./ *Magyarországi kutatómunkája során milyen problémákkal találkozók:*

A megkérdezettek nagy része nem végez kutatómunkát magyar könyvtárakban, archívumokban. Ha szüksége van valamilyen könyvre, könyvtárközi kölcsönzéssel könnyedén megoldja. Akiknek közvetlen tapasztalatuk van az intézményekkel, a következő problémás területeket emelik ki: túl lassú és komplikált adminisztrációs rendszerek, nyáron zárva tartó könyvtárak, speciális engedélyek beszerzése a levéltári vizsgálatokhoz érthetetlen egy külföldinek, rosszul működő online-rendszerek. A CEU által biztosított kitűnő feltételek – könyvtár a legfrissebb nyugati szakirodalommal, a modern

katalógusrendszer, problémamentes internetkapcsolat előfizetéseken alapuló adatbázisokkal, könyvtárak közötti kölcsönzés üteme, zavartalansága és anyagi feltételei megoldottak. Nem véletlen, hogy ezek a kutatók egyáltalán nem használják a nemzeti könyvtárakat, intézményeket.

18./ Mi jelenti az ön számára a legnagyobb problémát a saját témájában Magyarországhoz kapcsolódó kutatásai során az ön hazájában, Magyarországon és egyéb országban?

A külföldi országokban mindannyian a legújabb magyar és idegen nyelvű szakirodalom megjelenését hiányolják leginkább. Legzavaróbb objektív akadálnak a forrásanyagok, dokumentumok korlátozott számát tekintik. Magyarországon nehéz objektív szakembert találni. „A magyarországi kutatói körök kicsik és komplikáltak – vannak viszályok és egyéb problémák, amelyekben egy kívülállónak nehéz orientálódni.” Egyéb országgént Szlovákia jelent meg, ahol nem szeretik, ha magyar ügyekkel foglalkozik az ember. Összegzőképpen többen leírják, hogy nem elég magyarul zseniális tudományos munkát írni, azt le is kell fordíttatni angolra és fordítva is ugyanezt kell tenni. Megfelelő marketing és PR-tevékenység nélkül azonban a legjobb munkák is süllyesztőbe kerülhetnek. Nagyon fontos lenne a jövőben kétnyelvű tanulmányköteteket megjelentetni és sokkal jobban összehangolni a Magyarországhoz kapcsolódó magyar és a külföldi (nyugati és szomszédos országokbeli) kutatók munkáját.

Zárószó

Egy-egy hungarológiai konferencián mindig összeszorult gyomorral hallgatjuk, hogy fel akarják számolni valamelyik

országban a magyar szakot, kevés a diák, az érdeklődő, hogy nincsenek meg az anyagi feltételek stb. stb. A hungarológiához kapcsolódó tanszékek fennmaradása, életben tartása, lássuk be, elsősorban Magyarország érdeke. Más pozíciója van annak a kultúrának, amelyhez felsőfokú tanulmány köthető, amelynek több szálon működő, aktív kutatói gárdája van. Az előbbieken azt szerettem volna bemutatni, hogy jócskán vannak a világban olyan elismert szakemberek, akik ugyan sohasem neveznék magukat hungarológusnak, de elkötelezett hívei, közvetítői a magyar kultúrának is. Ezek az emberek nagy létszámú diáksereggel találkoznak, tehát sokat tehetnek azért, hogy Magyarországgal még többen megismerkedhessenek. Halkan jegyzem meg, hogy talán még többet tehetnek, mint a magyar tanszékek. Amikor ezt a felmérést megterveztem, számoltam egy kontrollcsoporttal is. Kíváncsi lettem volna arra is, hogy jelenleg a Nyugat-Európában tanuló, de magyar témával is foglalkozó PhD-hallgatók hogyan látják magyar–külföldi viszonylatban a helyzetet. Erre a vizsgálatra csak azért nem került sor, mert az egyetemi oktatóktól kézhez kapott anyag már elegendő információt tartalmazott ahhoz, hogy előadásomat a kolozsvári konferencián megtarthassam. Meggyőződésem, hogy ezt a réteget kitüntetett figyelemmel kell kezelni, és számukra a párbeszédet, a közös konferenciákat, projekteket minél nagyobb arányban elősegíteni. Fontos szempontnak tartom, hogy ezen a szinten ne a nyelv legyen az összekötő kapocs, hanem inkább a megszállottság, az elkötelezettség a tudományos pálya mellett. Ha ez csak egy kicsit is érinti a magyar kultúra valamely szeletét, már sikertörténetről beszélhetünk.

Hegedűs Rita

Szükséges-e a magyar nyelv a hungarológia oktatásához?

1. Létezik-e hungarológia?

Egy tudományos értekezés alapkritériumai közé tartozik a tárgy pontos megjelölése. Ezalól legfeljebb az alapfogalmak képeznek kivételt: „olyan fogalom, amit ismertnek fogadunk el, nem tudunk más fogalmak segítségével meghatározni, definiálni, legfeljebb szemléletesen körülírjuk. Minden tudomány ilyen alapfogalmakra épül fel.”¹ Kényelmes megoldás lenne, ha egyszerűen alapfogalomként fognám fel s a továbbiakban így is kezelném a *hungarológiát*, illetve a *magyarságtudományt*, vagy akár a *kultúrát, oktatást*. Ezzel rögtön kivédhetővé válna Szegedy-Maszák Mihálynak² a Jankovics József–Monok István cikkét illető kritikája, melyben az indító gondolatot támadja: „Nem meglepő ugyan – talán még megszokottnak is mondható –, hogy valamely kérdésről nem annak tartalmi érdemeit szem előtt tartva, hanem formai oldalról közelítve a »megvalósíthatóság« fontosságát hangoztatva

¹ <http://www.altsuli.hu/matf/0ks/igazhamis/geomelm1.pdf>.
Letöltve: 2011. július 2.

² SZEGEDY-MASZÁK Mihály, „*Van, ami nincs*”. *Magyarságtudomány: Elmélet és gyakorlat*, Európai utas, 11(2003), I.
<http://www.hhrf.org/europaiutas/20003/3.htm>
Letöltve: 2011. július 12.

vitatkozunk”.³ Szegedy-Maszák határozottan kifogásolja a tartalom és forma, történetiség és elmélet „már a hazai irodalomtudománynak egy része [által] is meghaladott” különválasztását, olyannyira, hogy hipotetikusán megkockáztatja a kijelentést „amennyiben nem tudjuk, minek a képviselőtére vállalkozunk, jobb „föladni” a tevékenységünket”.

A föladás helyett új szempontot kínál Kulcsár Szabó Ernő,⁴ akinek meglátása szerint az idegenek, a külföld kérdés-föltevései az önismeret új látószögét nyitják meg. Hasonlatos ez a funkcionális nyelvészet külső, elfogulatlan nézőpontjához, melyből – mivel a képet nem torzítja az anyanyelvi elfogultság – az objektivitásnak nagyobb mértéke érhető el. („a nemzeti kulturális identitás azért nem képződhet meg »igaz vs hamis«, horizontban, mert – mindig saját és idegen találkozásának eseményében konstituálódván – sohasem *valami* gyanánt jön létre, hanem a *mit jelent?* horizontjában válaszol valamire. Az idegennek a reánk vonatkozó kérdését kiváltó érdekeltségére ad feleletet, számunkra pedig az idegen véleményen próbára tett új önmegértés lehetőségét tartalmazza. Mégpedig anélkül, hogy a két oldalon egybeesnék, egybe kellene hogy essék a „jelentése”: mert éppen ehhez – az aktuális találkozás létrehozta – új jelentéshez *képest* igazo-

³ JANKOVICS József, MONOK István, *A hungarológiáról és magyarországi intézményeiről*, Hungarológia 2 (2000/1–2), 43.

⁴ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Az „azonosíthatatlan” poétikája? – Megjegyzések a hungarológia fogalmának változásaihoz*, in *Hatalom és kultúra*, szerk. Tuomo LAHDELMA, József JANKOVICS, Judit NYERGES, Petteri LAIHONEN, Jyväskylä, 2002 (V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus).
<http://mek.niif.hu/05500/05558/05558.doc>
Letöltve: 2011. június 5.

lódik, módosul vagy bizonyul tarthatatlannak külön-külön a partnerek egymásról alkotott előzetes megértése.

E találkozás kiszámíthatatlan eseményétől felfogásom szerint pontosan azért nem remélhetünk közmegegyezéssel érvénnyel *forgalmazható* identitás-képet, mert az idegen megértés másban érdekelt, mint a saját. Mert bár a maga önmegértéséhez éppúgy szüksége van a rólunk alkotott tudására, mint nekünk az őrála alkotottra, a szisztémahatárok átjárhatatlansága következtében mindkét tudásnak azon igény teljesítésére irányul az (ön)megértése, amely a másik iránti érdeklődést kiváltotta. Az idegen hatás fölvétele azért nem lehet sohasem a válaszként érkező külső impulzus automatikus átvétele, mert az csak a saját szisztéma vezérlése szerint bizonyul feleletnek valamire. Föltehető, hogy nem is a „választ” (mint olyat) értjük meg ilyenkor, mindössze azokat a változásokat, amelyek a saját rendszer transzfigurációs lehetőségei szerint mentek végbe bennünk.”

A mából visszatekintve: EU-tagként, honi választásokon, nemzetközi gazdasági válságokon, Bologna-reformon és egyéb apokaliptikus eseményeken túlról szemlélve sajátságos értelmezést kapnak a fenti, nagyjából egy évtizede elhangzott érvek és ellenérvek, vélemények és ellenvélemények, kinyilatkoztatások és következtetések. A konszenzus továbbra sem született meg, a kultúra- és hungarológia-értelmezések újabb és újabb dimenziókkal bővültek, időnként feléledtek korábban már meghaladottnak tűnő gondolatok. A hungarológia mint diszciplína körvonalai halványabbak, mint valaha, az ezt tanuló diákok száma – statisztikai módszerektől függő mértékben – egyre csökken, emellett összetételük, indíttatásuk is megváltozott. A továbbiakban ezt a folyamatot kívánom

közelebről megvizsgálni, felderíteni az okokat és javaslatot tenni a negatív következmények elhárítására.

2. A hungarológia kultúrába való beágyazottsága

Visszatekintve a hungarológia kialakulásának fontosabb állomásaira, számos kísérletet láthatunk arra, hogy ezt, a hungarus-tudat megjelenése óta fejlődő és változó diszciplínát nevesítsék, meghatározzák, elhelyezzék a tudomány rendszerében. A kísérletek mindig hűen tükrözik az éppen uralkodó elveket és módszereket. Időszakonként váltakozva a hungarológiának hol egyik, hol másik részterületére esett a hangsúly, hol előtérbe, hol meg éppen háttérbe szorult a társadalommal való kapcsolata. Az alapvető problémát, interdiszciplinaritását⁵ mindig nehéz volt összeegyeztetni az

⁵ Az *interdiszciplinaritás* helyett a hungarológia összefüggéseiben találóbbnak érzem a *transzdiszciplinaritás* megjelölést. Magyarázata ugyanaz, mint amelyet Földes Csaba fejteget az interkulturális nyelvészettel kapcsolatos problémafelvetésében: „Nem utolsósorban ezért használják az utóbbi évtizedben egyre többet a „multikulturális” és „interkulturális” terminust. WELSCH (1999.) megállapítja, hogy a *multikulturalitás* – valószínűleg a *multi-* előtagnak is köszönhetően, melynek jelentése ’sok, sokféle’ – a különböző kultúrák egy társadalmon belüli együttélésének problémáit juttatja kifejezésre. A „multikulturalitás” élesen elkülönülő, mégis homogen kultúrák létéből indul ki. A „multikulturalitás koncepciója” a tolerancia, a kölcsönös megértés, az elfogadás, a konfliktuskerülés vagy a konfliktusterápia esélyeit kutatja. Az *interkulturalitás* műszó az *inter-* (’között’) prefixum miatt azt a benyomást kelti, hogy a kultúrák fogalmi logikájuk folytán elkülönülhetnek egymástól, félreismerhetik, igno-

egyre inkább specializálódó tudományágakkal.⁶ Nem könnyíti meg a helyzetét politikai beágyazottsága sem: a különböző korszakok nemzeti-politikai függetlenségi törekvései mind-mind szoros kapcsolatban állnak, lehet mondani kialakítói a ma hungarológiának nevezett, nehezen körvonalazható diszciplínának.

Melyik az a kultúra-felfogás, melyre a hungarológia épül; mennyire függetlenítheti magát egy diszciplína a társadalomtól, a politikától, a hatalmi helyzettől, mely körülveszi?

A kultúra statikus felfogása ma már kevés, a kultúra önmagából nézve értelmezhetetlen. Már nem elégséges a kultúrának azt a viszonylag lassan változó, a biztos, egységes alapokat hangsúlyozó oldalát bemutatni, amely a külföldiek

rálhatják, megrágalmazhatják vagy legyőzhetik a másikat, ugyanakkor nem érthetik meg egymást vagy nem igazán hathatnak egymásra. Következésképpen az „interkulturalitás” koncepció annak keresi a módját, hogyan férhetnek össze a kultúrák egymással, hogyan kommunikálhatnak. Ezzel szemben a *transzkulturalitás* terminus (*trans-* ’át, keresztül, túl’) a számos társadalomban ma ténylegesen fellelhető helyzetet tükrözi. Hiszen a kultúrák – a migráció, a szociális, a gazdasági kapcsolatok stb. révén – összefonódtak, gyakran már alig lehetséges a „saját” és az „idegen” megkülönböztetése (pl. a kétnyelvű kisebbségek esetében). A „transzkulturalitás” tehát az integráció kultúráját hivatott kifejezésre juttatni (vö. WELSCH 1999.). FÖLDES Csaba, *Interkulturális nyelvészet: problémafelvetés*, Magyar Nyelv 57(2007), 16-38.

⁶ V. KÓSA László, *A hungarológia változatai és változásai*, in Uő, *Nemesek, polgárok, parasztok: Néprajzi, történeti antropológiai és művelődéstörténeti tanulmányok*, Budapest, Osiris, 2003
<http://www.tankonyvtar.hu/neprajz/nemesek-polgarok-080905-62>

oktatásában mindig fontos szerepet játszott. Ugyanakkor az önmeghatározás, a viszonyítás szempontjából ezt sem szabad elhanyagolni.⁷ Magas vagy mélykultúra, tömegkultúra, ellenkultúra – a hungarológia szempontjából bármelyik megközelítés szolgálhat kiindulásként. A választási lehetőségek

⁷ „Az egyes kultúrakutatási megközelítések nagyban különböznek a tekintetben, hogy a kultúra statikus vagy dinamikus voltára helyezik-e a hangsúlyt. A kultúra statikus, generációkon át hagyományozódó voltát kiemelő kutatások a közösen osztott értékek, hiedelmek, alapfeltevések, a közösség referencia-keretének – tehát a kultúra időben viszonylag lassan változó tartalmának – feltárására irányulnak. Ilyenek például a későbbiekben tárgyalásra kerülő kultúradimenziós kutatások (Hofstede, Trompenaars, GLOBE stb.). Ezen statikus irányultságú kutatások mögöttes feltevése az, hogy a kultúra mint objektíve adott, létező esszencia, valamilyen kimutatható hatással van az egyének gondolkodás-, viselkedésmódjára. A statikus értelmezés abban nyilvánul meg, hogy nem kerül tematizálásra a kultúra tagjainak visszahatása a kultúrára. A kultúra dinamikus jellegét kihangsúlyozó kutatások pontosan ezt a momentumot hangsúlyozzák, amikor a kultúra folyamatosan változó jellegét domborítják ki. Értelmezésükben kitüntetett szerepük van az egyéni és a társas konstrukciós *folyamatoknak*, melyek eredményeként az egy-egy közösségben érvényes különböző jelentésrendszerek folyamatos újraértelmezése megy végbe. A kultúra dinamikus olvasatban tehát már nem állandó formával és tartalommal bíró rendszer (eszszencia), hanem folyamatosan alakuló relációk, viszonyok halmaza (Haastrup 1996).” TOPCU Katalin, *A kulturstandard-kutatás elmélete és gyakorlata magyar–osztrák menedzser-interakciókban: egy magyar szempontú jellemzés*, Budapest, 2005, PhD értekezés. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/216/1/topcu_katalin.pdf. Letöltve 2011. március 10.

felsorolásán túl meg kellene határozni, mi az, ami nem hiányozhat a hungarológia mint diszciplína anyagából, s mi az, ami mulékony, tiszavirág-életű, nem játszik lényeges szerepet? Fejős Zoltán a dilemmát újabb szemponttal bővíti: „a kultúra” mint a különböző elméleti vagy empirikus kutatások fogalmi eszköze nem magától értetődő, semleges tudományos kategória, mert egyúttal társadalmi, politikai érrendszerekben használt „népi” kifejezés is, s emiatt szükségképpen módosítani kell(ene) a róla való gondolkodásunkat” (Fejős⁸).

A fenti kételyek elméleti tisztázására nem vállalkozom, ehelyett a továbbiakban a praktikus oldal, a hungarológia oktatásának tartalmára és gyakorlatára összpontosítok.

2.1. A kultúra értelmezésének paradigmaváltásai magukkal hozták az egyes diszciplínák változásait. Ennek természetes oka a részterületek/részdiszciplínák ismeretanyagának mennyiségi megnövekedése, s az egyes részterületek kutatásának módszertani divergenciái. Egészen más metódust kíván a történeti nyelvészettől végeredményben nem is oly messze álló szociolingvisztika vagy éppen a pszicholingvisztika (a változás magyarázatának ok és okozatláncolatának két pólusán helyezkednek el), vagy felhozhatjuk példaként a neurolingvisztika és az irodalomértés vagy éppen -alkotás viszonyát. Mi itt a közös, mi a specifikus, jogos-e

⁸ FEJŐS Zoltán, *Az etnikai konfliktusok kulturális magyarázata: Mozaikek a „kultúra” viszonytárgyas sorsához*, in *Hatalom és kultúra*, szerk. Tuomo LAHDELMA, József JANKOVICS, Judit NYERGES, Petteri LAIHONEN, Jyväskylä, 2002 (V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus).

<http://mek.niif.hu/05500/05558/05558.doc>

Letöltve: 2011. június 5.

ezekben az esetekben még hungarológiáról beszélni? A diszciplináris specializálódás sokkal egységesebb területeken is törésvonalakat hoz létre – pl. ma már nem létezik az „informatikus” vagy „mérnök” mint egységes szakma, legfeljebb a nyelv őrzi még egy darabig az egykor érvényes denotátumot. A paradigmaváltás(ok) gyors egymásutánja magyarázható az információs eszközök felgyorsulásával, s mindez nem marad hatás nélkül az oktatásra. A modernitás „Minden Egész eltörött” életérzése nemcsak lélektanilag és morálisan nyomja rá a bélyegét mindennapjainkra, de szerkezetileg is megváltoztatja azt.

3. Bologna árnyékában

Az oktatás struktúrájának gyökeres változását a Bologna név fémjelzi. Ezt az amerikai mintára felépített, de az európai oktatási hagyományokhoz és munkaerőpiaci viszonyokhoz egyáltalán nem illesztett rendszert Ormos Mária⁹ foglalta össze lényegrelátóan 2007-ben az Élet és Irodalomban megjelent tanulmányában – számomra ma is érthetetlen, hogy miért nem volt kellő visszhangja sem közvetlenül akkor, sem később. A sikertelenség előre megjósolható – s azóta beigazolódott – okait a számos hibán és buktatón átjutott amerikai egyetemi tömegoktatás kialakulásából eredezteti, mely néhány elitegyetem kivételével óhatatlanul magával hozza a színvonal soha nem látott csökkenését. A szerzőnek a hungarológiát (is)– érintő megjegyzéseit idézem: „Összességében

⁹ ORMOS Mária, *A kultúránkról*, Élet és Irodalom, LI (2007 október 5) 40. http://www.es.hu/ormos_maria;a_kulturankrol;2007-10-05.html Letöltve: 2010. december 10.

a rendszer azt eredményezi, hogy a négy év alatt elsajátított tudás az esetek nagy részében nem nyújt felhatalmazást semmilyen szakmai munkára. Ennyi idő alatt, a pótlásokra is szánva egy-két évet, sokféle munkára ki lehet képezni embereket, de matematikussá, biológussá, történésszé vagy szociológussá biztosan nem. A BA vagy a BS megszerzése tehát félkész felnőtteket jelent, akik közül viszont már csak kevesen tudnak továbbmenni a mesterfokozat (MD, Master's Degree) megszerzése felé. E rendszer súlyos hátrányain segít egyfelől az USA rendkívül széles munkapiaca, amely e nagy alulképzett rétegnek mégis kínál némi esélyt az elhelyezkedésre az igénytelen munkák körében, illetve a kiterjedt ösztöndíjrendszer, amely a kiemelkedően tehetséges és dolgozó diákokat hozzásegíti, hogy tanulmányaikat folytathassák, és értékesebb diplomát szerezzenek”. Ehhez hozzátehetjük: különösen Magyarországnak nincs olyan széles munkaerőpiaca, amely – esetünkben – hungarológusoknak adna kenyeret.

Ormos így folytatja okfejtését: „Tovább súlyosbítja a helyzetet a képzés egészének inkoherenciája. A mesterképzés két éve alatt ugyanis a fent vázolt ingoványos talajra kellene építeni azt a szakképzést, amelynek eredményeként előáll a valódi biológus, szociológus és a többi szakember. Két év alatt azonban egy-egy szaknak legfeljebb egy szeletét lehet teljes mélységében elsajátítani. A szakokat tehát fel kell szabdálni vagy keresztben, vagy hosszában, ami azt eredményezi, hogy miután a tudás szilárd alapjai nem jöttek létre a zavaros alsófokú képzés keretében, a mesterképzés során csőlátású »mesterek« kerülnek elő, akiknek a tudása nemcsak nem öleli fel a szak egészét, de még csak be sem kapcsolódik abba szervesen, sem – még kevésbé – a társtudományok világába. Míg a való világban ez történik, másfelől viszont a tudomá-

nyos érdek és igény megköveteli, hogy az egyes szakmák művelői átlépjék saját szakmájuk határait, és fel tudják használni a szomszédos tudományágak módszereit és eredményeit. A tapasztalat azt mutatja, hogy erre csak a nagyon széles és nagyon alapos ismeretekkel rendelkező tudósok képesek, és egy szomszédos tudomány eredményes alkalmazása saját szakterületükön tőlük is jelentős időt igényel. Ilyesmit, vagyis interdiszciplináris szemléletet és kutatást lehetetlen elvárni azoktól a fiataloktól, akik saját szakmájuknak is csak egy kis szeletét ismerik”. Az Ormos által felvetett problémák mindegyike halmozottan megjelenik a kis szakok esetében, s ilyenek a külföldi hungarológia szakok. Ehhez járul még társadalmi hasznosságuk kétséges volta,¹⁰ mely a szükségszerűen pragmatikusan gondolkodó hallgatók számára egyáltalán nem teszi őket vonzóvá.

3.1. Ormos gondolatmenetét rávetítve a hungarológiára, látjuk, hogy az ő terminológiája szerinti „felszabdalt” szakok, illetve szakszeletek még inkább a levegőben lógnak. Azoknak a diákoknak, akik az érettségi után sem rendelkeznek átfogó általános műveltséggel – s idesorolom a történelmet, világírodalmat, földrajzot, s általában a művelődéstörténetet –, nagyon nehéz olyan támpontot nyújtani, amelyről elindulva három év alatt pl. irodalmárrá képezhetik ki magukat. Ez lényegesen könnyebben mehet a természettudományos tárgyak esetében, ahol a középiskolai tananyag – legalábbis Európa-szerte – megközelítőleg hasonló alapokon nyugszik. Megfelelő nyelvi előkészítés után még lehet(ne) esélye a nyelvészetnek, bár itt más nehézséggel kell számolnunk: az

¹⁰ Ehhez a kérdéshez l. 3.1.1.

angol mint első idegen nyelv¹¹ sajátos, az izolálás irányába fejlődő szerkezetével „leszoktatja” a diákokat a grammatika tanulásáról, értéséről. (Bár kifejezetten nyelvészeti érdeklődésű diákok esetén ez a probléma magától megoldódik.)

Az Ormos-féle „felszeletelésnek” egyértelműen áldozatul esnek a kis nyelvek: helyüket az anyaegyetem profilja határozza meg.¹² A kis nyelv sok esetben csak álruha, mely az adott tanszék adott irányítóinak szakmai profilját hivatott képviselni. Jó példa erre az Aarhusi Egyetem egykor több kis nyelvet egyesítő Nyelvészeti tanszékének átszervezése. Ennek során a magyar program beágyazódott a Történelem és Regionális Tanulmányokhoz tartozó Kelet-Európa Tanszék programjába, amelynek középpontjában néhány posztkommunista ország legújabb története áll. Ezzel a művelettel a kezdő egyetemistáktól azt várják el, hogy egy hatalmas területen több tudományt műveljenek megfelelő alapképzettség (és kellő számú tanítási óra) nélkül. A vizsgarendszer a drasztikusan lecsökkentett nyelvórák ellenére ugyanolyan nyelvtudást kér számon, mint az átszervezés előtt, ami teljesíthetetlen, és elmentmond minden nyelvpedagógiai, nyelvpszichológiai tapasztalatnak. Mivel a tanrend irreális és teljesíthetetlen, nagy a lemorzsolódás is, és a diák korán elveszti motiváltságát.

¹¹ BARABÁS László, *Az idegen nyelvek tanulásának sorrendjéhez*, in *A magyar mint európai és világnyelv*, szerk. Nádor Orsolya, Budapest, 2009. (XVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Balassi Intézet, Budapest, 2008) 77–88.

¹² „Mi a tudvágyat szakhoz nem kötők, Átpillantását vágyjuk az egésznek.” (Madách Imre: *Az ember tragédiája*, 12. szín.) A falanszter-szín Ádámja a mai Bologna-rendszerben sem találná a helyét...

Így ez a profilváltás egyben azt is jelenti, hogy a klasszikus értelemben vett hungarológia megszűnt az aarhusi egyetemen.¹³

Sajnos, a példa nem egyedi. Az intézetek, tanszékek önállósága lehetővé teszi az egyéni, vagy legalábbis nagyon szűk kört érintő döntéseket. Sok szempont ütközik egy-egy ilyen lépés háttérében. A kinevezett tanszékvezető egyéni tudományos érdeklődése, szűk szakterülete, mely – ismét csak az Ormos-féle megfogalmazás értelmében – megköveteli a specializálódásnak egyre nagyobb mértékét, hisz ez a feltétele a tudományos előrejutásnak (hogy ne használjam az esetleg negatív konnotációjú „karrier” szót).

3.1.1. Még meg kell említenünk egy, a kezdetektől magunkkal hurcolt problémát, amely nem kizárólag magyar vagy magyarországi specialitás és amelyről nem szívesen beszélünk: a Bologna-rendszer konkrét intézményi megvalósítása olyanokra volt bízva, akiknek személyes érdekeivel eleve szemben állt. Az egyes szakok curriculumja sok esetben már meglevő oktatóra/oktatógárdára lett szabva, amely ellenértékelt (volt) az esetleges változtatásban. A BA-szakok interdiszciplináris jellege gyakran csak névleg és legtöbbször csak nagyon nehézkesen – vagy egyáltalán nem – valósult meg. A kis, illetve ritkán oktatott nyelvek oktatási sajátosságait egyáltalán nem vették figyelembe, ennek romboló hatását ma is érezzük. Három év alatt sem egy nyelvet, sem egy kultúrát nem lehet megismerni, s ekkor még nem beszélünk a tanultak munkaerőpiaci hasznosíthatóságról. Nem minden, egyetemre beiratozott diák törekszik tudományos karrierre, s

¹³ Dr. Horváth Judit, az Aarhusi Egyetem magyartanárának információja alapján

ugyanakkor nincs felesleges három éve sem arra, hogy „olvassgasson, tanulgasson”. Mit kezdjen külföldön egy hungarológus BA-diplomával?

3.2. Az aarhusi helyzet a túl sok és túl magas követelmény romboló hatását példázza, de számolnunk kell ennek ellenkezőjével is: nem példa nélküli, hogy egy tanszék fennmaradása, a diákok megtartása, illetve számuk növelése érdekében a követelmények egyre alacsonyabbak lesznek, a minőség romlik. Bizonyított tény, hogy az oktatás expanziója – Bolognával vagy anélkül – magával hozza a tudásanyag devalvációját.¹⁴ Azaz: egy bizonyos létszámon túl már nincs értéke egy diplomának – viszont egy bizonyos létszám alatt (még) nincs. A jelenség nem a hungarológia sajátja, számtalan diszciplína osztozik benne, különösen az úgynevezett kis szakok. Ezeknek létérdeke, hogy elegendő végzett diplomást bocsássonak ki, különben a szakot bezárják. Ennek következményeként mind a bemeneti, mind a kijöveteli követelményeket nagyon alacsonyan határozzák meg, így a diploma gyakorlatilag értéktelenné válik.

A kétféle jelenség – túl magas, illetve túl alacsony követelményrendszer – egymásnak pandanja. Hasonlatosságuk oka az átgondolatlan, ad hoc módon kialakított tanterv, eredménye a szerzett/szerezhető diploma munkaerőpiaci

¹⁴ „Ha a diplomák számát növeljük, akkor természetesen egy-egy diploma arányosan kevesebbet fog érni. Amit a jóléti oktatáspolitikai nem vall be, az az, hogy minőségi oktatást ígér mindenkinek, holott a tömegessé válás éppen a végzettség különleges értékét devalválja”. KOZMA Tamás, *Szabadság vagy igazság?* in *Iskola és társadalom*, szerk. MELEG Csilla, Pécs, 1993. 219–234. <http://rs1.szif.hu/~nyeki/okt/isktarsII.pdf>
Letöltve 2011. március 2.

hasznosíthatatlansága. Leegyszerűsítve a kérdést: a kereslet és a kínálat nem fedi egymást. A piaci életben ezek az el-
lentmondások rövid úton rendeződnek, de – mint tudjuk – a
kultúra nem csak áru. Épp ezért az oktatási rendszerekbe be-
vannak építve a folyamatot ellensúlyozandó támogatási és
újraelosztási rendszerek, de az emberi felelősséget ezek sem
helyettesíthetik. A megoldást a nyelv és kultúra egyetemi
oktatásban betöltött szerepének újrapozicionálása jelentheti.

4. Nyelvet – nyelvről – nyelven?

Egy-két emberöltőre visszatekintve a Bologna-rendszer előtti
egyetemi struktúrában a filológia szakok kül- és belföldön
egyaránt megközelítően egységes módon épültek fel: az iro-
dalom állt a középpontban, mellette foglalt helyet – először
csak ezt kiegészítendő, később egyre nagyobb önállóságra
szert téve – a nyelvészet. A tények és ismeretek mennyisége
oly mértékben növekedett, hogy szükségszerűvé vált a két
diszciplína különválasztása, s ezzel kezdetét vette a további
osztódás. Megszűnván az összekötő funkció, így akár a „filo-
lógia” elnevezés is értelmét veszítette.¹⁵ Később oktatás-

¹⁵ Filológia: 1. Tudományos módszer írott emlékek tanulmányozására. Feladatai: szövegkritika, tárgyi és nyelvi szempontú magyarázat, értelmezés, keletkezéstörténet. Mint összekötő kapocs a nyelvtudomány és az irodalomtudomány között, minden történeti tudomány számára nélkülözhetetlen technikai eljárás.; 2. vmely nép v. népcsoport nyelvével, irodalmával és műveltségével minden más vonatkozásával az írott emlékek alapján foglalkozó tudomány; 3. irodalmi műveknek komplex módszerű (azaz a forráskutatás, a szövegkritika és a szövegelemzés tanulságait egységbe olvasztó) tanulmányozása.

http://www.kislexikon.hu/filologia_a.html

finanszírozási okokból részben kiszorult az egyetemekről a nyelvtanítás, a Bologna-rendszer hozadékaképp viszont megnőtt a nemzetközi diákcsera, mely a fogadó ország anyanyelvének oktatását mégiscsak szükségessé tette. Ezek a lényegi változások új feladatokat róttak a bel- és külföldi hajdani úgynevezett nyelvszakokra, s e feladatok mind a mai napig nem rendeződtek áttekinthető struktúrába. BA szinten lassan-lassan kezdenek megjelenni az e szinthez rendelt, általános alapozó ismereteket kínáló tantárgyak. Például egyre többször találkozunk a filmmel mint szélesebb értelemben vett kultúrahordozóval, de akár egy évtizeddel ezelőtt is elképzelhetetlen lett volna a szórakoztató jellegű szépirodalom egyetemi keretek közt történő feldolgozása. Ez egyszerre több célt is szolgál: a nyelvgyakorlás mellett ízelítőt nyújt az adott kor ízléskultúrájából, s a filmhez hasonlóan a lehető legrövidebb idő alatt képes betömködni a hallgatók hézagos történelmi ismereteiben tátongó hatalmas lyukakat.¹⁶

Vitathatatlan az igény a korszerű nyelvoktatásra. A nyelvismeret – a hungarológia esetében legyen az idegen-, környezet- vagy a többedik generációs hallgatók esetében pszeudoanyanyelv – a nyelvtudás valós, akár piacképes értékkel is bír. Amennyiben elfogadjuk a nyelv elsőbbségét a gondolkodással szemben, az értő és elemzésre képes nyelvtudás kulcs a magyar valóság, a múlt és jelen szövevényes kapcsolatának megértéséhez. A fordításban megismert művek nem segítik korunk csökevényes filológusát abban, hogy felfejtse a szöveg önálló működését, amely bőven túlmutat a fogalmak igen–nem relációjára sűrítendő viszonyain. Ahogyan egy ide-

¹⁶ Pl. az ELTE Germanisztika szakán a hallgatók Karl Mayt, ill. Bernhard Schlinket olvastak.

gen nyelv talán soha nem válhat anyanyelvvé, ugyanúgy a fordítás sem válhat egyenértékűvé az eredeti művel.¹⁷ Viszont a törekvés, mely egy idegen nyelv elsajátítására irányul, életfeladattá válhat. Művelője foglalkozhat vele saját intellektuális öröme és kielégülése, egyúttal biztosítva a kívülről segítő objektivitását (vö. 4. lábjegyzet).

A hungarológia egyik legfontosabb feladatát tehát a nyelvoktatásban látom, melyet kiegészíthet a *nyelvről* való ismeretek közvetítése. Egyértelműen szükség van a korszerű magyar nyelvészet oktatására: ki kell használnunk a nyelvünk specifikusságában rejlő lehetőségeket. A szinte ismeretlen, egzotikus, kis nyelvek kutatása előtérbe kerül a történeti összehasonlító, illetve generatív szemléletet felváltó tipológiai megközelítés reneszánszával. Ezt érdemes ugyanúgy kihasználni, mint a kognitív, pszicho- és neurolingvisztikai irányzatok kínálta lehetőségeket. Ugyanúgy, mint a történelmi, művelődéstörténeti és tudománytörténeti tények és összefüggések nyilvánosságra hozatalánál, a nyelvtudomány-történet magyar eredményeinek propagálásában is hatalmas restanciáink vannak.

A *magyar nyelven* vázlatpont a legellentmondásosabb. Nyelvészként és nyelvtenárként elkötelezettségem és létérdekem

¹⁷ Denoelt (Du bilinguisme. 1985. 10.) idézi Derrida: „Ha nincs (ahogy mások nyomán és másokkal együtt mondani szoktuk) *a nyelv*, ha nincs abszolút egynyelvűség, akkor már csak azt kell körülhatárolnunk, mi az anyanyelv a maga tevékeny megosztottságában, s mi az, ami az anyanyelv és az úgynevezett idegen nyelv között támad. Ami ott támad és ott vész el, sem egyikké, sem másikká nem válva: a közölhetetlen. Innen a két nyelv, a beszédre és írásra gyakorolt hatásaiban...” (DERRIDA, Jacques: *A másik egynyelvűsége avagy az eredetprotézis*, Pécs, 2005. 18.)

az egyértelmű *igen* hangoztatása, melyet fentebb igyekeztem megerősíteni az irodalmi fordítás egyenértékűségének elutasításával. Viszont nem tagadható, hogy a szűkebb értelemben vett filológián kívül, különösen a természettudományos területeken igenis fontos, hogy elérhetővé tegyünk a magyar eredményeket idegen nyelveken is. Egy-egy külföldi hungarológiai központ csak akkor válik életképessé, ha kihasználja az illető ország Magyarországgal fennálló gazdasági, kereskedelmi kapcsolatait, s akár a nyelv, akár csak a tágabb értelemben vett kultúra közvetítésével részt vállal a szakemberképzésben.

5. Szükséges-e a magyar nyelv a hungarológia oktatásához?

Az eredeti kérdés rövid és velős megválaszolásához nehéz szívvel érkeztem el. A megelőző eszmefuttatással megkíséreltem vázolni azokat az elméleti és gyakorlati szükségszerűségeket, amelyek a ma hungarológia-gyakorlatát alakítják. A vizsgálódás eredményeképp a válaszom *nem*. Azaz nem feltétlenül szükséges a magyar nyelv a hungarológia oktatásához, *lehetséges* hungarológiát oktatni nyelv nélkül, helyenként szükséges is, de a mértéket nem szabad elvéteni. A nyelv száműzése a külföldi egyetemi oktatásból ésszerűtlen és kártékony. Ésszerűtlen, mivel felelőtlenül elherdálja a nyelvünk sajátosságaiban rejlő értékeket, elzárja az utat a mélyebben értelmezett kultúráközvetítés elől.

A fenti gondolatmenettel igyekeztem világossá tenni a hungarológiával foglalkozó, bárhol külföldön a hungarológia körébe tartozó vezető egyetemi szakemberek felelősségét. Nagyon nehéz feladatot vállaltak: folyamatosan bizonyítaniuk kell rátermettségüket szűkebb szakterületükön a nemzet-

közi porondon, s emellett a magyar kultúra képviselőjeként, egy-egy hungarológiai tanszék fennmaradásáért felelős vezetőként is helyt kell állniuk. E kétféle feladat természetéből fakadóan számtalanszor ellentmondásba kerül egymással. Egy tudományos szempontból elismert részterület nem feltétlenül vonzó nagyobb tömegek számára, az általános érdeklődést felkeltő témák, megközelítések pedig sok esetben nem esnek egybe az adott időszak szakmailag preferált területeivel. Az *írástudók* felelősségének mintájára itt a vezető pozíciót betöltő *hungarológusok* felelősségéről beszélhetünk, arról, hogy hogyan tudják összeegyeztetni egyéni szakmai ambíciójukat a magyarságtudomány képviselőjének felelősségével. S mindennek megvalósításához elengedhetetlenül fontosak a tanári, pedagógiai készségek, melyek hiányában törekvéseik megghiúsulnak. Napjainkban kiemelten fontos a magyar mint idegen nyelv és kultúra oktatóinak képzése.

Az egyéni felelősség mellett a legnagyobb súllyal az állam felelőssége esik latba. Egy idegen ország egyetemének, egy tanszékének profiljába, programjába nincs joga beleavatkoznia egy másik államnak.¹⁸ Ha az állam számára fontos saját nemzeti értékeinek propagálása, tudományos elismertetése, azért áldoznia kell. Anyagilag, a kellő szervezeti háttér biztosításával, a hozzáértő és áldozatkész szakemberek támogatásával, azaz: az államnak szponzorként kell fellépnie. A dicsőséges múlt gyakori és látványos idézése közepette ideje lenne, hogy figyelmét a klebelsbergi kultúrpolitikára irányítsa.

¹⁸ Az első fogalmazványban „egy másik állam minisztériumának” állt. Az átolvasás során kénytelen voltam korrigálni: Magyarországon a kultúrának és oktatásnak jelenleg nincs minisztériuma.

Sárközy Péter

Hungarológia – a bolognai reform után a külföldi egyetemeken

Bevezetés

Mindenek előtt szeretném előrebocsátani, hogy előadásom nem egy tudományos kutatómunka eredményeit tükrözi, nem vagyok pedagógiatörténész, és különösebben sosem vonzott az, hogy felmérjem a külföldi egyetemi magyaroktatás történetét, sem mai helyzetét, melyről a Balassi Intézetnek van (sajnos, nem egészen naprakész, több évvel ezelőtti adatokat is tartalmazó) felmérése. Mégis elfogadtam a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság főtitkárának felkérését, mert egyetemi tanári pályám minden bizonnyal utolsó hungarológiai kongresszusán, 32 éves külföldi egyetemi tanári tapasztalataim alapján el akartam mondani a kollégáknak, hogy *miként látom én ma* a külföldi egyetemi magyaroktatás helyzetét, valamint azt, hogy a jelenlegi helyzetben igen problematikusnak tartom az egyetemi magyaroktatás jövőjét.

Elsősorban szeretném tisztázni, hogy egyetemi „magyar oktatáson” nem nyelvtanítást értek, azaz nem azt, hogy külföldi egyetemeken finnugor vagy általános nyelvészeti intézeteiben legyen egy-egy magyar lektor, akik a különleges nyelvek iránt érdeklődő hallgatók számára egy-két (maximum három) évig nyelvvórákat tartanak, kedvet csinálnak a magyarországi uta-

zásokhoz, vagy, és azt sem, hogy az amerikai egyetemek politológiai tanszékein egy-egy magyarországi vendégtanár egy szemeszteren át magyarázza (saját politikai beállítottságának megfelelően) remélhetőleg szeretett hazájának történelmi múltját és jelenlegi politikáját. Külföldi egyetemi magyar oktatásról akkor beszélhetünk, megítélésem szerint, ha *a magyar kultúra és gazdaság szempontjából meghatározó külföldi országok egyetemlein léteznek olyan tudományos műhelyek, melyek egyrészt biztosítják olyan külföldi értelmiségiek képzését, akik komolyabb ismeretekkel rendelkeznek hazánk történetéről, kultúrájáról, szociális és gazdasági kérdéseiről, másrészt, ha a legfontosabb egyetemeken vannak olyan tekintélyes hungarológus (irodalmár, nyelvész, illetve történész) tanárok, akikhez a külföldi kollégák bátran fordulhatnak a kutatásaik során felmerült, Magyarországgal kapcsolatos kérdéseikkel, melyekre tőlük szakszerű választ kaphatnak, illetve meg tudják mondani, hogy milyen magyar tudományos intézettel, kutatókkal vehetik fel a kapcsolatot.*

Sajnos, egyre kevesebb egyetemen találunk ilyen tanszéket, illetve ilyen kollégákat. A korábbi magyar „tanszékek” helyett egyre több egyetemen csak lektorátusok léteznek, melyek ugyan fontosak a nyelvtanítás és a kulturális népszerűsítés szempontjából, de tudományos súlyuk össze sem hasonlítható a rendes és több-oktatós tanszékekével. (Ez részemről nem a lektorok lebecsülését jelenti, hiszen áldozatos munkát végeznek nagyon kis bérért, és köztük, nem egyszer, komoly nyelvész kollégákat is találhatunk, de az egyetemi hierarchiában szakmai tudásuk és tudományos munkásságuk ellenére, legtöbbször mint az egyetemi oktatás kiegészítő személyzete szerepelnek, és semmi beleszólásuk nincs a kari tanács és a különféle tudományos bizottságok döntéseibe.)

I. A külföldi egyetemi magyar tanszékek alapítása a két világháború között és működésük a második világháború után.

Hogy megértsük, miként és miért alakult ki a mai helyzet, ehhez feltétlenül szükséges, hogy legalább röviden áttekintsük a történelmi folyamatokat, felvázoljuk a külföldi egyetemi magyaroktatás múltját, és annak segítségével megtaláljuk a jelen helyzetre alkalmazható megoldási javaslatokat.

A külföldi felsőfokú magyar (hungarológiai) oktatás kezdetei az I. világháború utáni időkre, a klebelsbergi művelődéspolitikára vezethetők vissza. Természetesen tudatában vagyok, hogy ez előtt is folyt külföldön felsőfokú „hungarológiai képzés”, hiszen ilyen volt a Pázmány Péter által alapított két felsőfokú intézet, a bécsi Pázmáneum, és a (félig-meddig a történeti Magyarország nyelvi határain kívül működő) Nagyszombati Egyetem is. Hasonlóképp lehetne a Göttingeni Egyetem szerepéről szólni, ahol a XVIII. század végén Gyarmathy Sámuel oktatta az akkor kitalált új nyelvtudományi diszciplína, a finnugrisztika alapjait. (Egy kis malíciával hozzátenném, talán nem véletlen, hogy a Göttingában tanuló Körösi Csoma Sándor nem a Volga, hanem India és Kína határvidéke felé indult el a magyar őshaza felkutatására...)

Az I. világháború és a trianoni szerződés utáni tragikus helyzetben a magyar politika egyik célkitűzése az volt, hogy ami a háborúban elveszett (a magyarság közép-európai meghatározó szerepe), azt a kultúra, a műveltség és a tudomány terén próbálja meg, ha nem is visszaszerezni, de legalábbis kiegyenlíteni. Ennek a kultúrpolitikának egyaránt volt része a népiskolai rendszer és a felsőfokú egyetemi oktatás kiépítése, valamint a magyar tudósok és művészek külföldi tanulmány-

útjainak segítése. Egymás után alakultak meg a külföldi magyar intézetek, Collegium Hungaricumok (Berlinben, Bécsben, Rómában, Párizsban), mellyel egy időben az európai egyetemekre is nagy számban küldtek ki magyar tanárokat a nyelv és kultúra tanítására, hogy minél több külföldi tudóst és fiatal értelmiségit sikerüljön megnyerni a magyar műveltség, ha tetszik, a magyar ügy számára.

Az egyik ilyen úttörő tanár és kultúraszervező volt Gragger Róbert, de hasonlóképp igen nagy szerepe volt ennek a külföldi intézeti hálózat kiépítésében Gerevich Tibor művészettörténésznek a Római Magyar Akadémia alapítójának, Hankiss János, francia irodalomtörténész professzornak, a debreceni nyári egyetem létrehozójának és miniszteriális szinten Wlassitsch Gyula miniszteri főtanácsosnak, majd kultuszminiszternek. Nekik és a klebelsbergi kultúrpolitika más képviselőinek köszönhető, hogy a harmincas években egy egészen kiváló tudós generáció folytathatta posztgraduális tanulmányait külföldön a legjobb angol, francia, német, olasz és más európai egyetemeken.

A harmincas évektől kezdve ugyanakkor a magyar egyetemekre meghívást kaptak külföldi csere-tanárok, fiatal (középkorú) egyetemi oktatók, (ma „péhádésnek” neveznénk őket, akkoriban egyetemi magántanár volt a titulusuk és a tudásuk is), mint Aurelien Sauvageot, Rodolfo Mosca, Carlo Tagliavini, a háború után Jean-Luc Moreau, George F. Cushing, Folco Tempesti stb., akik Magyarországi küldetésükről visszatérve komoly szolgálatot tettek hazájukban a magyar tudománynak új egyetemi magyar tanszékek alapításával, a magyar nyelv, irodalom, történelem és a finnugor nyelvészet egyetemi oktatásának bevezetésével, támogatásával.

Ennek a folyamatnak további kiszélesítését a húszas évek végén, a harmincas években a magyar állam egy sor kulturális egyezménnyel biztosította, melyek meghatározták, hogy mely külföldi egyetemeken létesüljenek magyar egyetemi tanszékek, illetve lektorátusok, és cserében mely magyarországi tanszékek fogadjanak külföldi vendég-oktatókat, cserelektorokat. 1946 és 1949 között az Eötvös kollégiumban külföldi lektorként dolgozók később hazájukban a magyar irodalom vagy nyelvészet neves professzoraivá lettek. Hogy ez a rendszer mennyire hasznos és jól kigondolt volt, mutatja az is, hogy végeredményben ezt a cseretanári gyakorlatot élesztette fel a hatvanas évek második felében a Kulturális Kapcsolatok Intézetének nevezett „szerv” is –, igaz, nem kevés hátsó szándékkal, melyben a magyar tudomány és kultúra külföldi elfogadtatása volt az utolsó szempont.

A korábban kiépült tudományközi kapcsolatoknak köszönhetően a második világháború utáni években, majd az 1956-os forradalmat, de még az 1989-es rendszerváltozást követően is nem egy kiemelkedő tehetségű magyar kutató, egyetemi oktató talált magának egyetemi állást külföldön. Ahogy a II. világháború előtt és után Kerényi Károly, Lotz János, Várady Imre és mások professzori meghívást kaptak külföldi egyetemekre, hasonlóképp ez történt 1956 után is, amikor többek között a filozófus Mészáros István, a költő Gömöri György vagy az író Ferdinándy György kapott egyetemi katedrát, és 1990 után pedig ismét nem egy neves tanár folytatta pályáját külföldön (mint Berend T. Iván, Hermann József) ezáltal „fátylat borítva” a korábbi korszakban otthon betöltött kultúrpolitikai szerepükre.

A hatvanas években a korábban külföldre települt és ott egyetemi karriert kiépítő magyar professzorok mellett a „hi-

vatalosan” kiküldött magyar vendégtanárok is színesítették a palettát, így a hatvanas évek végére egészen komoly lett a nyugati magyar tanszékek hálózata.

Az amerikai kontinensen így tanítottak egymás mellett (több ezer kilométer távolságban) Robert Austerlitz, Deák István, Sinor Dénes, Birnbaum Marianne, Bisztray György és mellettük a bloomingtoni egyetemen is beindult – ha nem is a hagyományos értelemben vett – a magyarszakos képzés magyar vendégprofesszorokkal (Berend T. Iván, Ránki György, Szegedy-Maszák Mihály stb.).

Angliában egymás mellett oktatott az Eötvös Kollégium híres angol lektorából lett magyar tanszékvezető, George Cushing professzor, a két kiváló, magyar kötődésű történész, Péter László és Robert Ewans, valamint a politikatörténész Schöpflin Gyula. Később Cushing professzor helyét előbb Czigány Lóránt, majd az Austerlitz-tanítvány amerikai Daniel Abondolo pályázta és nyerte meg.

Németországban a göttingai egyetemre Gulya János, *Ausztriában* Bécsbe Rédey Károly kapott vendégprofesszori megbízást, később Bayreuthba is magyar vendégtanárokat hívtak meg (Vajda György Mihályt és őt követően Kulcsár Szabó Ernőt, akivel később újraéledt a berlini Humboldt tudományegyetemen is a magyar tanszék). *Hollandiában* a nagy múltú groningeni tudományegyetem finnugor tanszékének vezetésére a nyolcvanas évek második felében Honti László kapott meghívást, aki mellett egy Hollandiában élő magyar tanárnő (volt gimnáziumi diákom), Kerékjártó De-Bie Ágnes tanította és tanítja ma is a magyar nyelvészetet. Így Groningenben Honti László Udinébe való távozását követően is megmaradt a magyar nyelv és irodalom oktatása, igaz, immár egy német finnugrista professzor irányítása alatt.

Franciaországban több egyetemen (Lyon, Strassbourg, Grenoble) létesült a hatvanas, hetvenes években magyar lektorátus, míg a Sorbonne-on (Paris III) Köpeczi Béla, a Magyar Tudományos Akadémia akkori főtitkára, majd kulturális miniszter kezdeményezésére, részben magyar állami támogatással Hungarológiai Központ létesült (akárcsak Hamburgban), hungarológiai könyvtárral (könyvtárosi állással), és ahova magyar lektort és vendégtanárt küldött ki a magyar állam. (Lehet, hogy tévedek, de úgy tudom, ma már ott sincs magyar vendégtanár.)

Olaszországban a II. világháborút követő években, a korábban Bolognában alapított magyar tanszék vezetésére meghívott Várady Imre mellett az 1948-ban „kint felejtődött” magyar lektorok, tanárok alakítottak egy sor egyetemen magyar oktatóhelyet, tanszékeket: Pálinkás László Firenzében, Ruzicska Pál Milánóban és Paviában, Tóth László Nápolyban, a fiumei Paolo Santarcangeli Torinóban, míg a történész Pásztor Lajos a vatikáni levéltárban, felesége, Pásztor Edit pedig a római egyetem középkori tanszékén folytathatta olaszországi ösztöndíjas éveik alatt elkezdett tudományos pályájukat.

A római és a padovai egyetemen a magyar tanszék az 1935-ben kötött nemzetközi csereszerződés értelmében magyarországi professzoroknak volt fenntartva, ezért az oktatás 1948 és 1965 között szünetelt, majd csak az 1965-ben megújított kulturális szerződés megkötése után folytatódhatott a magyar nyelv és irodalom oktatása.¹

¹ A nagy magyar hagyományokkal rendelkező padovai egyetemre az ELTE tanárai kaptak kiküldetést (Fábián Pál, Sallay Géza, Fogarasi Miklós, Szabó Győző, végül a szlavista Dezső László),

Így az 1980. évi új olasz egyetemi törvény életbe lépésekor (mely egy habilitációs pályázat során véglegesítette a nemzeti pályázaton résztvevő és nyertes oktatókat) már hét olasz egyetemen létezett hagyományos értelemben vehető magyar tanszék (egy vagy két tanárral és egy-egy lektorral): Északról dél felé haladva: Torino (Paolo Santarcangeli, majd Gianpiero Cavaglià); Udine (Csillaghy András és később Roberto Ruspanti, mellettük a finnugrista Bereczki Gábor, majd Honti László), Padova (Dezső Lászlót követően Danilo Gheno, most Cinzia Franchi), Bologna (Várady Imre, utána Guglielmo Capacchi, ma Carla Corradi Musi), Firenze (Pálkás László, Hubay Miklós, majd Töttössy Beatrix és mellettük a finnugrista Danilo Gheno), Róma (1979-től Sárközy Péter és mellette a finnugrista Angela Marcantonio), Nápoly (Amedeo Di Francesco és mellette 2000-ig Marinella D'Alessandro).

De más egyetemeken is folyt valamilyen szinten magyaroktatás (Velencében lektorátus és altajisztikai intézet), vagy legalábbis magyarságtudományi, főleg a magyar–olasz történelmi kapcsolatokat érintő kutatómunka. Olyannyira, hogy 1989-ben 11 egyetem részvételével létesült az Olaszországi Egyetemiközi Hungarológiai Központ.²

míg a legnagyobb olasz egyetemre, a római La Sapienzára az MTA küldhetett ki vendégtanárokat (Balázs János, Szauder József, Klaniczay Tibor akadémikusokat, utánuk 1979-től engem).

² A hungarológiai központ a Római La Sapienza Tudományegyetem kezdeményezésre jött létre és kizárólagosan a római La Sapienza egyetem olasz pénzügyi támogatásával működött 16 éven keresztül. 2007-től kezdve a Róma III. egyetemen van a központ székhelye. A CISUI (Centro Interuniversitario di Studi Ungheresi in Italia) a nyolcvanas–kilencvenes években egy sor

Megítélésem szerint a *külföldi egyetemi magyar oktatás „fénykora” az 1986–1996 közötti időszakra*, az 1977-ben alakult Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság II., bécsi kongresszusától a IV., római kongresszusig terjedő tíz esztendőre esik. Az 1981-es budapesti, majd az 1986. évi bécsi első két nemzetközi hungarológiai kongresszus idején öröm volt nézni a különféle nyugati egyetemeken hungarológiai tárgyakat tanító professzorok (Bo Wickman, Lars-Gunnar Larsson, Giovanbattista Pellegrini, Jean-Luc Moreau, Jean Perrot, Csáky Móric stb.) impozáns felvonulását és termékeny találkozásait magyarországi kollégáikkal.

Ám már akkor is érezhető volt, hogy kellő és állandóan biztosított magyar támogatás nélkül ez a struktúra nem tartható fenn sokáig, és az idősebb professzorok „kihullásával” komoly problémát fog jelenteni az utódlás kérdése.

Olaszországban Bolognában, Nápolyban és Firenzében Várady Imre, Tóth László és Pálkás László halála után a nyolcvanas években az egyetemek még hajlandók voltak a magyar tanszékek fenntartására, de Ruzicska Pál halála után a milánói és a paviai egyetemen már megszűnt a magyar oktatás,³ és ugyanez következett be 1992-ben a torinói egye-

konferenciát rendezett, és majd két tucat hungarológiai tanulmánykötetet jelentetett meg, míg 1986-óta a római La Sapienza Egyetem rendszeresen megjelenteti az idén XXV. évfolyamába lépett hungarológiai folyóiratot, a „Rivista di Studi Ungheresi”-t, melynek összes száma olvasható az Országos Széchényi Könyvtár honlapján (<http://epa.oszk.hu/020000/02025>).

³ Paviaban Ruzicska Pál nyugdíjaztatása után egy ideig Gianguido Manzelli általános nyelvész professzor vállalta a magyar oktatást, ám miután tíz éven át hiába kért a magyar államtól cserelektort, felhagyott az ingyen órák tartásával. (Cserében a három

temen is az egyik legnagyobb tudású olasz kollégánk, Gianpiero Cavaglia halálát követően. Egyre inkább érződött, hogy csak akkor lehetne fenntartani a magyar tanszékeket, ha ezek oktatóinak fizetéséhez (legalább fele arányban) a magyar állam is hozzájárulna, erre azonban egyre kevesebb hajlandóság mutatkozott.

II. Milyen alapvető különbségek léteznek a hazai, illetve a Magyarországgal szomszédos országok egyetemi magyar tanszékei és a külföldi egyetemeken alapított (egy-két személyes) magyar tanszékek között?

Egyetemi *tanszékről*, megítélésem szerint, bárhol a világban akkor beszélhetünk, ha a magyar nyelv és kultúrtörténet tárgynak van legalább egy kinevezett, rendes egyetemi oktatója (egyetemi tanár vagy egyetemi docens), és mellette legalább egy lektor tevékenykedik. Természetesen az ideális állapot az lenne, ha külön tanár vezetné a finnugor és a magyar nyelvészet oktatását (+ lektorátus), valamint más professzorok tanítanák a magyar irodalmat és a magyar történelmet, de ez természetesen vágyálom.

Mindenesetre, ahol csak lektor tanít, bármilyen magas minőségű lehet az illető, és munkáját is szcenáriószerűen végezheti (a nyelvórákat kiegészítheti komoly művelődéstörténeti kurzusokkal), ott nem beszélhetünk egyetemi magyar tanszékről, mert a tárgy hivatalosan nem számít bele a hallgatók tanulmányi rendjébe, a magyar nyelvkurzus valamelyik más szaktárgy (finnugor filológia, általános nyelvészet, szlavisztika stb.) kiegészítő nyelvi tanfolyama marad.

magyarországi olasz „cserelektorért” a Balassi Intézet négy éve a Nápolyi Keleti Egyetemnek biztosít egy cserelektort.)

Épp ezért azt kellene újból eldönteniük a külföldi magyar oktatás ügyével foglalkozóknak, hogy mi a fontosabb a magyar kultúrpolitika számára: egy-egy Magyarországról kiküldött vendéglektorátus fenntartása nyelvoktatás céljából Mongóliában vagy Azerbajdzsánban, vagy egy magyar irodalmi, művelődéstörténeti tanszék fenntartása a londoni, párizsi, bécsi stb. tudományegyetemeken. A válasz (szerintem) egyértelmű. A régi „aczélos” kultúrpolitika a minél szélesebb lektorhálózat fenntartásában volt érdekelt (amely természetesen minél szélesebb lehetőségeket biztosított a „felügyeleti” „szerveknek” ezen vendég-oktatói helyek végiglátogatására Bombaytól Nebraskáig). Mivel a hatvanas években kiépült vendég-oktatói hálózat és az azt ellenőrző-irányító apparátus a rendszerváltás után is szinte ugyanabban a struktúrában fennmaradt, ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy a Balassi Intézet honlapján máig előbb szerepelnek a magyar lektorokat is működtető egyetemek (ahol legtöbbször szó sincs magyar tanszék létezéséről), mint azok az egyetemek, ahol még máig léteznek igazi magyar tanszékek (Róma, Udine), de nem Magyarországról kiküldött vendég-lektorral.

Megítélésem szerint jelenleg csak egy tucat tudományegyetem esetében beszélhetünk külföldi magyar „tanszék” (BA+MA-s képzést biztosító oktatás) meglétéről. Ide természetesen nem számítottam bele a határon kívül eső, félig-meddig magyar alapítású egyetemek (Kolozsvár, Marosvásárhely, Pozsony, Újvidék, Zágráb, Eszék) magyar tanszékeit, mert itt az oktatásnak elsősorban a kisebbségi sorsba került magyar fiatalok tanár- és tudósképzését kellene szolgálnia, ezért nem hasonlítható össze a külföldi fiatalok számára fenntartott egyetemi tanszékek más irányú feladataival. (Elvben ezen tanszékek magyar állami támogatásának is ugyano-

lyannak kellene lennie, mint a magyarországi egyetemek magyar tanszékei esetében.)

De sajnos, még a „tanszékként” értelmezhető oktatóhelyeknél sem olyan rózsás a kép, amilyennek első látásra tűnik. Ha belegondolunk, akkor tudományos szempontból nem egészen elfogadható (sőt, egyenesen abszurd), hogy a magyar kultúrtörténet számára elsőrendű fontosságú bécsi egyetemen a magyarszakos képzés a „Finnugor Intézet” keretében működik. (Hála az első vendégprofesszor által végzett zürjénológiai kutatások fontosságának. Igaz, az „én időmben” az ELTE-n sem volt külön tanszéke az osztrák történelemnek és irodalomnak. Gondolom, azóta sincs.)

Az is probléma, hogy a legtöbb helyen ugyanannak az oktatónak kell(ene) biztosítania a magyar irodalmi, művelődéstörténeti, nyelvészeti képzést, ebbe beleértve a teljesen más tudományos felkészülést kívánó finnugor filológia oktatását is. (Olaszország esetében Bolognában csak finnugor tanár van, Firenzében és Padovában csak irodalom (művelődés)történész, és általánosságban elmondható, hogy a legtöbb helyen a lektor vagy egy szerződéses oktató látja el a másik típusú tantárgy(ak) oktatását. (Amikor 1979-ben megérkeztem Rómába, megható volt látni, hogy nagy tudású akadémikus elődeim, Szauder József és Klaniczay Tibor akadémikusok a hazai szakirodalom alapján lelkiismeretesen felkészültek a finnugor nyelvészeti órákra, jegyzeteket fordítottak olaszra és sokszorosítottak, hogy a hallgatóiknak szégyenszemre ne germán, szláv vagy neolatin nyelvészetből kelljen vizsgázniuk a finnugor filológia helyett.)

III. A külföldi magyar tanszékek eltűnése, illetve átalakulása lektorátusokká (a tanszékevezetők nyugdíjba vonulását követően, illetve a bolognai egyetemi reform következtében).

III/1. A tanszékek megszűnésének okai

Az első tanszékek megszűnése „természetes” okok következtében történt. Az idősebb professzoroknak előbb-utóbb nyugdíjba kellett menniük (vagy meghaltak), és ahol nem volt megfelelő háttér, és a magyar kulturális külpolitika sem lépett fel határozott segítő szándékkal, ott a tanszék megszűnt.

Ez történt több olaszországi egyetemen (Milánóban, Torinóban) és Amerikában is. Az UCLA esetében ugyanis nem „tanszék” működött, hanem egy magyar professzor személyre szólóan kapott tanári meghívást (Birnbau Marianne, a germanisztikai intézet keretében), visszavonulása után az oktatás automatikusan megszűnt. Torontóban a kanadai magyarok szövetsége alapítványi pénzből hozott létre magyar tanszéket a torontói egyetemen a hetvenes évek derekán. Am Bisztray György 2004-ben bekövetkezett nyugállományba vonulása után az alapítványi pénz már nem bizonyult elégségesnek egy új professzor fizetésének biztosítására. Ekkor a magyar Művelődési Minisztérium vállalta egy-egy magyarországi vendégtanár fele fizetésének biztosítását, de ezt az ígéretet csak egy, vagy két évig tartotta be. Három évi tartozás után a torontói egyetem megszüntette a vendégprofesszorok (Kenyeres János, majd Szaffkó Péter) meghívását, és csak egy helyi lektor óráit hajlandó fizetni. Tudomásom szerint Amerikában jelenleg sehol sem folyik rendszeres egyetemi magyaroctatás, csak lektorok tartanak nyelv- és művelődési órákat. Ahogy Bisztray György és Szaffkó Péter tájékoztattak, néhány amerikai magánalapítvány jóvoltából néhány

helyen (a Columbián, Észak Karolinában, Indiánában, a Rutgersen, illetve Los Angelesben) még folyik valamiféle magyaroctatás (ahogy Szaftkó Péter írta nekem beszámoló-jában: „Van valami kis programocska, főként helybeli és nem mindig magas kvalitású oktatók bevonásával, de ez nem nevezhető sem vonzónak, sem komolynak.” Vagy ahogy Bisztray György megjegyezte: „A helyzet kaotikus és nem stabil.”)

A legtöbb nyugat-európai egyetemen is hasonló a helyzet, ennek következtében ma már a legtöbb helyen egy általános nyelvészeti, legjobb esetében finnugrisztikai intézet keretében folyik valamilyen szintű magyar (nyelv) oktatás. Így a finnugor nyelvészeti intézet keretében folyik a magyaroctatás (Bécsben, Bolognában, Göttingában, Groningenben, Helsinkiben, Münchenben, Tallinnban, Tartuban), legtöbbször csak magyar nyelvi lektorátus szintjén.

Külön kérdés, hogy mit keres egy jellegzetesen művelődéstörténeti tantárgy, mint a magyar egy finnugrisztikai vagy egy általános nyelvészeti intézetben, Uram bocsá', egy szlavisztikai, tanszékcsoportban? Ennek okát megint a hetvenes években kell keresnünk. Az akkori magyar művelődéspolitikátámogatta a hazai nyelvész-lobbynak azt a kezdeményezését, hogy az új magyar tanszékek létesítésére (újralétesítésére) a nyelvészeti (glottológiai), finnugor, illetve szlavisztikai intézetek keretében kerüljön sor. Ez a külföldi egyetemek számára is a legegyszerűbb megoldásnak látszott, míg a magyar külpolitikának sokkal kevesebb problémát jelentett, mintha a magyar oktatóhelyek létrehozására a modern filológia vagy kultúrtörténeti tanszékek keretében került volna sor, ahol számolni kellett volna a XX. századi magyar történelmi események iránti külföldi kutatók határozottabb jelentkezésével.

Ez most bosszulja meg magát, hiszen a magyar professzorok nyugdíjazását követően – akik jobb esetben nemcsak nyelvészetet, de művelődéstörténetet is tanítottak –, a legegyszerűbb megoldást az egyetemek számára a tantárgy nyelvi lektorátussá való lefokozása jelentheti (lásd Göttinga, vagy az uppsalai magyar tanszék esetét).

Az is komoly problémát jelent, hogy az új tanulmányi rendszer elektronikus megjelentetésében a „magyar” mint szaktárgy a legtöbb esetben teljesen eltűnik a *Finnugor nyelvek és irodalmak* tantárgycsoport megjelölés mögött. Márpedig Magyarországon kívül kevés 18–19 éves fiatal tudja, hogy ha magyar nyelvvel és irodalommal akar foglalkozni, akkor a „finnugor” gombra kell kattantania a beiratkozáskor. Csak azt látja, hogy azon az egyetemen létezik cseh, dán, holland, lengyel, román svéd, szlovák, szlovén stb. szak, kivéve a magyart. És ez ellen hiábavalónak bizonyul minden hagyományos propaganda (plakátok az egyetem folyosóin, állandó ügylet) a beiratkozások idején.

III/2. A tanszékek átalakulása a bolognai rendszer bevezetése után

A legtöbb európai (és amerikai) egyetemen az utolsó évtized során megváltozott az oktatási struktúra. Most nem kívánom az új európai egyetemi képzés előnyeit és hátrányait ecsetelni, erről úgyszólván minden egyetemen tanító kollégának megvan a maga személyes tapasztalata és véleménye, hanem csak arra szeretnék kitérni, hogy mindez mit jelent konkrétan a római magyar szak „működése” szempontjából.

Olaszországban a bolognai reform bevezetéséig is ötéves volt az egyetemi képzés, mely egy elvben négy évig tartó, 20 vizsgából álló curriculum-ból állt, és egy újabb esztendőből, amely alatt a jelöltnek el kellett készítenie a korábban Magya-

rországon bölcsészdoktori disszertációnak megfelelő szakdolgozatát, melyet egy 13 fős doktori bizottság előtt, két opponens bírálataira válaszolva kellett megvédenie, és ennek alapján nevezték ki bölcsészdoktornak. Ez a „régí típusú” képzés egyrészt egy kis létszámú (karonként több száz fős) igen kiváló képességekkel és képzettséggel rendelkező human értelmiségi réteg kialakulását biztosította, másrészt viszont azzal is járt, hogy a hallgatók többsége nem öt, hanem hét, nyolc (néha tíz, vagy még ennél több) éven át tudta csak elvégezni tanulmányait (és fizette a kb. 1.000 eurós évi beiratkozási díjat), illetve azt, hogy a felvételi vizsga nélkül beiratkozott kb. 10.000 fős római bölcsészhallgatónak majd fele az első két év alatt kimaradt, és nem fejezte be egyetemi tanulmányait.

Épp azért az olasz bölcsészeti karok vezetői nagy örömmel kaptak az Európai Unió új oktatási elképzelésén, és elsőként vezették be Itáliában 2001/2002-ben a bolognai programot, mely egy hároméves alapképzésből, egy erre épülő kétéves magiszter képzésből áll. Mindkét képzés végén diplomát kapnak a diákok, de tudjuk, hogy csak a teljes öt-éves képzés után kiadandó diploma adja meg az igazi egyetemi végzettséget, míg a régi doktori vizsga rangját, az ezt követő hároméves doktori képzés után megvédett doktori cím (*dottore di ricerca*) adja meg. A gimnáziumi tanári elhelyezkedéshez Olaszországban ez a doktori képzés nem szükséges, viszont a leendő tanároknak kétéves szakképzésen kell részt venniük, melyet az Oktatási Minisztérium szervez.

Az oktatás az új reform szellemében már nem egyéves tantárgyakból, hanem 4–6–8–12 credites modulokból áll, amelyek egymásutánját minden egyetem saját maga határozza meg (nem kis problémát jelentve az egyetemet váltó, illet-

ve külföldi részképzésben részt venni kívánó olasz egyetemisták számára).

III/3. A bolognai reform után a Római Tudományegyetemen

Korábban a magyar szakot a római egyetemen egyaránt felvehették a bölcseész (*lettere*), filozófus (*filosofia*) és a nyelvszakos (*lingue*) hallgatók. A nyelvszakos hallgatók felvehették a magyar nyelv és irodalmat négyéves „főszakként” (*lingua quadriennale*), illetve hároméves második nyelvszakként (*lingua triennale*), de akár harmadik, kétéves tárgyként is, és mind a három esetben magyar irodalomtörténetből, vagy nyelvészetből készíthették el szakdolgozatukat, és szerezhették meg a (kis)doktori címet. Elvben az olasz egyetemeken, így a római La Sapienzán most is megvan minderre a lehetőség, de a gyakorlatban teljesen kettévált a bölcseész és a nyelvszakos képzés, még a tanítás is egymástól távol eső helyszíneken folyik. Ma egyre kevesebb hallgatónk vállalkozik a magiszter képzésre és az ezzel együtt járó komolyabb, száz oldalnál nagyobb szakdolgozat megírására, illetve megvédésére.

A most tanórákra járó hallgatóink (I–II–III. éves alapképzésben résztvevők, és a specializációs kétéves kurzus első évére járó hallgatók) mind nyelvszakos diákok (fele-fele arányban fő és hároméves mellékszakos hallgatók). A jelenleg magyar szakra járó hallgatók (kb. 15 fő) nagyon rendszeren látogatják a heti hat órás nyelv és a heti 2×2 órában leadott kultúrtörténeti (irodalomtörténeti) kurzusokat, és érdeklődnek a magyar kultúra kérdései iránt, de azt tudomásul kell vennie a magyar irodalomtörténetet és finnugor nyelvészetet (heti két-két órában) tanító tanárnak (nekem, illetve Angela Marcantonio nyelvész kollégámnak), hogy hallgatóink mindenek előtt „nyelvszakosok”, azaz – és nemcsak a magyar-

szak esetében – elsősorban a nyelvet akarják megtanulni, és csak másodsorban, kiegészítő jelleggel az illető nyelvhez tartozó történeti, irodalmi és kulturális ismereteket. Ez még jobban jellemzi a „*Mediazione linguistico-culturale*” (Nyelvi közvetítés és kapcsolatteremtés) szakirányt felvevő hallgatók tanrendjét, akiknek évi 8 creditet kell szerezniük a nyelvből és csak két éven keresztül 4-4 creditet irodalomból, ami évente mindössze 30 „frontális” óralátogatást, azaz, két hónap, legjobb esetben egy félévi képzést jelent, és semmi esetben sem fordító, vagy tolmácsolást.

Korábban egy-egy magyar irodalomból, nyelvészetből, vagy történelemből készített szakdolgozat komoly, legalább egy éven át végzett könyvtári munka alapján (fél vagy egy éves magyarországi ösztöndíj alatt) született meg. (A római egyetemen az utolsó harminc évben 90 szakdolgozat készült magyar nyelv és irodalomból.⁴ Három volt diákom a római egyetemen megvédett disszertációjával szerezte meg a Magyar Tudományos Akadémia kandidátusi címét, kettő közülük ma egyetemen tanít), egy másik magyarszakos diák öt-száz (!) oldalas, a magyar honfoglalás kritikai irodalmáról készített disszertációját az Olasz Nemzeti Középkortudományi Intézet változatlan formában jelentette meg sorozatában.) Ma a hároméves alapképzés végén két-három Kosztolányi novella, vagy négy-öt Örkény egyperces fordításával és a

⁴ A Római Tudományegyetemen 1935–1948 között 23, 1965–1979 között 12, 1979–2011 között 90 szakdolgozat készült a *Magyar nyelv és irodalom* szaktárgyból. A szakdolgozatok, illetve doktori disszertációk jegyzékét a „*Rivista di Studi Ungheresi*” XXV. évfolyamában, a 2011. évi 10. számban közzétük (179–185).

fordításhoz készített kisebb jegyzet-apparátussal lehet megszerezni a bakkalaureátust a magyar szakon, és csak majd a doktori képzésre beiratkozó két-három hallgató fog eljutni arra a felkészültségi szintre, melyre korábban hallgatóink többsége eljutott.

Azaz, a római és a többi olasz egyetemen a magyar, mint általában az összes „kis nyelv”-nek nevezett szak, arra van ítélve, hogy hungarológusok, skandinavisták, polonisták helyett magyar (svéd, lengyel stb.) nyelven (egy kicsit) értő és beszélő diákokat képez, akik, mivel ezekkel a nyelvekkel legtöbbjük nem fog munkát találni, előbb-utóbb a nyelvet is elfelejtik. A régi képzésben résztvevők, ha nem is váltak hungarológussá, és akár még a nyelvtudásuk is megfogyatkozott, de megmaradt az ötéves képzés kulturális hozadéka, olyan olasz irodalom, történelem, vagy angol, illetve francia nyelvtanárok lettek, akik szívesen beszéltek gimnáziumi diákjaiknak a magyar kultúráról és irodalomról. Így volt diákom, Cinzia Franchi, ma a padovai egyetem magyar tanára, több éves gimnáziumi angoltanári gyakorlata alatt sok diákjában keltette fel az érdeklődést a magyar kultúra iránt, és egyik diákja, a magyar–francia szakra beiratkozott Angela Rondinelli Mikes Kelemen novellisztikájának francia forrásaiból írta doktori disszertációját.

Sajnos, az új típusú egyetemi képzés kevésbé igényli a komolyabb tudományos kutatásokkal foglalkozó egyetemi tanárok jelenlétét. A jelenlegi képzés biztosítására a „C” szakká minősített kis nyelvek esetében elég egy lektor és egy szerződéses tanár az egyre kevesebb számú irodalmi és nyelvészeti órák tartására.

A római egyetemen előttem neves akadémikus professzorok (Kardos Tibor, Balázs János, Szauder József, Klaniczay

Tibor) tanítottak, és magam is az egyetemi oktatás mellett igen nagy súlyt fektettem a tanszék tudományos tevékenységére, az olaszországi és nemzetközi hungarológiai kutatásokban való folyamatos jelenlétére. Erre az új helyzetben, sajnálatos ezt kimondani, semmi szükség. Félő, hogy erre az olasz (és az összes külföldi) egyetem vezetői is rájönnek, és a jelenlegi professzori gárda kiöregedésével, a „kis nyelvek” esetén nem fognak többé rendes egyetemi tanári állásokat meghirdetni, hanem megelégednek egy lektor és egy megbízott tanár (egy magyar szakon végzett volt diák) óraadói meghívásával.

A római La Sapienza Tudományegyetemen, amikor erre az előadásomra készülök, épp azt tervezik, hogy a két oktató és két lektoros magyar tanszéket kivegyék a „hároméves” tárgyak közül, és az úgynevezett „kis” nyelvek (bolgár, cseh, dán, finn, holland, horvát, norvég, svéd, szlovén, szlovák, újböörög, köztük a magyar és sokhelyütt a lengyel és a román is) fokozatosan „C” (kiegészítő) szakká válnak a nagy nyelvek (és irodalmak) mellett. A római egyetem által most a minisztériumnak felterjesztett új oktatási tervben a 2011/12-es tanévtől kezdődően a két kötelező „nagy” nyelv mellett az első évben csak egy 6 kredites (fél szemeszteres) magyar irodalom tárgyat vehetnének fel a hallgatók (nyelvoktatás nélkül), a második évben csak egy 6 kredites magyar nyelv-órát, míg harmadévben egy 6 kredites finnugrisztikát. Igaz, az úgynevezett „szabad” tárgyak terhére felvehető lenne a nyelv és irodalomóra is, de semmiképp sem főtárgyként, melynek vége az, hogy három év múlva megszűnne a BA és az MA képzés a „kis” nyelvekből, így magyar nyelv és irodalomból is.

Természetesen nagy erőbedobással harcolunk ez ellen, és ha kérésemet elfogadva a magyar nagykövetség és a hazai kulturális szervek továbbra is „nyomást” gyakorolnak az egyetem vezetésére, illetőleg diplomáciai úton a minisztériumra, akkor talán a magyar „szak” is „kegyelmet” kaphat a lengyel és román nyelv és irodalom szakokhoz hasonlóan, ahol a szlavisták és a romanisztikai intézeti kollégák, illetve az olaszországi lengyel és román lobby segítségével sikerült ezt a két tantárgyat megmenteni – a többi „kis” nyelv, közöttük a magyar kárára.

IV. Mi a teendő?

Mi hát a teendő, ha nem akarunk lemondani a külföldi egyetemeken a hungarológiai képzésben elért korábbi eredményeinkről? Megítélésem szerint mindenk előtt azt kell biztosítanunk, hogy a magyar kulturális jelenlét szempontjából legfontosabbnak számító egyetemeken magyar szakos hallgatók részére biztosítva legyen a hároméves alapképzés és azt követő kétéves szakképzés, hogy a magyarszakos hallgatók is „rendes” egyetemi diplomát szerezhessenek.

Hasonlóképp igen fontos lenne annak biztosítása, hogy a legtehetségesebb diákok doktori iskolákban folytathassák magyar irodalmi, nyelvészeti, történeti szakképzésüket. Mivel az szinte elképzelhetetlen, hogy egy-egy egyetemen csak magyar szakból önálló doktori iskolát lehessen indítani (2–3 doktorandusz számára), valamilyen más módon kell biztosítani a doktori képzést. Ennek egyik lehetősége, ha valamely nagyobb „areális” doktori iskola keretében (Kelet-Európa történet, összehasonlító irodalomtörténet, fordításelmélet stb.) lehetőség nyílik a magyar szakirány folytatására (azaz, a

magyar tanszékek oktatói is tagjai legyenek ezeknek a doktori iskoláknak). A római egyetemen jelenleg három diákunk vesz részt ilyen doktori képzésben irodalomelméletből, Kelet-Európa történetből, illetve fordításelméletből.

A másik lehetőség az lenne, ha a külföldi egyetemeken végzett magyarszakos hallgatók Magyarországra jöhetnének a doktori tanfolyam elvégzésére. (A korábbi három kandidátusi címet szerzett volt hallgatónk mellett az utóbbi években négy hallgatónk iratkozott be az ELTE összehasonlító irodalomtörténeti doktori iskolájába. Sajnos, egyikük sem fejezte be tanulmányait, elsősorban anyagi okok miatt.) Ehhez azonban arra lenne szükség, hogy az egyetemeink tandíjmentességet, vagy valamilyen magyar intézmény ösztöndíjat biztosítson a magyar szakon végzett külföldi diákok számára a hároméves kurzus elvégzése alatt. (Egy volt diákom, aki Budapesten a Szent László gimnázium olasz tagozatán tanított, azért szakította meg három évvel ezelőtt „péhádés” tanulmányait, mert a gimnáziumban kapott tanári fizetéséből nem tudta kifizetni a tandíjat.)

Az is megoldás lehetne, ha a magyarországi képzés mellett azokban az egyetemi városokban, ahol önálló Magyar Intézet működik (Bécs, Berlin, London, Párizs, Róma stb.) a Magyar Intézet hivatalosan is bekapcsolódna az egyetemeken folyó doktori képzésbe (erre az olasz egyetemi törvény lehetőséget ad), és így biztosítanánk a hungarológiai szaktárgyak iránt érdeklődő fiatal kutatók doktori képzését. Ez viszont ismét felveti a régi kérdést, amelyet a lektori konferenciákon 1980 óta szinte minden alkalommal felvettem (mint Móricker a viccben), hogy a külföldi – nagy tudományos múlttal rendelkező magyar intézetek – alkalmasak-e ennek a tudományos feladatnak a megoldására, illetve ha nem, akkor milyen átala-

kításokra lenne szükség, hogy ezek a kulturális intézetek ne csak „kultur-házként”, hanem igazi akadémiai intézményként működjenek. Mindez az „anyagi megszorítások” idején fantazmagóriának tűnhet, ám ha nem akarjuk, hogy a külföldi hungarológiai képzés az utóbbi harminc évben elért eredményei után teljesen megszűnjék, minderről valakinek (felelős művelődés-politikusoknak, a magyar tudományos élet felelős vezetőinek) gondoskodni kellene. Valahogy úgy, mint a múlt század húszas éveiben, amikor egy elvesztett világháború és a trianoni békeszerződés utáni megcsonkított és kifosztott országban a klebelsbergi kultúrpolitika biztosítani tudta a hazai és a külföldi felsőoktatás magas színvonalon tartását és a tudományos kutatómunka külföldi intézményeinek létrehozását és működtetését. Megérné ma is.

V. A külföldi magyar tudományos intézetek (Collegium Hungaricumok) szerepe a külföldi hungarológiai kutatásban és oktatásban – régen és most.

A külföldi magyar tanszékek fenntartásában igen nagy szerepe lehetne a külföldi nagyvárosokban, többnyire a fővárosokban működő magyar kulturális intézeteknek, Collegium Hungaricumoknak, Akadémiáknak.

Az első világháború előtt létesültek állami és részben magán kezdeményezésből azok az első külföldi magyar tudományos intézetek, melyeknek elsődleges feladata a magyar történeti és művelődéstörténeti kutatások elősegítése volt. A magyar történeti kutatás szempontjából fontos levéltárak és könyvtárak mellett (Bécsben, Berlinben, Rómában, Konsztantinápolyban) létre kellett hozni olyan intézeteket, ahol a magyar középkorra, a humanizmus korára, illetve az újkori

történeti és egyháztörténeti kutatások szempontjából fontos levéltári anyagokat tartalmazó levéltárakban és könyvtárakban biztosítani lehetett a magyar kutatók huzamosabb kutatómunkáját azáltal, hogy a magyar intézetekben szállást, ellátást és a kutatáshoz szükséges könyvtári háttérrel nyújtottak számukra.

A Vatikáni levéltár és könyvtár 1881. évi nagyközönség előtti megnyitását követően Rómában sorra alakultak a legkülönbözőbb nemzetek tudományos intézetei (az 1829-ben alapított római Német Régészeti Intézet és az 1878-ban alapított Francia Intézet példáját követve). Ezeknek mintájára Fraknoi Vilmos, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára is kezdeményezte, hogy a magyar állam, illetve a katolikus egyház is létesítsen ilyen intézményt Rómában, mely biztosítani tudná a magyar levéltárosok és művelődéstörténészek folyamatos római kutatómunkáját. Mivel sem az állam, sem az egyház nem bizonyult hajlandónak egy ilyen intézmény céljára épületet vásárolni, azt felszerelni és fenntartani, illetve a kutatók ösztöndíját biztosítani, ezért saját vagyonából az új egyetemi negyedben, a Porta Pia közelében telket vásárolt, azon egy egyemeletes villát építtetett, melyben 1895-ben létrehozta a Római Magyar Történeti Intézetet, és az ott élő és dolgozó kutatók ellátására alapítványt létesített. Mivel az intézmény működtetése igen költségesnek bizonyult, az épületet (melyhez idő közben egy művészház is épült két festő és egy szobrász számára) és az alapítványt 1913-ban a Magyar Tudományos Akadémiára ruházta. A Római Magyar Történeti Intézetet a világháború alatt az olasz állam bezárta, 1923-ban kezdhette el újból tevékenységét ösztöndíjas kutatók fogadásával. 1927/28-ban Klebelsberg Kuno és Bethlen István római tárgyalásait követően került sor az intézmény

kibővítésére. A magyar állam kedvező áron megvásárolta a Via Giulia elején lévő barokk Falconieri-palotát, Borromini egyik építészeti remekművét, melybe átköltözött a Fraknoi-féle történeti intézet, mellette a fiatal tanárok és kutatók részére Collegium Hungaricum, a teológiai tanulmányaikat folytató fiatal papok számára Egyházi Intézet létesült, míg 1928-ban a régi kocsiszból Gerevich Tibor, a Római Magyar Akadémia megálmodója és első igazgató-kurátora Művész-házat létesített hat festő- és két szobrász-műteremmel (az 1666-ban alapított francia művész-akadémia, a Villa Medici példájára).

Más jelleggel és más módon, de hasonló célból létesült a század elején a bécsi és berlini Collegium Hungaricum is, melyek a kutatókon kívül befogadták a külföldi egyetemeken posztgraduális tanulmányaikat folytató fiatal tanárokat és kutatókat is. Mindezekről részletesen információt kaphatunk Ujváry Gábor értékes monográfiájából.⁵

A külföldi tudományos intézeteknek köszönhetően nemcsak a levéltári és művelődéstörténeti kutatások kaptak igen nagy lendületet, melynek eredményeképp egy sor igen fontos kiadvány jelenhetett meg, hanem a Collegium Hungaricumok révén egyre szorosabbá vált az intézményt befogadó városok tudományos és kulturális életének kapcsolata a magyar tudományos élettel. A tudományos magyar intézetek kutatói

⁵ UJVÁRY GÁBOR, *Tudományszervezés – történelemkutatás – forráskritika. Kelebsberg Kuno és a Bécsi Történeti Intézet*, Győr, Győr-Moson-Sopron megye győri levéltárának kiadása, 1996; *A magyar kultúra külföldi őrszemei*, in *Stratégia és kultúra*, szerk. ÉGER György–KISS J. László, Budapest, Teleki Alapítvány kiadása, 2004, 25–76.

rendszeresen publikáltak az illető ország tudományos folyóirataiban, kiadványaiban, illetve kötetekben jelentették meg tudományos kutatómunkájuk eredményeit. Ilyen kiadvány volt a Római Magyar Akadémia Évkönyve, az 1936–1942 között kiadott *Annuario della R. Accademia d'Ungheria* (a kiadványt 1947-ben Kardos Tibor „Janus Pannonius” névvel folyóirat jelleggel jelentette meg), melyet a Római Magyar Akadémia 1993-óta ismét kiad..

A külföldi tudományos intézetek és a befogadó ország kutatói szorosabb kapcsolatának természetes következménye lett, hogy előbb a befogadó város, majd az ország más egyetemén is hamarosan bevezetésre került a magyar nyelv és irodalom felsőfokú oktatása. Így létesültek Bécsben, Berlinben és Rómában az első magyar tanszékek, melyek fenntartásáról és feltételeiről a két világháború közötti időszakban kötött kulturális egyezmények gondoskodtak. (Rómában az 1929/30-as tanévben létesült az első magyar tanszék oly módon, hogy a Római Tudományegyetem (a mai La Sapienza) meghívta professzornak a Római Magyar Akadémia első megbízott igazgatóját (Miskolczy Gyulát), míg a lektori teendőkkkel az akadémia titkárát bízták meg. Ezt a struktúrát az 1935-ben kötött magyar–olasz kulturális egyezmény véglegesítette, egyúttal bevezetve a csere-lektori és vendégtanári rendszert, melynek köszönhetően mind Magyarországon, mind Olaszországban több egyetemen megjelentek a külföldi vendégtanárok és lektorok.

Épp ezért igen megfontolandó, hogy azon városokban, ahol ma magyar intézet és magyar tanszék is létezik, olyan személyek kapjanak megbízatást az intézet vezetésére, akik egyetemi tanári akkreditációval rendelkeznek, és képesek lennének az egyetemi magyar tanszék vezetésére is, ahogyan

a két világháború közötti időben történt. Így abban az esetben, ha az egyetemi magyar tanszék vezetője nyugdíjba megy, a Magyar Intézet egyik egyetemi tanári akkreditációval rendelkező munkatársa (igazgatója) vehetné át a magyar tanszék vezetését. A külföldi egyetemek ugyanis általában nem ellenzik, hogy az úgynevezett „kis nyelvek”-nek is legyenek egyetemi tanszékeik, ám az anyagi körülmények miatt ezek fenntartásához a külföldi államoktól kérnek segítséget. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a magyar tanszékekkel rendelkező, a magyar művelődéstörténeti kutatások szempontjából fontos városokban (Bécs, Berlin, London, Párizs, Róma stb.) fenn kell mindenképp tartani a külföldi intézetek tudományos jellegét.

VI. Az olaszországi hungarológia esélyei 2016 után

A most érvényben lévő olaszországi törvények szerint rendes egyetemi tanárok 70 éves korukig taníthatnak.⁶ Ennek következtében a római egyetemen legkésőbb 2015 őszén, a bolognai, nápolyi és udinei egyetemen a 2016. év során nyugdíjba kell vonulniuk a 70. születésnapjukat betöltő „tanszékvezető” tanároknak. Mivel az olasz kormány új egyetemi fejlesztési zárlatot rendelt el a közszolgálati szférában, ez azt jelenti, hogy az elkövetkező években nyugdíjba vonuló (illet-

⁶ A 2005. évi egyetemi törvénynek (Legge Moratti, 4/11/2005, n.230) van egy olyan rendelkezése, mely szerint az 2005 után kinevezett ordinárius professzoroknak a társult egyetemi tanárokkal együtt már a 68-ik születésnapjuk betöltését követő nov. 1-jétől nyugdíjba kellene menniük. (Ez vonatkozna a bolognai, a római és az udinei tanszékvezetőre is.)

ve elhalálozott) tanárok esetében csak kivételes esetben lehet megoldani a jelenlegi professzorok állásához szükséges bérkeret megtartását. Ez az egy-személyes tanszékek esetében a tanárok által tanított szaktárgy oktatásának megszűnését okozhatja. A már beiratkozott diákok óráit egy-két évig még alkalmi szerződéssel meghívott külső tanárookra, kutatókra és lektorokra bízák, majd három éven belül a tantárgy oktatása, jelen esetben a magyar nyelv és irodalom tárgy oktatása az egyetemen elhal.

Ennek következtében elképzelhető, hogy a római és az udinei egyetemen öt év múlva (a padovai magyar tanszék jelenlegi helyzetéhez hasonlóan) egy-egy *ricercatore* besorolású (azaz nem egyetemi tanár, hanem kutató-tanársegéd) fogja biztosítani a magyar nyelv és irodalom oktatását, míg a bolognai és nápolyi egyetemen esetleg szerződéses tanár és lektorok alkalmazásával fogják fenntartani (egy ideig) a magyaroctatást – amíg az összes, már beiratkozott magyarszakos hallgató be nem fejezi tanulmányait.

Véleményem szerint a magyar állam illetékes szerveinek az 1965-ben megkötött, máig érvényben lévő magyar–olasz államközi szerződésre hivatkozva⁷ a lehető legmagasabb szinten (külügyminisztérium, magyar–olasz vegyes-bizottság, államfői látogatás stb.) fel kellene hívniuk az olasz fél figyelmét, hogy az olasz törvényeknek megfelelő, az egyetemi

⁷ Az 1965-ben kötött magyar–olasz államközi kulturális egyezmény kimondja, hogy a magyar fél biztosítja a budapesti és a szegedi, és később a debreceni egyetemen az olasz tanszékek működését és olasz cserelektorok fogadását, míg az olasz fél a padovai és a római egyetemen biztosítja magyar tanszékek létesítését és működését vendégtanárok fogadásával.

autonómia tiszteletben tartása mellett mindent tegyenek meg, hogy ne szűnjék meg Olaszországban a nagy hagyományokkal rendelkező egyetemi hungarológiai tárgyak (magyar nyelv, irodalom, történelem és filológia) oktatása. Ennek feltétele, hogy ahol csak lehet, habilitált *egyetemi tanár* (*professore ordinario*, vagy *professore associato*) biztosítsa továbbra is a magyar nyelv és irodalom tantárgy oktatását, illetve a tudományos kutatások irányítását, mint ahogy Magyarországon is *hat* egyetemen rendes egyetemi tanárok (köztük olasz professzorok, docensek) biztosítják az egyetemi olaszoktatást.

Megítélésem szerint a magyar tanszékek egyetemi tanári szintű fenntartásának Olaszországban az alábbi útjai vannak:

1. Amennyiben az Olasz Külügyminisztérium (illetve az olasz kormányfő vagy államelnök) kérésére az Olasz Oktatási és Egyetemi Minisztérium nem zároltatná az érintett egyetemekkel (Bologna, Nápoly, Róma, Udine) a nyugdíjba vonuló magyarszakos egyetemi tanárok (*professori ordinari*) bérkeretét, akkor az egyetemek a korábbi gyakorlat szerint meghirdethetnék az állásokat (akár egy szinttel alacsonyabban is (*prof. associato*), melyek betöltésére egy sor kiváló magyarszakos „fiatal” (35–45 év közötti) olasz kutató, tanár áll rendelkezésre (Andrea Carteny, Paolo Driussi, Cinzia Franchi, Armando Nuzzo, Rózsavölgyi Edit, Alessandro Vagnini, Bruno Ventavoli stb.). Hasonlóképp részt vehetnének az így meghirdetésre kerülő pályázatokon magyar és más nemzeti-ségű tanárok is.

2. Megoldást jelenthetne magyar vendégtanárok, neves tudósok (*professori di chiara fama*) küldése is, melyeknek különböző formái léteznek, ám ezekben az esetekben a Magyar

Államnak jelentősen hozzá kellene járulnia az így meghívott tanárok bérkeretéhez.

3. A Római La Sapienza Tudományegyetem (szükség esetén a Rómához viszonylag „közel” eső, napi vonatozással elérhető bolognai vagy nápolyi egyetem) esetében külön megoldást jelenthetne, ha a magyar állam felajánlaná, hogy az 1930–1950 közötti gyakorlatot kívánja felújítani, amikor a Római Magyar Akadémia igazgatójának, illetve munkatársainak egyetemi akkreditációval rendelkező tanárokat küldtek ki, akik az akadémián ellátandó munkájuk mellett biztosítani tudták (mérsékelt tiszteletdíjért) a római (esetleg még a bolognai és a nápolyi) magyar tanszék fenntartását (azaz nemcsak az órákat tartanák meg, hanem mint teljes jogú egyetemi tanárok, részt vehetnének az egyetemek akadémiai életében).

VII. Búcsú a hungarológiától

Kedves Barátaim, minden bizonnyal ez volt az utolsó előadásom az utolsó nemzetközi hungarológiai kongresszuson, amelyen aktív tanárként részt vehettem. 1980 óta mindegyik kongresszuson ott voltam, az 1986. évi bécsi kongresszustól kezdve előadóként is, míg 1996-ban azt a nagy megtiszteltetést és feladatot kaptam, hogy megrendezhettem a IV. római kongresszust, melynek keretében II. János Pál pápa is fogadta a kongresszus résztvevőit.

1971 óta veszek részt a hungarológiai kutatásokban és a magyar irodalom és nyelv külföldi diákoknak való tanításában (akkor még mint a Debreceni Nyári Egyetem olasz ösztöndíjasainak tanára). 1979-től, hála atyai barátom, a Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság alapítója, a feledhetetlen emlékü Klaniczay Tibor bizalmának, a római magyar

tanszék (rendes) tanáráként dolgoztam és tanítok máig. Tanári pályafutásom lassan (max. négy éven belül) a végéhez ér. Ha a jó Isten is megsegít és éltet, akkor a következő kongresszuson már mint nyugállományba vonult egyetemi tanár fogom hallgatni az előadásokat –, remélhetőleg arról, hogy minden rendeződött, nincs válságban a külföldi egyetemi magyar oktatás, és hogy volt tanítványaim közül nem egy vehette át valamelyik olaszországi magyar tanszék vezetését. Ha így történne, akkor hálát adva a Teremtőnek, igazán elmondhatnám: „Jó mulatság, férfi munka volt”.

K. Lengyel Zsolt

Hungarikakutatás és hungarológia Németországban

Ez az írás előbb adalékokkal szolgál két tudománytörténeti alaptételhez, majd beszámol a szóban forgó munkaterülettel kapcsolatos újabb bajorországi fejleményekről. Az egyik közkézen forgó vélemény szerint az első világháború idején megalapított berlini Magyar Intézet a hungarológia első felsőoktatási és kutatási műhelyeként a korabeli politikai légkörnek és Gragger Róbert, első igazgatója nemcsak szakmai, hanem személyes rátermettségének köszönhette betagozódását a német tudományos életbe.¹ A másik alaptétel tudomány-, régió- és nemzetközi kitekintésű tevékenységét mēltatja, amelynek hagyományáról megállapítja, hogy a második világháború után mindmāig nem épült be szerkezetileg és tartósan a hungarológia elméletébe és gyakorlatába.²

¹ Legújabban BRANDT Györgyi, *A hungarológia intézményrendszérének létrehozása. Gragger Róbert a berlini egyetemen*. Doktori disszertáció, Budapest, 2010. Tézisei: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/brandtgyorgyi/tezis.pdf> [2011. december 27.]. Rövid részlet: Uő, *Titkos iratok a porosz levéltárból. Az első hungarológiai központ megalapításának körülményeiről*, Hungarológiai Évkönyv 11 (2010) 1, 135–141.

² Mindkét tételhez további szakirodalommal Holger FISCHER, *Entwicklungen und Probleme der Hungarologie in Deutschland*, Ungarn-Jahrbuch 26 (2002–2003) 239–252; K. LENGYEL Zsolt, *A hun-*

I. A hungarika-kutatás német vonatkozásaihoz

Az első alaptétel helyes, de bővíthető. A hungarika-kutatás története ugyanis arra figyelmeztet, hogy a németországi hungarológia legelső korszakától egy bizonyos belső adottsággal rendelkezik, bármikor és bármilyen módon befolyásolták tudományon kívüli körülmények: napjainkban is szilárd szakmai alapot biztosít neki az a gazdag forrásanyag, amely egykoron a Régi Birodalom területére került vagy ott keletkezett, és az elemzési szempontok sokaságát tartogatja.

1. Nyomtatványok

A 19. század első harmadában magyar tudósok kutatni kezdték a külföldi könyvtárak állagaiban rejlő magyar vonatkozásokat. Munkálataik, amelyeket a Magyar Tudós Társaság, a későbbi Magyar Tudományos Akadémia, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum ösztönzött, kiterjedtek több európai ország levéltáira is. A 15. század óta Magyarországon kívül nyomtatott, nem magyar származású, illetve nyelvű szerzőktől származó, de Magyarországgal foglalkozó művek bibliográfiái³ közül az elsők a 19. század utolsó harmadától az 1920-

garológia mint interdiszciplináris és regionális tudomány. Korszerűsítésének kutatás- és oktatásiügyi szempontjai a német nyelvű Kelet-, Kelet-Közép- és Délkelet-Európa-tanulmányok keretében, Századok 139 (2005) 1011–1024; UJVÁRY Gábor, A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”, Budapest 2010.

³ Vö. KOSÁRY Domokos, *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. I. Budapest 1951, 18–20, 63–64, 116–117; Uő, *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába*, I/1, Budapest 2000, 116–127.

as évekig jelentek meg. A manapság rendszerint negyediként említett *tartalmi* hungarikatípus e korai, Apponyi Sándor (1844–1925) és Gragger Róbert (1887–1926)⁴ nevével fémjelzett feltérképezése német súlyponttal ment végbe.⁵ Lényegében párhuzamosan, az osztrák–magyar dualizmus korában alapozta meg két nagyszabású könyvészeti mű a nyomdászat kezdetétől nyilvántartott könyvtári hungarikumok ma is érvényes tipológiáját. Szabó Károly (1824–1890)⁶ és Petrik

⁴ Alexander APPONYI, *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*, I–II, München, 1903; III–IV. Neue Sammlung. Besorgt von Lajos DÉZSI, München, 1925–1927; I–V. Neubearbeitet von József VEKERDI. Budapest, 2004; Robert GRAGGER, *Bibliographia Hungariae. Verzeichnis der 1861–1921 erschienenen, Ungarn betreffenden Schriften in nichtungarischer Sprache*, I–IV. Zusammengestellt vom Ungarischen Institut an der Universität Berlin. Berlin/Leipzig, 1923–1929.

⁵ A hungarika-kutatás német súlypontjainak kezdeteihez Karl Maria KERTBENY, *Bibliographie der ungarischen nationalen und internationalen Literatur* I, *Ungarn betreffende deutsche Erstlingsdrucke 1454–1600*, Budapest, 1880; KERTBENY Károly–PETRIK Géza, *Magyarországi német könyvészet 1801–1860. A Magyarországon s külföldön hazánkra vonatkozólag megjelent német nyomtatványok jegyzéke* I–II, Budapest, 1886.

⁶ SZABÓ Károly, *Régi magyar könyvtár I–II*, Budapest 1879–1885; SZTRIPSZKY Hiador, *Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtár c. munkájának I–II. kötetéhez. Pótlások és igazítások 1472–1711*, Budapest, 1912 [utánnyomás: Budapest 1967]; SZABÓ Károly–HELLEBRANT Árpád, *Régi magyar könyvtár* III/1–2, Budapest, 1896–1898; III/1–5, szerk. DÖRNYEI Sándor, SZÁLKA Irma, Budapest, 1990–1996; *Régi magyar könyvtár* III/XVIII. század / *Alte ungarische Bibliothek* III/XVIII.

Géza (1845–1925)⁷ beosztásában az első három típus is erős német vonzatokkal bír, nevezetesen 1. a mindenkori Magyarország területén bármilyen nem magyar nyelven kiadott *területi*, 2. a világon bárhol teljesen vagy részben magyarul napvilágot látott *nyelvi* és 3. a Magyarországon kívül bármilyen nyelven magyar, magyar származású vagy Magyarországon tevékenykedő szerzőtől megjelent *személyi* – vagy *szerzői* – hungarika.⁸

A négy típust magába foglaló hungarikafogalom a közelmúltban bevonult a magyar parlament nyelvezetébe is. A muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény 1. számú melléklete megállapítja, hogy e forráscsoportba tartozik „a Magyarország mindenkori területén megjelent minden, továbbá a külföldön magyar nyelven, magyar szerzőtől, illetőleg magyar vonatkozású tartalommal keletkezett valamennyi dokumentum, függetlenül attól, hogy nyilvánosságra hozták-e vagy sem”.⁹ A szakmai gyakorlat ezen általános meghatározáson belül két értelmezési főirányt követ, attól függően, hogy a magyarországi származást vagy a magyar vonatkozást

Jahrbundert I, szerk. DÖRNYEI Sándor, SZÁVULY Mária. Budapest, 2005.

⁷ PETRIK Géza, *Bibliographia Hungariae / Magyarország bibliographiája 1712–1860* I–IV, Budapest, 1888–1892; V–VIII, szerk. KOMJÁTHY Miklósné [é. m.], Budapest, 1971–1991.

⁸ A hungarika-tipológiához a német összefüggések tükrében Zsolt K. LENGYEL, *Geschichte, Themenschwerpunkte und Arbeitsziele der Hungarica-Forschung. Aspekte aus dem deutschsprachigen Raum*, Ungarn-Jahrbuch 28 (2005–2007) 143–172, itt 143–147.

⁹ http://kozadat.oszk.hu/doku/1997_cxl_tv.pdf [2011. december 27.].

tekinti a dokumentum mérvadó tulajdonságának. Borsa Gedeon az előbbi módon érvel a területi meg a nyelvi típus *elsődlegessége*, egyúttal a személyi és a tartalmi típus *másodlagossága* mellett,¹⁰ és ebből a szemszögből irányította hosszú éveken át a „Régi magyarországi nyomtatványok” munkálatait.¹¹ Mai témánkhoz jobban illik az a nem új nézet,¹² amely szerint a Magyarországon kívül keletkezett nem magyar nyelvű vagy szerzőségű írásmű, tehát a *tartalmi* típus a tulajdonképeni hungarika. E felfogás Apponyi és Gragger nyomdokain kiszélesíti a magyar nemzeti bibliográfia hatósugarát. Az ilyen irányú törekvések 1993-ban Németh S. Katalin monumentális katalógusának megjelenésével csúcspontjukat érték el. A háromkötetes mű a wolfenbütteli Herzog August Könyvtárból több mint 2.000 tételt sorol fel, amely a 15. és 18. század között a Braunschweig-Lüneburg-i hercegek gyűjtőszennvedélyének köszönhetően került ebbe az észak-német protestáns könyvtárba. A kézikönyv koncepcionális jelentősége, hogy igazolja a szélesen értelmezett hungarikafogalmat, a Wolfen-

¹⁰ BORSA Gedeon, *A régi nyomtatott dokumentumok magyar vonatkozásai* [1993], in Uő, *Könyvtörténeti írások I–IV*, Budapest, 1996–2000, itt IV [2000], 85–96, főleg 90–91. Vö. Uő, *A régi, szerzői hungarika nyomtatványok bibliográfiája* [1978], in Uo. 58–66, itt 60.

¹¹ *Régi magyarországi nyomtatványok I–III*, szerk. BORSA Gedeon [é. m.], Budapest, 1971–2000. Vö. Uő, *Hol tartanak a régi hungarika bibliográfiák munkálatai?* Könyvtáros 37 (1987), 347–350, itt 347.

¹² SZENTMIHÁLYI János, *A hungarica-bibliográfia néhány problémája*, Magyar Könyvszemle 74 (1958), 109–117, itt 112–117.

büttelben többségi tartalmi hungarikumokkal együtt össze-
gyűjtve a forráscsoport mind a négy típusát.¹³

2. Levéltári anyagok, kéziratok, grafikák, térképek

A Magyarországon kívüli gyűjteményekben őrzött publikátatlan állagok magyar vonatkozásai a 19. század utolsó harmadában kezdtek a tervszerű magyar kutatás tárgyává válni, szintűgy a német nyelvterületen, főleg Bécsben és Münchenben.¹⁴ Eközben a Magyar Országos Levéltár szervezeti fej-

¹³ Katalin S. NÉMETH, *Ungarische Drucke und Hungarica 1480–1720. Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel / Magyar és magyar vonatkozású nyomtatványok 1480–1720, I–III*, München [é. m.], 1993. Vö. NÉMETH S. Katalin, *Hungarikák a wolfenbütteli Herzog August Bibliothekban*, in *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon III*, szerk. BÉKÉSI Imre, JANKOVICS József, MONOK István [é. m.], Budapest/Szeged, 1993, 1573–1580, itt 1574–1575; Paul RAABE, *Die Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel – eine Quelle zur ungarischen Kulturgeschichte*, in *Fata libelli. A nyolcvanéves Borsa Gedeon köszöntésére írták barátai és tanítványai*, szerk. VÁSÁRHELYI Judit, Budapest, 2003, 69–76, itt 70.

¹⁴ CSONTOSI János, *A müncheni könyvtár hazai vonatkozású kéziratai*, *Magyar Könyvszemle* 7 (1882), 202–240; UÓ, *A bécsi udvari könyvtár hazai vonatkozású kézirata*, *Magyar Könyvszemle* 9 (1884), 157–308; Uő: *Emlékirat a müncheni Hunyadi-levéltár visszaszerzése tárgyában*, *Magyar Könyvszemle* 14 (1889) 252–310; Uő, *Könyvtárbúvárlatok Ausztriában*, *Magyar Könyvszemle* 15 (1890), 29–41; FEJÉRPATAKY László, *Külföldi levéltári búvárlatok. Jelentés az 1888-dik évben tett tudományos utazásokról*, *Magyar Könyvszemle* 14 (1889), 99–114; MARCZALI Henrik, *Árpádkori*

lesztése és kiépülő nemzetközi kapcsolatai serkentően hatottak. Az osztrák és a német levéltárak történetének és munkarendjének vizsgálata felvetette a kérdést, hogy ezek tulajdonában nem találhatók-e magyar témájú anyagok – amint aztán az augsburgi Fugger-levéltár esetében be is bizonyosodott.¹⁵

A középkori és kora újkori levéltári és kéziratos hungarikumok feltárása és katalogizálása Szabó Károly és Petrik Géza könyvészeteivel rokon vállalkozás volt. Utóbbi-tól eltérően azonban a magyar vonatkozásokra összpontosított, amelyeket például kódexek elsőrangú gyűjtési szempontként nyilvánítanak meg.¹⁶ A történettudományi medievisztika e munkakörében¹⁷ a későbbiekben kevésbé a

emlékek külföldi könyvtárakban, *Történelmi Tár* 1878, 167–172, 369–376; UÓ, *Magyar történeti források a külföldi levéltárakban*, *Századok* 16 (1882), 300–311.

¹⁵ SZÖGI László, *A magyar levéltárak nemzetközi regionális együttműködése*, <http://www.natarch.hu/szemle/20023/szogi.htm> [2011. december 26.]. Vö. CSONTOSI, A bécsi udvari könyvtár; UÓ, *Könyvtárbúvárlatok*; ECKHART Ferenc, *Az osztrák levéltárügy a háború után*, *Levéltári Közlemények* 4 (1926), 1–4, 20–43; FEJÉRPATAKY, *Külföldi levéltári búvárlatok*; PAULINYI Oszkár, *A levéltárügy Bajorországban és nálunk*, *Levéltári Közlemények* 4 (1926), 1–4, 158–176. A Fugger-levéltárhoz Heinz Friedrich DEININGER, *A herceg és gróf Fugger-féle augsburgi családi és alapítványi levéltár története*, *Levéltári Közlemények* 4 (1926), 1–4, 177–208.

¹⁶ CSONTOSI, *A müncheni könyvtár*.

¹⁷ MÁLYUSZ Elemér, *A magyar medievisztika forráskérdései* [1967], in UÓ, *Klió szolgálatában. Válogatott történelmi tanulmányok. Szolgálatá-*

mindenkori forrás könyv-, kiadó- és nyomdatörténeti elemeinek és egyéb mikrofilológiai ismertetőjegyeinek leírása és a forrás bibliográfiai mintába való beillesztése volt a tét. Sokkal inkább az volt a cél, hogy különböző műfajú és eredetű kiadatlan anyagokból tematikai kérdésfelvetések szerint kerüljenek elő új dokumentumok, amelyeknek tehát nem kellett nyelvi, területi vagy személyi alapon kötődniük Magyarországhoz ahhoz, hogy magyar vonatkozásokkal szolgáljanak.¹⁸ Ez a feltérési gyakorlat megmagyarázza e kutatási irányzat határozott külföldi érdeklődését, miként azt is, hogy hívei az elmúlt kerek 200 évben miért érezhették magukat gyakran úgy, mintha gombostűt keresnének a szénakazalban. Mindezenre a levéltári hungarikumok esetében messze nem beszélhetünk a „Régi magyar könyvtár”-ra jellemző és a „Régi magyar nyomtatványok” műhelyében meghonosodott módszerességről.¹⁹

A levéltári és egyéb kéziratok hungarikumok kutatása elejétől fogva erősen kötődik bajorországi gyűjteményekhez, jelesül a Königliche Hof- und Staatsbibliothekhez és a

ban, sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta SOÓS István, Budapest, 2003, 357–383.

¹⁸ Vö. BUZÁSI János, Az Österreichische Geheime Staatsregistratur magyar vonatkozású iratai, Levéltári Közlemények 44–45 (1974), 123–142; SZALAI Lajos–VARGA J. János, Bajor levéltári források a török elleni felszabadító háború történetéhez, 1683–1699, Levéltári Közlemények 57 (1986), 1, 137–154; VARGA Éva Mária, Hungarica-kutatás az oroszországi levéltárakban, Levéltári Szemle 53 (2003), 4, 3–18.

¹⁹ Vö. SZÖGI László, *A külföldi levéltári kutatások és a hungarológia*, in *A Balassi Bálint Intézet évkönyve 2003. Hungarológia a XXI. században*, szerk. UJVÁRY Gábor [é. m.]. Budapest, 2003, 68–71.

Königliches Allgemeines Reichsarchivhez, illetve ezek jogutódaihoz, a Bayerische Staatsbibliothekhez és a Bayerisches Hauptstaatsarchivhoz.

A müncheni Bajor Állami Könyvtár állagából kiemelendők a magyar vonatkozásokat tartalmazó latin, német, olasz, francia és magyar nyelvű kéziratok és nyomtatványok, amelyekre a kutatás Csontos János (1846–1918) nyomán már a 19. század végén felfigyelt.²⁰ 2003-ban beindult egy több évre tervezett feltárási és elemzési munkaterv, amely a korábban Hoffmann Edith (1888–1945), Csapodi Csaba (1910–2004) és Csapodiné Gárdonyi Klára (1911–1993) vizsgálta²¹ müncheni latin nyelvű kódexek magyar vonatkozásairól alkotott képet új vizsgálati szempontok szerint, és tételes autopsziákkal ellenőrzi, helyesbíti és bővíti. Kertész Balázs

²⁰ CSONTOSI, A müncheni könyvtár; Johann [János] CSONTOSI, *Auswärtige Bewegungen auf dem Gebiete der Corvina-Literatur, Literarische Berichte aus Ungarn* 3 (1879), 85–106, itt 85–99. Ld. még: *Zwei alte ungarische Texte aus einer Handschrift der k. Bayer. Hof- und Staatsbibliothek*, Hg. Friedrich KEINZ. München, 1879. Utóbbit ismertette a Magyar Történelmi Társulat folyóirata: *Századok* 15 (1880) 77.

²¹ CSAPODI Csaba–CSAPODI-GÁRDONYI Klára, *Bibliotheca Corviniana. Die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus von Ungarn*, Budapest, 1969; CSAPODI Csaba–CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt I–III*, Budapest, 1988–1994; HOFFMANN Edith, *Régi magyar bibliofilek*, [Budapest], 1929. A kutatástörténethez vö. olvasmányos személyes visszatekintésben CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, *Humanista kódexek nyomában*, Budapest, 1978.

eddigyi gyűjtéseinek eredményei azt valószínűsítik, hogy a Bajor Állami Könyvtár közel 130 latin nyelvű kézirata tartalmi jegyei okán hungarika-kódex. Ez a számarány jelentősen túlhaladja a Csapodi házaspár által becsült mennyiséget.²²

Helyszíni felmérésekből jó ideje tudjuk, hogy a müncheni állami könyvtár mind kéziratok, mind nyomtatványok tekintetében a német nyelvterület egyik legjelentősebb hungarika-gyűjtőhelye.²³ Híres magyar nyelvű ritkasága a 15. századi „Müncheni Kódex”,²⁴ míg nem magyar nyelvű kódexeinek

²² Kertész Balázs 2007. február 28-i szíves írásbeli közlése, utalással Csapodi–Csapodiné Gárdonyi, *Bibliotheca Hungarica*, II. kötetére. Összehasonlításul: a szintén bajorországi Coburg állami könyvtára az 1960-as évek elején összesen hat magyar vonatkozású kéziratot őrzött, egyet a 15., ötöt a 18. századból (Ilona HUBAY, *Die Handschriften der Landesbibliothek Coburg*, Coburg, 1962, 5, 81, 82, 84, 85, 86). Kertész „Szent Kálmán ereklyei a székesfehérvári királyi bazilikában” című előadásában bemutatja a Bajor Állami Könyvtár egyik 15. századi latin kódexét, amelynek egyik magyar vonatkozású tartalmi egysége a nevezett ereklyékről szól (http://nemzetikonyvtar.blog.hu/2011/02/25/szent_kalman_ereklyei_a_szekesfehervari_kiralyi_bazilikaban_podcast#more2689535 [2011. december 31.])

²³ Lioba TAFFERNER, *Der Bestand an Hungarica in der Bayerischen Staatsbibliothek München*, in *19. ABDOSD-Tagung*. Budapest, 11.–14. Juni 1990. Referate und Beiträge. Zusammengestellt von Martin BATISWEILER, Berlin, 1990, 63–67.

²⁴ *Müncheni Kódex [1466]. A négy evangélium szövege és szótára*, Décsy Gyula olvasata alapján a szöveget sajtó alá rendezte és a szótári részt készítette SZABÓ T. Ádám, Budapest, 1985; KERTÉSZ Balázs, *Der Münchener Kodex. Ein ungarisches Sprachdenkmal aus dem 15. Jahrhundert*, in *Danubiana Carpathica* 2 (2008) 19–31; Lioba TAFFERNER, *Der „Münchener Kodex“. Sein Weg nach München und*

sorában nyolc corvina található.²⁵ Németországban csak a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek büszkélkedik több corvinával – kilenccel.²⁶ Hunyadi Mátyás könyvtárának darabjai első tulajdonosuk és eredeti helyszínük révén sorolhatók a hungarikumok közé.²⁷

A bajorországi hungarika-kutatás másik – levéltári – irányzatában Iványi Béla (1878–1964) az 1930-as években regesztákkal ellátott, ma is figyelemreméltó tanulmányt közölt. A brandenburgi örgrófok levéltárát a 13–18. századi magyar vonatkozású anyag szempontjából a legértékesebb müncheni gyűjteménynek nevezte.²⁸ Évszázadokon át ezen állag része volt a Hunyadiak családi levéltára is, amely a ma-

seine Entdeckung in der Kgl. Hof- und Staatsbibliothek, Ungarn-Jahrbuch 28 (2005–2007), 199–228.

²⁵ *Ex Bibliotheca Corviniana. Die acht Münchener Handschriften aus dem Besitz von König Matthias Corvinus*, hgg. Claudia FABIAN, Edina ZSUPÁN, Budapest, 2008. 1878-ban az addig ismert három müncheni corvina mellé felfedeztek még hármat (CSONTOSI, *Auswärtige Bewegungen*, 86–87); a szakirodalom évtizedeken át ebből a hat tételből indult ki (vö. HOFFMANN, *Régi magyar bibliofilek*, 102).

²⁶ Die Wolfenbütteler Corvinen. <http://www.hab.de/bibliothek/sammlungen/bestaende/mss/corvinen.htm> [2011. december 29.]; Tünde WEHLI, *Four Corvinas of the Wolfenbüttel Library*, in *Uralkodók és corvinák / Potentates and Corvinas*, szerk. KARSAY Orsolya, Budapest, 2002, 107–110.

²⁷ Bibliotheca Corviniana digitalis. <http://www.corvina.oszk.hu> [2011. december 29.]; MADAS Edit–MIKÓ Árpád–VIZKELETY András, *Corvina könyvtár*, in *Magyar művelődéstörténeti lexikon* II, főszerk. KÖSZEGHY Péter, Budapest, 2004, 73–88.

²⁸ IVÁNYI Béla, *München levéltárai magyar szempontból*, Levéltári Közlemények 12 (1934), 3–4, 50–110, itt 110.

gyar Jagellókhöz fűződött dinasztikus kapcsolatok keretében a 16. század elején jutott a frank főnemesi família birtokába.²⁹ Miután Fejérpataky László felhívta rá a szakma figyelmét és Csontos János hazaszállítását javasolta, a müncheni levéltár 1895-ben bavarikumok ellenében visszaszolgáltatta Magyarországnak.³⁰

Ötven évvel Iványi után újból megkísérelték felmérni a bajorországi gyűjteményekben lappangó magyar vonatkozású 15–20. századi levéltári anyagot – ezúttal német kezdeményezésre, amelyet a Volkswagen Stiftung támogatott. A projekt külön figyelmet szentelt az észak-bajor térségnek és a 18. századig terjedő időszaknak. Az illetékes munkatársnő feladatát megnehezítette, hogy az állagok ugyan szép számmal tartalmaztak magyar szempontú iratokat, de csak kivételesen összefüggő aktákban. Ilyen szerencsés esetnek bizonyult a fent említett brandenburgi levéltár, amelyet azonban Irmgard Schaller csak a Nürnbergi Állami Levéltárban nézett át, anélkül, hogy eredményeit összevetette volna azon hungarikumokkal, amelyeket Iványi Béla ugyanazon családi hagyatéknak müncheni részlegében tárt fel.³¹ E munkaterv keretében nem jelent meg több tanulmány. Így legalább bizonyos, hogy tárgykörében jócskán akadnak még tennivalók.

²⁹ Uo. 54–58.

³⁰ CSONTOSI, Emlékirat, 271–289; FEJÉRPATAKY, Külföldi levéltári buvárlatok, 106–114. A cserét említi NEMES Balázs, *Die mittelalterlichen Handschriften des Miklós Jankovich im Spiegel zeitgenössischer Kataloge*, Magyar Könyvszemle 118 (2002), 387–410; 119 (2003), 67–88, itt 387–388.

³¹ Irmgard SCHALLER, *Archivalien zur ungarischen Geschichte in bayerischen Archiven und Bibliotheken (15.–18. Jb.)*, Ungarn-Jahrbuch 12 (1982/1983), 243–252, itt 243–244.

A levéltári hungarikumoknál mérvadó tartalmi kritérium szempontjából említésre méltó még egy dokumentumtípus. Ezt is levéltárakban és könyvtári különgyűjteményekben szokás keresni, jóllehet nem feltétlenül kiadatlan anyag. Grafikai és kartográfiai emlékekről van szó, amelyekkel a régebbi szakirodalom is foglalkozott.³² Újabban példásan szerkesztett katalógusok és elemző leírások a hallei Franckesche Stiftung anyagáról tájékoztatják a szakmai nyilvánosságot.³³

II. A németországi Kelet-Európa-tanulmányok magyar súlypontjaihoz

A bevezetőül összefoglalt második alaptétel is helyes, de magyarázatra szorul. A módszertanilag, szemléletileg és tematikailag tág hungarológia a második világháború utáni Németországban ellentmondásos helyzetbe jutott, amelyből többször kereste, de még nem találta meg a biztos kiutat. Ennek okát a finnugrisztikához és Kelet-Európa-tanulmányokhoz fűződő viszonyában kell keresnünk.

³² GLASER Lajos, *A karlsruhei gyűjtemények magyarvonatkozású térképanyaga*, Budapest, 1933.

³³ *Die Hungarica-Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle I: Porträts*, hgg. Brigitte KLOSTERBERG, István MONOK, bearb. Attila VERÓK, György RÓZSA, Tübingen, 2003; *Die Hungarica-Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle II: Historische Karten und Ansichten*, hgg. Brigitte KLOSTERBERG, István MONOK, bearb. László PÁSTI, Attila VERÓK, Halle, 2009; Attila VERÓK, *Hungarica-Bilder in den historischen Sammlungen der Franckeschen Stiftungen zu Halle bis 1800*, Ungarn-Jahrbuch 30 (2009–2010), 185–200.

1. *A hungarológia diszciplináris és regionális betájolásához*³⁴

A hamburgi, göttingeni és müncheni finnugrisztika a maga diszciplináris önmeghatározásával uralisztikai szak, így magyar szempontból beszűkül az őshaza és a nyelvrokonság tematikájába. Filológiai és felsőoktatási szerkezetében a hungarológiát többnyire a magyar nyelv oktatásával véli képviselni, esetenként néprajzi és irodalomtörténeti körítéssel.

A másik társviszonyban az egyetemi és egyetemen kívüli, szellem- és társadalomtudományi Kelet-Európa-tanulmányok regionális arculata ötlük szembe, amelyet azonban a szláv nyelvek, kultúrák és társadalmak vizsgálatának az igénye határoz meg. A porosz-német hagyományú tudományosság e válfaját mindenekelőtt a balti, lengyel–litván, orosz és délszláv térség felé fordítja. Kelet-közép-európai tengelyén azonban alkalmassá teszi arra, hogy bevonja a Lajtán inneni és túli helyszíneket, mégpedig nemcsak nyelvi–néprajzi alapon, hanem szélesebb: politikai, jogi, társadalmi, gazdasági és kulturális vonzatokban.

Az elmúlt öt évtizedben mindkét rokon közegben történetek ígéretes kísérletek a magyar tudományos érdekek szélesebb körű érvényesítésére. A finnugrisztikára vonatkozó szabályt megerősítő kivételekről tanúskodik részben a hamburgi egyetem tanszékén 1988-ben létesült Hungarológiai Központ (Zentrum für Hungarologie) tudományelméleti és kutatásszervezői tevékenysége. Münchenben pedig már a hatvanas évek elejétől felelevenedtek a hungarológia eredeti célkitűzé-

³⁴ Az alfejezet dokumentációját ld. bővebb változatában: K. LENGYEL Zsolt, *Hungarológia, finnugrisztika és Kelet-Európa-kutatás Németországban. Egy kulcskérdés, két válasz és néhány tartalmi következmény*. [Megjelenőben.]

sei, ott viszont a historiográfiai súlypontú Kelet-Európa-tanulmányok keretében. A Münchener Magyar Intézet 1962-es megalapításakor a tág koncepciónak kötelezte el magát mind a kutatásban és az ezzel összefüggő publikációs és dokumentációs munkakörökben, mind a felsőoktatásban. Azóta oda kíván hatni, hogy a magyar témák feldolgozása különböző kiindulópontokból, többféle módszerrel és egymást váltogató célterületeken történjék, vagyis hogy a németországi hungarológia ne elégedjen meg a magyar nyelv oktatásával és a filológiai mederbe szűkített témák kutatásával.

2. A hungarikumok keresésétől a tág hungarológiáig

Ez a törekvés nem volt és nem maradt elszigetelt jelenség. Főként a kutatási pályán jelentkezik és a hungarikumok, illetve a velük összefüggő tartalmi kérdések tárgyalásával a hungarológia tág koncepcióját tükrözi. Feltűnő, hogy olyan intézetekben is megfigyelhető, amelyek nem nevezik magukat hungarológiaiinak – és még kevésbé finnugrisztikainak.³⁵ E körülmény egyik fő magyarázata a források tartalmi értékelésének igényében rejlik, amelyet az elmúlt négy-öt évtized magyar–német tudományos együttműködése dicséretes módon felébresztett és ébren tartott. A hungarikumok ugyanis kevésbé az őshaza felé mutatnak, sőt, számtalan témában kizárólag a kelet-közép-európai történeti nagytérségbe, lényegében a Duna–Kárpát-medencébe irányítják a kutatásokat.

A német súlypontú könyvtári hungarika-kutatás félév-százados múltjára visszatekintve magyar kezdeményezések ötlenek szembe, amelyek a másik oldalon nem maradtak

³⁵ Vö. uo.

viszonzatlanul. Magyarországi módszertani felvetéseket³⁶ német³⁷ és magyar³⁸ szerzőségű forrásdokumentációk, alkalmanként német szerzők hungarika-bibliográfiákról írott recenziói támasztották alá.³⁹ Eközben a német könyvtártudomány saját jegyzékeivel is segítette a 15–17. századi magyar forrásanyag felmérését.⁴⁰ A magyar kutatás ismételten hasz-

³⁶ BORSA, *Hol tartanak a régi hungarika bibliográfiák*; UŐ, *A régi, szerzői hungarika*; HANKISS János, Magyar vonatkozások gyűjtése könyvtárainkban, in *A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve* 195/1, 183–260; KÓKAY György, *A hungarika-kutatás feladatai* [1977], in UŐ, *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*, Budapest, 1983, 219–224; SZENTMIHÁLYI, *A hungarika-bibliográfia*; SZERB Judit, *A külföldi megjelenésű hungaricumok feltárásának jelene és perspektívái*, in Magyarország és Európa. Szerk. W. SALGÓ Ágnes, Budapest, 1995, 91–100.

³⁷ Karl-Heinz JÜGELT, *Hungarica-Auswahl-Katalog der Universitätsbibliothek Jena*, Weimar, 1961. Vö. ehhez VÉRTESY Miklós, *Hungarika bibliográfiát!* Magyar Könyvszemle 83 (1967), 283–285.

³⁸ ERDEI Klára, *Hungaricumok XVI–XVIII. századi észak-német magángyűjteményekben*, Lymbus 6 (1999), 161–174; Miklós PÁLFY, *Katalog der Handschriftensammlung der Hallenser Ungarischen Bibliothek*, Halle (Saale), 1965; UŐ, *Bibliographische Seltenheiten der Hallenser Ungarischen Bibliothek*, Halle (Saale), 1967.

³⁹ Karl-Heinz JÜGELT, *Überblick über die ungarische retrospektive Nationalbibliographie aus Anlaß neuer Bestandskataloge älterer Hungarica*, Informationsmittel für Bibliotheken 5 (1997) 1–2.
http://www.bsz-bw.de/depot/media/3400000/3421000/3421308/97_0053.html [2011. december 31.].

⁴⁰ *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* I–VII, Leipzig, 1925–1940; VIII, Stuttgart/Berlin, 1978; Hans-Joachim KÖHLER, *Bibliographie der*

nálja e segédleteket válogatott szövegmélekek elemzéséhez is.⁴¹ Az elmúlt két évtizedben kelt munkabeszámolók többször és változatos módon megerősítették, hogy német nyelvterületen érdemes hungarikumokat keresni a régi nyomtatványok között. Sikerélményt szerzett például új tételek felbukkanása Augsburgban⁴² és Wolfenbüttelben.⁴³ Megtörtént az

Flugschriften des 16. Jahrhunderts I/1, Tübingen, 1992; Andreas KÜHNE, *Bibliographie zum Schrifttum des 16. Jahrhunderts. Mit einem Verzeichnis der wesentlichen Buchbestände des 16. Jahrhunderts in deutschen Bibliotheken und Archiven*, München, 1995; *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts*, hgg. Bayerische Staatsbibliothek, Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, red. Irmgard BEZZEL. I–XXIV, Stuttgart, 1983–1997. Mind a négyet külföldi hungarika-bibliográfiaként sorolja fel KOSÁRY, *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába*, I/1, 60–65.

⁴¹ Számos esetben BORSA Gedeon, *Könyvtörténeti írások* I–IV, Budapest, 1996–2000. Újabban András F. BALOGH, „Als der Turck [...] hin und her weberte“. Zur deutschen Flugschriftliteratur des frühen 16. Jahrhunderts über Ostmitteleuropa am Beispiel des Textes VD 16: T 2239, in „wer seinen vriunt behaltet, daz ist lobelich“. Festschrift für András Vizkelety zum 70. Geburtstag, hgg. Márta NAGY [é. m.], Piliscsaba/Budapest, 2001, 247–252; András F. BALOGH, *Literarische Querverbindungen zwischen Deutschland und Ungarn in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, in *Deutschland und Ungarn in ihren Bildungs- und Wissenschaftsbeziehungen während der Renaissance*, hgg. Wilhelm KUHLMANN, Anton SCHINDLING, unter Mitarbeit von Wolfram HAUER, Stuttgart, 2004, 117–133.

⁴² Judit P. VÁSÁHELYI, *Über den Stand der ungarischen retrospektiven Bibliographie, der Alten Ungarländischen Druckwerke 1473–1700.*, http://www.konyvtar.elte.hu/hirek/rendezvenyek/2004/digit_konf/pvj_ea.htm [2011. december 29.].

is, hogy Bécsben előkerült egy korábban csak címe szerint ismert személyi hungarika.⁴⁴ A müncheni Bajor Állami Levéltár pedig egy kora 16. századi görög kézirat tulajdonosa, amely magyar szövegrészeivel, tehát nyelvi hungarika minőségében nemrégiben felkeltette a filológiai kutatás érdeklődését.⁴⁵

A levéltári hungarikaanyaggal kapcsolatban régről hangoztatott közhely, hogy tömérdek mennyiségű.⁴⁶ Éppen ezért véletlen felfedezésekkel is számolhatunk, például a 16. század elejéről fennmaradt magyar királyi iratokkal Hessen tartomány marburgi állami levéltárában.⁴⁷ Az, akit a bőség zavara nem bátortalanít el, hanem célirányosan, tehát válogatva keresi kútforrásait, új tudományos felismerésekkel gazdagodhat – mint az a német szerző, aki a 18. századi magyarországi irányú bajor kivándorlásokról magvas tanulmányt közölt a müncheni Ungarn-Jahrbuchban müncheni, bambergi, würzburgi és augsburgi levéltárakban újonnan feltárt iratok

⁴³ NÉMETH S. Katalin, *Új hungarikumok Wolfenbüttelben*, Magyar Könyvszemle 112 (1996), 89–93; UŐ, *Új hungarikumok a wolfenbütteli Herceg August Könyvtárban*, Magyar Könyvszemle 115 (1999), 435–438.

⁴⁴ HEGEDŰS Béla, Kalmár György német nyelvű Traktátusa, Magyar Könyvszemle 116 (2000), 81–89.

⁴⁵ HAADER Lea, *A müncheni emlék (XVI. század eleje)*, Magyar Nyelv 101 (2005), 161–178; SARBAK Gábor, *Magyar nyelvemlék a XVI. század elejéről a Bajor Nemzeti Könyvtárban*, Magyar Nyelv 101 (2005), 147–161.

⁴⁶ IVÁNYI, *München levéltárai*, 98; SZÖGI, *A külföldi levéltári kutatások*, 71.

⁴⁷ SZÖGI, *A külföldi levéltári kutatások*, 69.

alapján.⁴⁸ Ugyanabban a folyóiratban olvasható egy magyar kutató forrásközleménye báró Eötvös József bajorországi kapcsolatairól, amely a Batthyány-kormány 1848 őszén Münchenbe távozott kultuszminiszterének addig ismeretlen, a felső-frankországi Schloßarchiv Ellingen hagyatéktárában őrzött levelezéséből merít és értékel új életrajzi adatokat.⁴⁹

A forráselemzés igényére további beszédes példa a wolfenbütteli Herzog August Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének 1983-ban beindított közös konferencia sorozata, amelynek a kora újkor és az újabb kor magyar–német művelődéstörténetének megannyi szegletében közzétett termékei a módszertan és leltározás kérdésein túllépve számos esetben szellem- és társadalomtudományi alapkutatásokra is ösztönöztek, főleg a reneszánsz és a barokk témáiban, komparatistikai közelítésben.⁵⁰ Hasonló jellegű hamburgi,⁵¹ müncheni⁵² és tübingeni⁵³

⁴⁸ Wolfgang PETZ, *Auswanderung aus Bayern ins Königreich Ungarn im 18. Jahrhundert*, Ungarn-Jahrbuch 26 (2002/2003), 33–72.

⁴⁹ Gábor GÁNGÓ, *Joseph Freiherr Eötvös in Bayern. Oktober 1848 – Dezember 1850*, Ungarn-Jahrbuch 24 (1998/1999), 205–222.

⁵⁰ László SZÖRÉNYI, *Über die wissenschaftlichen Beziehungen zwischen Wolfenbüttel und Ungarn*, in „swer seinen vriunt behaltet, daz ist lobelich“. *Festschrift für András Vizkelety zum 70. Geburtstag*, hgg. Márta Nagy [é. m.], Piliscsaba/Budapest, 2001, 581–586.

⁵¹ *Technologietransfer und Wissenschaftsaustausch zwischen Ungarn und Deutschland. Aspekte der historischen Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik*, hgg. Holger FISCHER, Ferenc SZABADVÁRY, München, 1995; *Deutsch–ungarische Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik nach dem Zweiten Weltkrieg*, hg. Holger FISCHER, München, 1999; *Wissenschaftsbeziehungen und ihr Beitrag zur Modernisierung. Das deutsch–ungarische Beispiel*, hg. Holger FISCHER, red.

szimpóziumok, illetve kiadványok szintúgy forrásközpontúan világították meg az újkori magyar–német kapcsolatok kulturális és szociális vetületeit.

A valamennyi típussal szoros német viszonylatú nyomtatott és kiadatlan hungarikumok elemzése nyelv- és irodalomtörténeti távlatban is rendszeresen bevonja a könyv-, sajtó- és könyvtártörténet társadalmi és politikai környezetét. Ez a hungarológia több szakágazat együttműködésében érdekelt, ugyanakkor kapcsolattörténeti tájékozódású, így általában a magyar nemzeti kultúra nemzetközi hatástörténetével foglalkozik.⁵⁴ Két példa erre a közelmúlt és napjaink elemzői

Mirja JUELICH, München, 2005. E három projekt tanulságairól Holger FISCHER, *Wissenschaftsbeziehungen zwischen Deutschland und Ungarn und ihre Folgen*, *Danubiana Carpathica* 1 (2007) 199–215.

⁵² Ld. az Ungarn-Jahrbuch 27 (2004) és 28 (2005–2007) kötetét (<http://www.ungarisches-institut.de/institut/katalog-ub.htm> [2011. december 30.]). Összefoglaló beszámoló: Zsolt K. LENGYEL, *Bavarica in Ungarn – Hungarica in Bayern. Ein wissenschaftliches Tagungsprojekt am Ungarischen Institut München* [I–II.], *Ungarn-Jahrbuch* 27 (2004), 475–478; 28 (2005–2007), 560–567.

⁵³ *Deutschland und Ungarn in ihren Bildungs- und Wissenschaftsbeziehungen während der Renaissance*, hgg. Wilhelm KUHLMANN, Anton SCHINDLING, unter Mitarbeit von Wolfram HAUER, Stuttgart, 2004; *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, hgg. Márta FATA [u. a.], unter Mitarbeit von Albert LUTZ, Ingomar SENZ, Stuttgart, 2006.

⁵⁴ István MONOK, *Aktuelle Forschungen und historische Quellen zu den kulturellen Beziehungen zwischen Halle und Ungarn*, in *Die Hungarica-Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle I, Porträts*, hgg. Brigitte KLOSTERBERG, István MONOK, bearb. Attila VERÓK,

gyakorlatából a magyarországi török háborúk német recepciójának és a németországi magyar peregrinációk, illetve könyvhagyatékok történetének a kutatása.⁵⁵ Az előző témakörben 2011 második felében folytatódik Bajorországban a visszafoglaló háborúk szakaszát átfogó forrásgyűjtő munka, amelynek célja, hogy megrajzolja a korabeli német birodalom politikai propagandájának Magyarország-képét, különös tekintettel a bajor választófejedelmi udvarra.⁵⁶

A fentiekből leszűrhetjük, hogy a magyar témák kutatása a mai Németországban a regionális és interdiszciplináris hungarológia jegyeit hordozza magán, túlnyomórészt kultúra- és társadalomtudományi témakörökben. A finnugrisztika és a Kelet-Európa-tanulmányok vázolt önképét szem előtt tartva nem csodálkozhatunk ezen a látteleten, amely igazolja a magyar vonatkozású németországi szakkiadványok ágazati szerkesztetéről készült eddig utolsó, az 1984 és 1998 közötti időszakra vonatkozó statisztikai felmérést.⁵⁷

György RÓZSA, Tübingen, 2003, IX–XIII; SZÖRÉNYI, *Über die wissenschaftlichen Beziehungen*.

⁵⁵ Részletesebben K. LENGYEL, *Geschichte, Themenschwerpunkte und Arbeitsziele*, 153–156.

⁵⁶ E munkaterv előzményei: G. ETÉNYI Nóra, *Hadszínház és nyilvánosság. A magyarországi török háborúk a 17. századi német újságokban*, Budapest, 2003; UÓ, *Pamflet és politika. A hatalmi egyensúly és Magyarország a 17. századi német propagandában*, Budapest, 2009; UÓ, *Rezeption und Vertrieb von ungarischen Zeitungsberichten in Nürnberg im 17. Jahrhundert*, Ungarn-Jahrbuch 28 (2005–2007), 347–359.

⁵⁷ Részletes adatokkal FISCHER, *Entwicklungen*, 246–247.

III. *Bajorországi kitekintés a kutatási és a felsőoktatási pályára*

Itt nincs szükség további szemléltető példákra ahhoz, hogy megragadjuk és hasznosítsuk a látszólagos ellentmondást: míg a magyar nyelv a németországi felsőoktatásban a finnugrisztika révén jelen van, addig a magyar vonatkozású kutatásokban nem a filológiai témakörök a meghatározóak. Ebből következően nyilvánvaló, hogy a hungarológia a felsőoktatásban és a kutatásban legalábbis részben eltérő igényekkel és feltételekkel rendelkezik. Ezért a két közeget külön is kell kezelnünk, mégha a humboldti gondolat jegyében az is a célunk, hogy a kutatás és a felsőoktatás a hungarológiában egységet alkosson.

Egy sor tudományon kívüli tényezőtől is függ, hogy tovább lehet-e lépni ezen az úton. Itt, befejezésül, néhány szakmai feltételről lesz szó.

1. Kutatás

A kutatási pályán nem elég a forrásokat feltárni és rendszerezni – meg is kell szólaltatni őket. Ahhoz, hogy a hungarikumokat kiemeljük hagyományos szerepkörükből, amelyben elsősorban vagy hangsúlyosan könyvészeti tételek, részleges szemléletmódosításra van szükség. Ezt megkönnyíti, ha újra meg újra tudatosítjuk, hogy a hungarológia sajátos rendelkezése szerint külföldön művelendő bölcsészettudományi munkaterület.⁵⁸ Ezen a hungarikumok jelentősége nem bibliográfiai önértékükből adódik, hanem abból, hogy belőlük

⁵⁸ Amiben a szakma viszonylag rég egyetért, vö. pl.: *Végeredmény vagy kiindulópont? Kerekasztal-beszélgetés a hungarológiáról*, Európai Utas 16 (2006), 2–3, 130–141.

életre kelthető a távoli és a közelebbi múlt. Ebből a szemzőből két tanulság kívánczik ide.

a) A hungarika-források németországi helyszíneken újdonságuk és értelmezhetőségük révén válnak a hungarológiai kutatás lételemévé. Ekképp a magyar könyvtártudományban *másodlagos*nak tartott személyi és tartalmi hungarikumok *elsőleges*sé lépnek elő, főleg ha nem a nyomtatott dokumentumok válfajából származnak. Ha betartjuk az alapkutatás egyik arany szabályát, akkor a levéltári és egyéb hagyatéki anyagok magasabb rendű szerepbe nőnek, mint amilyent nekik a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia módszertani alapállásából pusztán nyomtatványokat gyűjtő hungarika-kutatás⁵⁹ eddig tulajdonított. De a nyomtatványok terén is azt tapasztalhatjuk, hogy a németországi Kelet-Európa-kutatókat magyar témákban mindenekelőtt a tartalmi hungarikumok érdeklik. Eközben maguk is kitermelik ezt a forrásfajtát, mégpedig egyrészt saját publikációikkal, amelyek megjelenési helyük és nyelvük szerint többnyire nem, szerzőjük nemzetisége és/vagy tárgyuk szerint annál inkább hungarikumok.⁶⁰ Nem egy esetben ugyanígy minősíthető másrészt a tudós szerzők személyes iratanyaga, amint a régi nemzedékből például Bogyay Tamás (1909–1994) és Fritz Valjavec (1909–1960),⁶¹ valamint Farkas Gyula (1894–1958)⁶² hagyatéka bi-

⁵⁹ BORSA, *A régi nyomtatott dokumentumok*, 86.

⁶⁰ K. LENGYEL, *Geschichte, Themenschwerpunkte und Arbeitsziele*, 159.

⁶¹ Karl NEHRING, *Zu den Anfängen der Südost-Forschungen. Der Briefwechsel von Fritz Valjavec mit Székely Gyula 1934–1936*, *Südost-Forschungen* 50 (1991), 1–30; László OROSZ, *Die Verbindungen der deutschen Südostforschung zur ungarischen Wissenschaft zwischen 1935 und 1944. Ein Problemaufriss anhand des Briefwechsels zwischen Fritz*

zonyítja. A Müncheni Magyar Intézet regensburgi székhelyén ma már nemcsak alapító igazgatója, Bogyay könyv-, folyóirat-, fénykép-, dia- és levelestárát, valamint kéziratoss és gépiratos feljegyzéseit, illetve tudományos cikk- és különnyomat-gyűjteményét őrzi, rendezi és dolgozza fel a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézetével együttműködve.⁶³ 2010 őszén és 2011 tavaszán átvette Borbándi Gyula (*1919) és Molnár József (1918–2009), az egykori Új Látóhatár szerkesztőjének és kiadójának a hagyatékát, illetve hagyaték részét is, amelyeknek megkezdte egyelőre felső szintű rendezését. Az intézet e három legjelentősebb különgyűjteménye a 20. századi magyar tudomány-, irodalom- és politika, azon belül emigráció- és diaszpóratörténet írásos és képi emlékeinek a tárháza. E sok ezer tételre rúgó anyag kimagasló értéke általában annak kö-

Valjavec und Elemér Mályusz, in Das Ungarnbild der deutschen Historiographie, hg. Márta FATA, Stuttgart, 2004, 126–167.

⁶² *Julius von Farkas zum 100. Geburtstag*, hgg. István FUTAKY, Wolfgang VEENKER, Wiesbaden, 1994; *A hazatérő Farkas Gyula. Írások, dokumentumok a kitagadott irodalomtudós életéről és műveiről*, szerk. FUTAKY István, KESZTYÜS Tibor, Budapest, 2003.

⁶³ Legújabban HAVASI Krisztina, *Árpád-kori építészeti emlékek kutatása az 1930-as, 1940-es években: Bogyay Tamás (1909–1994) és Csemegi József (1909–1963) munkássága levelezésük tükrében*. [Emlékezés Bogyay Tamás születésének századik évfordulója tiszteletére. Budapest, 2009. december 14. Előadás, megjelenőben.]; K. LENGYEL Zsolt, *Emigráns magyar tudománypolitika Bogyay Tamás és Deér József levelezésének a tükrében*, in *Történeti áttértelek. Hóman Bálint, a történész és a politikus*, DVD-melléklettel, szerk. UJVÁRY GÁBOR, a szerk. munkatársa: CSURGAI Horváth József, Budapest, 2011, 229–244.

szönhető, hogy a *hidegháború* és az *enyhülés* korszakának elemzéséhez nemcsak belső, hanem külső, főleg német kapcsolat-történeti szempontokat is nyújt eddig feltáratlan összefüggésekben, ugyanakkor a három személyiség kedvelt témáihoz elsőrangú, részben egyedi dokumentációkat tartalmaz. Így nem csak a hungarikumok gyűjtői lelhetik örömüket benne. Bogyay hagyatéka a középkori magyar és kelet-közép-európai építészettörténet, Borbándié a magyar népi mozgalom és a Szabad Európa Rádió történetének, Molnáré pedig a magyar nyomdászattörténet kutatóinak külön-külön is ajánlható hasznos böngészésre, mi több, akár nagyobb lélegzetű tanulmányok forrásainak az összegyűjtésére.

b) A bajorországi könyvtárak és levéltárak magyar vonatkozású anyagának feltárása és tudományos értékesítése csak növeli önmaga létjogosultságát, ha nem zárkózik be saját igényrendszerébe. A hungarika-kutatás már első nemzedéke idején kitekintett Magyarország határain túlra, és ehhez a szokásához több nyelvterület felé fordulva mindmáig hű maradt.⁶⁴ Ez az eleinte pusztán földrajzi értelemben megnyilvánuló nyitottsága újabban koncepcionálisan is észlelhető, mégpedig a más *patriotikákkal* való tartalmi összevetés javaslatában.⁶⁵ A szakirodalom meggyőzően szorgalmazza

⁶⁴ Bibliográfiai utalásokkal az angliai, olaszországi, oroszországi és spanyolországi, valamint a szlovák–magyar kapcsolatrendszerben végzett hungarika-kutatásokra K. LENGYEL, *Geschichte, Themenschwerpunkte und Arbeitsziele*, 161.

⁶⁵ Pl. hungarika–slovacika és hungarika–italika vonatkozásban: KÄFER István, *A magyar–szlovák szellemi összefüggésrendszer értelmezési lehetőségei*, in *Fata libelli. A nyolcvanéves Borsa Gedeon köszöntésére írták barátai és tanítványai*, szerk. VÁSÁRHELYI Judit, Budapest, 2003, 83–92, itt 88–89; *Secondo incontro italo-ungherese di*

például a hungarika- és a bavarika-kutatás tervszerű együttműködését, amely gyakorta már azért is kézenfekvő követelmény, mivel az illető szöveg egyszerre hungarika és bavarika.⁶⁶ Így ha az egyik minőségében tisztázzák a vele kapcsolatos forrástani kérdéseket, úgy a másikban is megbízhatóbbak a róla terjesztett ismeretek.⁶⁷ Ilyen közös haszon a magyarságtudomány javára fordítható, amennyiben nem reked meg a könyvészeti elméletben, hanem beépül művelődés-, társadalom- és politikatörténeti értekezésekbe. Ezen álláspont mellett érvelt a Münchener Magyar Intézet „Bavarikumok Magyarországon – Hungarikumok Magyarországon” című 2003. és 2004. évi konferenciáival.⁶⁸ Értelemszerűen ugyanígy vélekednek a szakma azon magyarországi

bibliotecari. Problematiche e prospettive della ricerca sul materiale librario ungherese presente in Italia e sul materiale librario italiano presente in Ungheria / Második olasz–magyar könyvtáros találkozó. Az olaszországi hungarika- és a magyarországi italika-kutatás lehetőségei és nehézségei, szerk. NÉMETH Gabriella, Budapest, 2002.

⁶⁶ A 16. századi délnémet eredetű, Magyarországgal foglalkozó rölapok hungarika és egyszersmind bavarika jellegéről András F. BALOGH, *Fiktion und Mimesis in den deutschsprachigen Ungarnflugschriften der Frühen Neuzeit aus Bayern und dem süddeutschen Raum*, Ungarn-Jahrbuch 28 (2005–2007), 173–183, itt 183. Hasonló esetekhez a 17. századi nyomdászattörténetből Noémi VISKOLCZ, *Die Ungarn betreffenden Drucke der Nürnberger Verleger-Familie Endter im 17. Jahrhundert*, Ungarn-Jahrbuch 27 (2004), 349–357.

⁶⁷ Egy 15. századi példát elemez Gedeon BORSA, *Eine unbekannte Ausgabe des „Ordinaris Strigoniensis“* [1990], in Uő, *Könyvtörténeti írások* II, [1997], 123–126.

⁶⁸ Vö. LENGYEL, *Bavarica in Ungarn – Hungarica in Bayern*.

és németországi képviselői is, akik a hungarika-kutatás távlatos szerepét a hungarológia támogatásában látják.⁶⁹

2. Felsőoktatás

Az egyetemi munkában a kutatási pályán javasoltnál még erőteljesebb szemléletmódosítás ajánlatos ahhoz, hogy a magyar nyelv oktatása levetkőzze szolgáltató öncélúságát, és a filológia ne szigetelődjék el a többi bölcsész szakterülettől.

A tág látóhatárú hungarológia a nyelvtanítást eszköznek tekinti ahhoz, hogy felkeltse és fejlessze a hallgatók érdeklődését a Duna–Kárpát-medence múltja és jelene iránt. Ehhez egy németországi egyetemen vagy a filológiai vagy valamelyik társadalomtudományi karhoz csatlakozhat. Szövetkezési irányát a helyi adottságok is meghatározhatják. E tekintetben messzemenően rugalmas maradhat, hiszen az egyik vagy a másik besorolással nem változik meg döntően koncepciója, legfeljebb ennek egyes hangsúlyai cserélnek helyet. Egyáltalán nem mindegy viszont, hogy a magyar mint idegen vagy származási nyelv oktatása betagoódik-e egy olyan munkatervbe, amely a magyar állam és nemzet múltját és jelenét kelet-közép-európai vonzataiban közvetíti.

⁶⁹ BORSA, *A régi nyomtatott dokumentumok*, 91; JÜGELT, *Überblick*; MAKKAJ Béla–N. RÁCZ Aranka–KOVÁCS Ilona, *Hungarika információ és hungarológiai kutatás*, in *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon* III, szerk. Békési Imre, JANKOVICS József, MONOK István, Budapest/Szeged, 1993, 1567–1572; SZERB, *A külföldi megjelenésű hungaricumok*, 98; SZÖGLI, *A külföldi levéltári kutatások*, 69–70; SZÖRÉNYI, *Über die wissenschaftlichen Beziehungen*, 581–582, 586; P. VÁSÁRHELYI, *Über den Stand*.

E vélemény bajorországi tapasztalatokra épül, nevezetesen azokra, amelyeket a Münchener Magyar Intézet új székhelyén, Regensburgban szerzett 2009. évi átköltözése óta. Amint arról a helyi és a budapesti sajtót már tájékoztatta,⁷⁰ az egyetemhez csatolt intézményként (Ungarisches Institut an der Universität Regensburg) a 2010–2011-es tanévben „Hungaricum” kiegészítő képzést bonyolított le.⁷¹ Ennek a németországi viszonylatban új magyarságtudományi kezdeményezésnek a helyi feltételei közül itt kettőt érdemes megemlítenünk:

a) a bajor tudomány- és felsőoktatás-politika azon tervét, hogy Regensburgot a német Kelet-Európa-tanulmányok új központjává fejlessze;

b) a „Secondos – egyetemi tanulmányok Regensburgban és a szülők/nagyszülők hazájában” című programot, amelyet az egyetem a maga kelet-európai együttműködéseinek a je-

⁷⁰ Antje KARBE, *Regensburg wird neues Zentrum für Ungarn-Studien*, Mittelbayerische Zeitung, 2010. január 27.

<http://www.mittelbayerische.de/index.cfm?pid=10036&pk=514689&p=2#514689> [2011. December 31.]; GÓZON Ákos, *Magyarságtudományi központ Regensburgban*, Élet és Tudomány 2011/33, 1028; LÁNCZI Ágnes, *Hungarológiai Központ Regensburgban*, Kossuth Rádió, 2011. augusztus 25.

<http://www.mr1-kossuth.hu/hirek/tudomany/hungarologiai-kozpont-regensburgban.html> [2011. december 31.].

⁷¹ http://www.ungarisches-institut.de/hungaricum/uebersicht_hungaricum.htm [2011. december 31.]. A következő összegzés a lektori feladatokat ellátó intézeti munkatársak – Busa Krisztina (országismeret), Ifland Andrea (magyar mint idegen nyelv, A1-A2), Pozsgay Adrienn (magyar mint idegen nyelv, B1-B2) – szakmai beszámolóinak felhasználásával készült.

gyében 2009-ben indított el, a bevándorló, illetve emigráns háttérű másod- és harmad nemzedékbeli fiatalokat megcélozva, köztük a magyarokat, illetve magyar származásúakat is.⁷²

A Magyar Intézet két szemeszteres képzése kötelező magyar nyelvi és országismereti kurzusokra épült, heti nyolc, illetve két órában. Egyúttal az intézet belső és külső munkatársainak a Regensburgi Egyetem különböző tanszékein tartott magyar témájú történettudományi, politológiai és nyelvészeti – fakultatív – óráival interdiszciplináris kínálattá bővült. Az összesen 17 hallgató különböző szakokról érkezett, többen a „Secondos-program” keretében végezték tanulmányait. A „Hungaricum” általában azon céljával vonzotta őket, hogy olyan mértékű magyar nyelv- és országismeretet közvetítsen, amely a későbbiekben az egyetemi bölcsészképzésben vagy bármilyen Magyarországgal kapcsolatos, akár mérnöki vagy közgazdászai munkakörben is hasznosítható.

A nyelvi tanfolyam végére bebizonyosodott, hogy két szemeszter munkájával elérhető az A1-es szintről az A2-es, illetve a B1-ről a B2-es – sőt, három hallgató a tanév végén sikeres C1-es vizsgát tett le a Magyar Intézet müncheni ECL-vizsgaközpontjában.⁷³ Az országismereti kurzus is szolgált egy általános tanulsággal. Két részből állt: a téli szemeszterben a hosszmetsetű történeti áttekintésből és kitekintésből az ország soknemzetiségű belső viszonyaira, valamint a Duna–Kárpát-medencei és a német nyelvű, főleg bajor térség-

⁷² <http://www.uni-regensburg.de/europaeum/studium/secondos/index.html> [2011. december 31.].

⁷³ <http://www.ungarisches-institut.de/institut/ecl-hu.htm> [2011. december 31.].

hez fűződő külső kapcsolataira, a nyári szemeszterben pedig a keresztmetszetű elmélyítő foglalkozásokból, a 20. és 21. századi viszonyokból válogatott tárgykörök szerint. Ez a beosztás a nem bölcsész pályacélú diákoknak is megfelelt, mivel az órákon a kiosztott témák feldolgozásai mellett heti vagy havi sajtófigyelőkre is sor került. Az aktualitások vonzerjét növelte, hogy mindegyre összefonódtak a történeti vagy a tárgyköri tananyaggal. Az országismereti kurzus két résztvevője bekapcsolódott az intézet kutatómunkájába is.⁷⁴

Az illetékes egyetemi hivatal összesítő statisztikai értékelései, valamint a hallgatók írásos visszajelzései alapján a Magyar Intézet a továbbiakban is számolhat az elmúlt tanévben tapasztalt hallgatói kereslettel és rokonszenvvel, ha rugalmasan viszonyul a Regensburgi Egyetemen felébresztett magyar irányú érdeklődés sokféleségéhez. Ez azt jelenti, hogy a jövőben is kész kell lennie az általánosabb tájékozódási igények kielégítésére. Ugyanakkor a szorosabban értelmezett magyarságtudományi érdek jegyében arra törekszik, hogy a „Hungaricum”-ból a következő fejlesztési szakaszban a „Deutsch–Ungarische Studien” (Német–Magyar Tanulmányok) bachelor- vagy mesterszak jöjjön létre, amely tanszékközi és határok feletti egyetemközi együttműködésben a bölcsész-képzésre helyezné a fő hangsúlyt, a helyi egyetem német–

⁷⁴ A kasseli egyetemmel együttműködve, az ottani Ost–West-Wissenschaftszentrum által gondozott kelet- és kelet-közép-európai adatbank számára kéthavi sajtóelemzéseket összeállítva a mai magyarországi kutatás- és felsőoktatáspolitikáról.
http://www.owwz.de/science_news.html?&L=1
[2011. december 31.]

francia, német–olasz, német–spanyol és német–cseh szakjának⁷⁵ a mintájára.

Ezzel lenne végre Németországban interdiszciplináris és regionális tájoltságú egyetemi hungarológia.

⁷⁵ <http://www.uni-regensburg.de/studium/pruefungsordnungen/bachelor/index.html> [2011. december 29.].

Ágnes de Bie-Kerékjártó

Hungarológia extra muros

A külföldi hungarológia megújítása az Európaszerte folyó kulturális értékosztó politika, valamint a kisebb nyelvek és kultúrák iránt tanúsított széleskörű társadalmi közönyösség következtében nagy kihívás és sürgős feladat a magyarságtudomány külső és belső művelői számára egyaránt.

Helyzetelemzés helyett írásomban kitekintő-összehasonlító perspektívából kísérelem meg áttörni a szakmai önszemlélet burkát: egy rokon tudományág, a külföldi néderlandisztika területéről keresek továbbgondolásra érdemes példákat, inspirációt.

Miért lehetnek érdekesek a holland törekvések a magyarságtudomány művelői számára? Alapvetően a helyzetbeli hasonlóság miatt. A külső néderlandisztika szintén egy kis nyelv, kis nép kultúrájának nemzetközi nagykövete, akárcsak a külső hungarológia. Hasonló a küldetésünk és hasonló nehézségekkal küzdünk. Közös tapasztalatunk, hogy az erősödő globalizációs folyamatban a kis nyelvek és a kis kultúrák egyre kevésbé kelendőek a kulturális világpiacon. Természetesen helyzetbeli különbségeink is vannak. A holland nyelv, mint a germán nyelvcsalád tagja, tipológiai szempontból igen közel áll több nyelvhez, melyek közül a két legnagyobb a német és az angol. Ez a hasonlóság megkönnyíti a nyelvtanulók dolgát, akár holland anyanyelvi háttérrel tanulnak rokon nyelvet, akár valamelyik rokon nyelv anyanyelvi alapról indulva tanulnak hollandul. Tudjuk azt is, hogy a

külső néderlandisztika jobb anyagi háttérrel rendelkezik. Szem előtt tartva, hogy a holland út sem buktatók nélküli, s nem lehet egy az egyben átvenni egy másik szakterület megoldási kísérleteit, nézzük meg az alábbiakban, hogyan működik a külső néderlandisztika napjainkban.

A külföldi néderlandisztika szervezeti kereti és fórumai

A holland nyelv őrzésének, tanításának és kutatásának intézményes letéteményese a *Holland Nyelvszövetség* [Nederlandse Taalunie]. Ez a szervezet három ország, Hollandia, Belgium és Suriname minisztériumi szintű együttműködésén alapul, s nevezett országokban számos munkacsoportot, tárulatot és alapítványt fog össze. A Nyelvszövetséget állami, költségvetési támogatásból tartják fenn. Tanácsadó, irányító, ellenőrző és kivitelező hivatalokból álló szervezetről van szó, melyekben politikusok és tudósok egymással együttműködve foglalkoznak a holland nyelvet érintő legkülönbözőbb témákkal, közöttük azzal is, milyen a holland nyelv helyzete Európában és a világban.

A Nyelvszövetség egyik alszervezete a *Nemzetközi Néderlandisztikai Társaság* [Internationale Vereniging voor Neerlandistiek], mely a külföldi néderlandistákat egyesíti. A Társaság 1970-ben alakult, székhelye a dél-hollandiai Tilburg városban van. Működése a szakmai eszmecsere előmozdítására irányul, e célra a Nyelvszövetségtől pénzügyi támogatást kap. A társasági élet középpontjában konferenciák és workshopok szervezése, valamint a *Nemzetközi Néderlandisztika* [Internationale Neerlandistiek] című tudományos folyóiratot kiadása áll. Ez a folyóirat évente három alkalommal jelenik

meg – februárban, májusban, októberben –, és 2012-ben már az 50. évfolyamánál tart.

A külső hungarológia más intézményes keretek között működik. Tudományterületként a belső hungarológiával együtt a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság égisze alá esik. A magyar mint idegen nyelv tanításával kapcsolatos feladatok a Balassi Intézet hatáskörébe tartoznak. A külső hungarológiának saját folyóirata nincs. Művelői rendszeresen részt vesznek különböző témájú nemzetközi konferenciákon, de egész szakterületet átfogó konferenciájuk csak öt-évenként van, a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság szervezésében. Ezt a konferenciát a belső hungarológia művelőivel közösen tartják.

Hungarológia és Néderlandisztika: a nyelvi koncepció kérdése

Az *Nemzetközi Néderlandisztika* folyóiratban többségében holland nyelvű tanulmányok állnak, melyeket a szerkesztők rövid angol összefoglalóval vezetnek be. Ezek mellett angol és német nyelvű publikációkat is közölnek. A folyóirat mint a szakmai közvélemény fóruma egyrészt támogatja tehát a holland nyelven való publikálást, a saját szaknyelv fejlődését. Másrészt a nyelvi határoknál tágabban értelmezi a külső néderlandisztika fogalmát: elfogadja a többnyelvűséget, annak ellenére, vagy éppen azért, mert küldetése a holland nyelv és a holland nyelvi közösség kultúrájának nemzetközi képviselője. Ezzel a paradoxonnal elértünk egy olyan kérdéshez, mely mindkét tudományterület jövőjét aktuálisan érinti: a nyelv kérdéséhez.

Elfogadható-e a hungarológusok számára is a fenti hozzáállás? Foglalkozhat-e hungarológiával az, aki a magyar

nyelvet nem, vagy csak töredékesen ismeri? Mennyiben használható az angol tudományterületünk világnyelveként, illetve mi legyen a többi nagyobb nyelv (német, francia, spanyol) szerepe a közvetítésben? A kérdések megválaszolása új nyelvi koncepció kialakítását igényli. Ilyen igény a tudományos élet egyéb területein is tapasztalható.

Az anyanyelvűség–idegen nyelvűség dilemmájáról a közelmúltban Kiss Jenő akadémikus írt gondolatébresztő tanulmányt a Magyar Tudomány című folyóiratban.¹ Abram de Zwaan holland szociológus nézeteire hivatkozva megállapítja, hogy Európában olyan kétnyelvűségi modell alakult ki, melyben az angol a *lingua academica*, a tudomány nemzetközi nyelve, az anyanyelv pedig a belső (szaknyelvi) kommunikáció eszköze. Kiss Jenő ismerteti ezzel kapcsolatosan a magyar nyelvészek fenntartását, akik úgy vélik, az angol szaknyelvűség terjedése gátolja a modern tudományos anyanyelv fejlődését, s ezzel csorbát ejt a nyelv teljességén, csökkenti versenyképességét és hosszabb távon akár a fennmaradását is veszélyeztetheti. A magyar nyelvészek a tudományos élet nyelvét illetően egyértelműen az anyanyelvűség pártján vannak. Az akadémikus idézi azt a magyar nyelvész körökben evidenciaként ismert tényt, hogy a magyar tudományos nyelv modernizálása csakis az anyanyelvű publikációs tevékenység során valósulhat meg: „A szaknyelvek, az egyes tudományágak szókincsének megmagyarítása az adott szakma, tudományág művelőinek feladata. A szaknyelvi szókincs magyartásának legjobb ösztönzője a magyar nyelvű egyetemi oktatás, a magyar nyelvű tankönyvek, egyetemi jegyzetek készítése... kivételes esetektől eltekintve a PhD-dolgozatokat és

¹ 2009. 67–74.

nagydoktori, valamint habilitációs értekezéseket is magyar nyelven kellene kérni”.²

Véleményem szerint ezt a nyelvi koncepciót nem lehet átvenni az anyanyelvi kultúrákat idegen nyelvű környezetben képviselő tudományterületek esetében. A nyelv kérdése ugyanis itt egészen más vetületben jelentkezik. A külső hungarológia és a külső néderlandisztika lényegéhez tartozik, hogy nyelvi különbségekkel számoljanak, sőt, a nyelvi különbségből eredő kommunikációs szakadék áthidalását feladatuknak tekintsék. Tevékenységük egyik fő területe éppen saját nyelvük tanítása idegen anyanyelvűek számára. Működésük más területein azonban, mint például az irodalom, a történelem, a művészettörténet stb. oktatásában és kutatásában a nyelvi különbség gyakran választóvonal, mely elszigetel és akadályozza a munkát.

Megoldásként a néderlandisztikában nemrég egy új eszmével álltak elő: a *lingua receptiva* (rövidítése: *LaRa*) fogalmával. A fogalom Jochen Rehbeintől, a hamburgi egyetem többnyelvűségi kutatóintézetének egyik alapítójától származik. Rehbein értelmezésében a *lingua receptiva* a többnyelvűségnek az a fajtája, amikor egy másik nyelvet elsősorban az értés szintjén, tehát receptív módon használunk. Meghatározása szerint a *lingua receptiva* „a nyelvi, mentális, interakciós és interkulturális ismeretek összessége, melyet a nyelvhasználó kreatív módon felhasznál az általa passzív módon ismert nyelv megértéséhez”.

A kommunikációnak ebben a formájában a különböző nyelvi és kulturális háttérből érkező beszélők a saját nyelvüket beszélik, de elegendő receptív készséggel rendelkeznek

² Uo.

ahhoz, hogy a másik nyelvét megértsék. Ez első hallásra furcsának tűnik, olyasminek, ami ütközik az intuíciónkkal. Azt szoktuk meg ugyanis, hogy a kommunikáció során alkalmazkodunk a másikhoz. Mégis, a gyakorlatban, olyan kommunikációs helyzetekben, amikor napjaink *lingua francája*, az angol nem jöhet számításba, nem ritka az ilyen kommunikáció és igen sikeres is. A receptív többnyelvűségnek Európában hagyományai vannak, sőt, sok helyen ma is praktizálják, például Svájcban, Skandináviában vagy a holland–német határsávjában, illetve kétnyelvű családokban világszerte. Az interkulturális kommunikációban bármely nyelv szolgálhat receptív nyelvként.

A külső néderlandisztikában körvonalazódó új nyelvi koncepció tehát az interkulturális kommunikációnak egy gyakran használatos formájára épül. A tudományterületen belül azonban új gondolatnak számít, hogy a nyelv értésének készségét állítják a középpontba. A fogalom újdonságát hangsúlyozza megnevezése is: *lingua receptiva*. A holland tudományos életben egyre többen képviselik azt az álláspontot, hogy az európai nyelvek tanításában olyan kurzusokra van szükség, melyek receptív írásbeli nyelvi készséget tanítanak. Több néderlandista úgy véli, hogy a jövő egyetemi oktatási programjában figyelmet kell szentelni a *lingua receptivának*. Ez azt jelenti, hogy fel kell térképezni, milyen receptív írásbeli és szóbeli készségek képezik a bázisát, s ki kell kutatni, mi az a minimális nyelvismereti szint, amely még lehetővé teszi a passzív értést.

A *lingua receptiva* fogalmának kifejtése során nem kerülhetjük ki a nyelvtipológia kérdését: mennyiben befolyásolja a nyelvek szerkezeti hasonlósága, illetve különbsége a passzív nyelvértés kialakítását? Nyilvánvalóan sokkal könnyebb passz-

szív nyelvismeretet szerezni egy olyan nyelvből, mely közeli rokonságban áll az anyanyelvünkkel, például a holland és a német nyelv esetében egyszerűbb egymás nyelvét passzív módon elsajátítani. A többnyelvűségi kutatások azonban azt mutatják, hogy a nyelvi különbözőség nem kizáró ok. Hollandiában például sok török emigráns családban megfigyelték, hogy a generációk közötti kommunikáció ilyen módon folyik: a szülők török beszédére a gyerekek hollandul válaszolnak. Hasonló tapasztalataim nekem is vannak magyar–holland viszonylatban a saját gyerekeimmel. Egy másik példa Finnország lehet, ahol sok hivatalnok használja a svéd nyelvet *lingua receptivaként*.

Véleményem szerint a *lingua receptiva* körül körvonalazódó holland nyelvi koncepció érdekes lehet a magyarságtudomány számára is. A koncepció alkalmas arra, hogy felélénkítse, dinamikusabbá tegye a külső magyarságtudomány működését. A passzív írásbeli nyelvértés központba állításával több idegen anyanyelvű diákot és kutatót lehetne bevonni a munkába, akik így képesekké válhatnának eredeti magyar nyelvű forrásanyag, szakirodalom tanulmányozására. Ennek előkészítéseként a magyar mint idegen nyelv oktatásában fontos feladat lenne felmérni, milyen receptív írásbeli és szóbeli készségek képezik a sikeres nyelvértés alapját konkrétan a magyar nyelv viszonylatában. Nem kellene egészen nulláról indulni. Rendelkezésünkre állnak külföldi kutatási eredmények, melyek szerint a receptív nyelvértés kialakítását nyelvi és nyelven kívüli *alignment*-eszközökkel lehet előmozdítani. (A terminus magyarul „egy vonalba állítás”-t jelent.) Nyelven kívüli eszköz például a beszédtempó, mely a szóbeli kommunikáció sikerességének fontos meghatározója. A lassú beszéd csökkenti a kognitív feldolgozási folyamatok össze-

zavarodásának veszélyét. Nyelvi alignment-eszköz például az azonos terminológia használata, mely szintén a jobb megértést szolgálja. Fontos továbbá egy szubjektív szempont is, az, hogy mennyire elégedett a *lingua receptiva* használója a nyelvismeretével. Minél elégedettebb, annál gyakrabban és sikeresebben fogja passzív nyelvismeretét használni. A receptív írásbeli nyelvértés megelőlegezi, hogy a szóbeli kommunikációból is valamennyit ért a nyelvhasználó. Ezzel a *lingua receptiva* a külső hungarológia erőfeszítéseinek fontos építőkövévé válhat. A szóbeli kommunikációban és az aktív írásbeliség szintjén kiegészítő nyelvként az angol, illetve a nagyobb regionális nyelvek (például német, orosz stb.) lehetnek a közvetítők.

A kutatás útjai

Az utóbbi években elkülönült néhány olyan kutatási terület, melyekben a külföldi, tehát a holland / flamand nyelvterületen kívülről érkező néderlandisták hangja egyre dominánsabban hangzik. Ilyen például a fordítástudomány, a kulturális transzfer, az összehasonlító nyelvészet és a kis nyelvek problematikája az egységesülő Európában.

Új téma a külföldi néderlandisztika történetének összehasonlító szempontú kutatása, melynek anyagi támogatását a Holland Nyelvszövetség vállalta magára. A projektben, mely a külföldi néderlandisztika összehasonlító történetének megírását célozta meg, 25 néderlandista vesz részt 10 országból. Első lépésként egy együttműködési hálózatot hoztak létre a téma iránt érdeklődők között. Később szakfolyóiratuk külön számot szentelt a projektnek, melyben Európa négy régiójáról jelentek meg tanulmányok. A témából nemzetközi

konferenciát is tartottak, majd az előadásokat külön kötetben megjelentették.

Talán ezen a ponton is érdemes lenne követni a holland példát. A magyar nyelvterületen kívül végzett hungarológiai tevékenységről ugyan már számos tanulmány született, de a kapcsolattörténettel vagy a külföldi egyetemi magyar szakok institutionális történetével foglalkozó írások nem merítik ki a témát. Tudomásom szerint nem rendelkezünk még egyetlen átfogóbb, regionális összehasonlító jellegű írással sem. A saját tudománytörténet megírása ebből az aspektusból nem öncélként lenne fontos, hanem mint az önazonosság keresésének módja.

A fentiekben röviden ismertettem, milyen szervezeti keretek között, milyen stratégiai koncepció alapján keresik a néderlandisztika művelői tudományterületük fennmaradásának és jövőbeli fejlődésének lehetséges útjait. Azt gondolom, a külső hungarológiára nézve is érvényes megállapítás, hogy a válság esély is. A jelenlegi helyzet arra hív fel, hogy a problémákon felülkerekedve képesek legyünk újra értelmezni hungarológiai tevékenységünk tartalmát és formáit a változó világban.

Szőnyi György Endre

A magyarországi művészettörténet interkulturális bemutatása

1 Elméleti keretek

Oly sok vita és definíciós kísérlet után¹ azt gondolom, hogy bátran kimondható: a hungarológia definíciójának legkisebb közös többszöröse az, miszerint a magyar nyelvet és kultúrát interkulturális kommunikációs helyzetben és interkulturális nézőpontból kutatja, illetve mutatja meg. Vagyis nincs hungarológia olyan *nem magyar* aktor nélkül, aki egyszerű befogadóként, vagy még inkább tanulóként, sőt, gyakorló kutató kollégaként közelít a magyarságtudomány bármely területéhez. Nekünk, magyarországi magyar hungarológusoknak pedig az a feladatunk, hogy eme interkulturális dialógus so-

¹ A hungarológia definíciójához ld. a következő publikációkat és vitacikkeket: KÓSA László, „*Mi a hungarológia?*” in *A magyarságtudomány kézikönyve*, szerk. KÓSA László, (Budapest, Akadémiai, 1993), 16–43; a *Hungarológia* folyóirat teljes 2–3 (2000) számát a kérdésnek szentelte, többek között KROÓ Norbert, GÖRÖMBEI András, TUOMO LAHDELMA, VOIGT Vilmos és mások tanulmányaival, valamint több mint harminc szakember hozzászólásaival. További fontos tisztázó cikket közölt a Balassi Bálint Intézet 2002-as évkönyve *Hungarológia a XXI. században* címmel. Ajánlható még a HEGEDŰS Rita és NÁDOR Orsolya szerkesztette *Magyar nyelvmester* (Budapest: Tinta, 2006) számos fejezete.

rán úgy értelmezzük saját nyelvünket és kultúránkat, hogy az szélesebb kontextusba illeszthetővé és ezáltal hermeneutikai horizontokon áthidalva is kommunikálhatóvá váljék.

A régi magyar filológusok egy újabb generációja 2003-ban vita-kollokviumot rendezett a modern és posztmodern elméletek integrálásának lehetőségeiről a régi kultúra hagyományosan inkább pozitivista irányultságú kutatásába.² Ebben az anyagban, Bene Sándor nagyívű vitaindító cikkében találtam az alábbi szellemes paradigmát, amely hasznosan adaptálható hungarológiai problematikára is. Horváth János alapkérdése ez volt: „Mikor mit tekintettek irodalomnak?” Ezt Horváth Iván így fejlesztette tovább: „Kik mikor mit tekintettek irodalomnak?” Kecskeméti Gábor ezt így transzformálta: „Kik, mikor mit tekintettek micsodának?” S végül Bene Sándor, meta- és historiográfiai perspektívát is bevonva így alakította a kérdést: „Kik, mikor mit tekintettek a micsoda legitim értelmezésének?”³ A paradigma Horváth János utáni továbbfejlesztése arra a pragmatista tézisre épül, hogy „irodalom az, amit az értelmező közösség irodalomként használ”.⁴ Ez a definíció természetesen adaptálható bármely más kulturális

² Ld. „Mi filológusok,” Irodalomtörténeti Közlemények 2003. 6 és 2004. 1, BENE Sándor, KECSKEMÉTI Gábor, SZILASI László, TAKÁTS József, DÁVIDHÁZI Péter és FEHÉR M. István cikkei.

³ BENE Sándor, „*Szövegaktus*,” Irodalomtudományi Közlemények, 2003. 6, 355.

⁴ John M. ELLIS, *The Theory of Literary Criticism. A Logical Analysis* (Berkeley–Los Angeles: The University of California Press), 50–51. Ld. még SZÓNYI György Endre, *Pictura & Scriptura. Hagymányalapú kulturális reprezentációk huszadik századi elméletei* (Szeged: JATEPress, 2004, Ikonológia és műértelmezés 10), 6–9.

reprezentációra, például a művészet legkülönbözőbb ágaira, vagy a tudományos- és jogi diskurzusokra is.

Ha mindehhez hozzávesszük Clifford Geertz általam már sokszor idézett kultúradefinícióját: „kultúra azon történetek összessége, amelyeket magunkról mesélünk magunknak,” akkor világossá válik, hogy egy értelmező közösség által létrehozott kulturális reprezentációk olyan társadalmi praxis termékei, melynek során az adott közösség megkonstruálja, értelmezi és működteti saját identitását.⁵

A hungarológia az interkulturális dimenziót hozza a fenti összefüggésekbe a maga paradoxonaival együtt. Míg a Geertz-i értelemben a kultúra elsődleges funkciója a demarkáció, s a közös történetek által egy közösség összetartása; az interkulturális lényege a kultúrák kommunikációja, egymásra hatása. Amennyiben a demarkációs erők dominálnak, a kultúrák találkozásának eredménye harc, elimináció, asszimiláció, vagy appropriáció lesz (az összehasonlító kultúrtörténet lapjai ezekkel vannak teleírva); ha a kultúrák találkozására nyitott légkörben kerül sor, az eredmény dialógus és kölcsönös tanulás. Azok, akik a hungarológiát összekeverik vagy összemoszák a hungarizmussal, nyilván az első, demarkációs stratégiát favorizálják, esetleg ettől félnek; a hungarológia modern gyakorlata természetesen csakis a második alternatívára, a kulturális dialógusra épülhet.

⁵ Clifford GEERTZ, *Az értelmezés hatalma* (Budapest: Osiris, 1994), 161. A kulturális reprezentációk elméletéről SZÓNYI György Endre, *Shakespeare és a kulturális reprezentációk elmélete*, Filológiai Közöny 53 (2007. 3–4), 153skk.

2 A magyar művészettörténet hungarológiai koordinátái

Fenti elméleti keretet szem előtt tartva a következőkben a magyar művészettörténet néhány olyan koordinátáját szeretném felvázolni, melyek a hungarológia szempontjából módszertani tanulságokkal is járnak. Mivel rendszeresen tanítok művészettörténetet külföldi egyetemistáknak, az előadás saját oktatási gyakorlatom tapasztalataira épül.

A magyar művészettörténet interkulturális bemutatása előkészítésekor a következő módszertani szempontokat kellett figyelembe vennem:

A magyar művészet, értelemszerűen, sem története során diakronikusan, sem pedig bármely periódusában szinkron metszetben nem volt és ma sem homogén, egységes. Ez a triviális tény érvényes bármely kultúra bármely aspektusára nézvést. Ebből következik, hogy bemutatása mindenképpen szelekcióval és általánosításokkal jár, melyet egyrészt a bemutató preferenciái és maga választotta stratégiái, másrészt a bemutatás közönségének elvárásai határoznak meg. A kommunikáció sikeressége attól függ, hogy a bemutató mennyire jó intuícióval tudja saját programját összhangba hozni közönsége elvárásaival.

Bármennyire heterogén és sokrétű egy kulturális jelenség, bizonyos közös többszörösök, összetartó tendenciák midig kimutathatók benne általánosítások és absztrakciók segítségével. Ha ezeket jól választjuk meg, máris lerakhatjuk a kulturális megértés hídjait. E hídverés érdekében három történeti szempontra szoktam hallgatóim figyelmét irányítani:

1/ Magyarország és a magyar kultúra az európai kultúra integráns része s ezáltal asszimilálta az európai művészet legfontosabb stílusirányzatait és eredményeit. Ebben a pers-

pektívában az érdeklődés tárgya az, hogy az európai kultúra mennyiben tükröződik a magyarországi művészet történetében. Immár több mint ezer éve a magyar művészet az európai művészettel összhangban alakult és alakul – a közös vonások bemutatásának alkalmas eszköze a stílustörténet, ahol azt látjuk, hogy az európai művészet nagy stíluskorszakai a romántól az avantgárdig hiánytalanul megtalálhatók Magyarországon is.⁶

2/ Egy másik fontos történelmi hagyománynak köszönhetően viszont a magyar kultúra és így a művészet is megőrzött valamit kereszténység előtti, keleti eredetű örökségünk-ből, legyen az akár a finnugor dallamvilág és népművészeti formakincs, akár a türk–nomád hitvilág és annak mitológiai–vizuális reprezentációi. A magyar kultúrát mindig is jellemezte egyfajta különállóság tudata: az ázsiai–turáni örökség, a nomád életmód, a sámánizmus emlékei, a pusztaság és a parasztság világa sajátos reprezentációs vonulat a magyar művészettörténetben és a külföldi érdeklődőt sokszor éppen ezek a jelenségek vonzzák. Hangsúlyozni kell, hogy bár a magyar kultúra döntő részben eurokonform, a keleti örökség sajátos színezetet ad neki, és ez még ma is elevenen ható

⁶ Az európai művészet fő stíluskorszakainak világos és szemléletes bemutatására a legjobban Ernst Gombrich *The Story of Art* című bestsellere használható. Magyarul: E. H. GOMBRICH, *A művészet története* (Budapest: Corvina, 1974 és számos utánnyomás). Ezt lehet rávetíteni magyar művészettörténeti összefoglalókra. Egy hasznos egykötetes változat: BELLÁK Gábor et al. ed., *Magyar művészet* (Budapest: Corvina, 2009).

inspiráció, legalábbis bizonyos művészeti körökben és irányzatokban.⁷

3/ Harmadsorban, történeti megközelítésben nem lehet megkerülni a Trianon előtti és utáni Magyarország földrajzi különbségét. Világosan láttatni kell, hogy 1920 előtt Magyarország dimenziói mások voltak, és hogy a magyar(országi) művészettörténet nem tekinthet el a ma már nem magyarországi területek művészeti örökségének tanulmányozásától. Az első világháborút megelőzően a magyar művészet térbeli elhelyezkedése a történelmi Magyarország határaival volt azonos, így e korszakok kutatása és bemutatása csak ebben a dimenzióban lehetséges. Meg kell értetni közönségünkkel, hogy ez nem nacionalizmus és sovinizmus, hanem egyszerű történelmi tény. 1920 után viszont megváltoztak a magyar kultúra és művészet térbeli dimenziói, s ami a történelmi Magyarország és a trianoni Magyarország közé esett, kisebbségi magyar kultúrává vált, a szórványmagyarság művészete pedig diaszpóra teljesítményként kerülhet be a kultúrtörténetbe. Ezzel kapcsolatban további fontos szempont, hogy világossá tegyük: a történelmi Magyarország kulturális-művészeti öröksége etnikai eredetében nem homogén magyar, hiszen például a magyar városi kultúra épített öröksége sok helyen a szász nemzetiség alkotásaként keletkezett. A magyar kultúra – legyen az akár zene, néptánc, vagy kép-

⁷ A magyar művészet pogány–mitikus kapcsolódási pontjairól ld. HOPPÁL Mihály et al. ed., *Jelképtár* (Budapest, Helikon, 1996); JANKOVICS Marcell, *Abol a madár se jár... Hét év tízenkét tanulmánya* (Debrecen, Pontifex, 1996); PAP Gábor ed., *Csodakút: népmese, beavatás, álomfejtés, napút, méhylelektan, ezotéria. Tanulmányok a népmeséről* (Budapest, Pontifex, 1994).

zóművészet – mindig is heterogén eredetű és kompozit természetű volt, amely nyugati és keleti elemeket, távolabbi és szomszéd ihletést szintetizált, s pont ez adja sajátos értékeit.⁸

3 A magyar művészettörténet interkulturális bemutatása

A koordináták felvázolása során talán az egyik legfontosabb szempont a bemutató és a befogadó elvárási horizontjának összehasonlítása. Abszolút legitim szempont az, amikor büszkén meg akarjuk mutatni, hogy a magyar művészet sem alábbvaló az európainál és nálunk is megvolt minden, ami az európai nagy stíluskorszakokat jellemezte, ám könnyen lehet, hogy a hungarológiához kívülről közelítőt nem a francia katedrálisok provinciális magyar változatai, vagy a német expresszionizmus magyar követői fogják lázba hozni, hanem az olyan egyedi sajátosságok, amelyek a külföldi szemében izgalmas egzotikumok, a magyar szakember számára viszont kevésbé értékesnek, vagy büszkeségre okot adónak tűnnek. Gondosan meg kell találni az egyensúlyt e két attitűd között.

⁸ Ld. sok egyéb között. HANÁK Péter ed., *Hogyan éltek elődeink? Fejezetek a magyar művelődés történetéből* (Budapest, Gondolat, 1980); VAJDA György Mihály, *Keletre nyílik Bécs kapuja. Közép-Európa kulturális képeskönyve, 1740–1918* (Budapest, Akadémiai, 1994); BASICS Beatrix és BALLA Lóránd ed., *Magyarország és Európa: történelem és kultúra évszázadokon át. Időszaki kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban* (Budapest, 2004); továbbá angolszász szemüvegen át: Stephen SISA, *The Spirit of Hungary: a Panorama of Hungarian History and Culture* (Morristown, N. J., Vista Books, 1990); Richard TELEKY, *Hungarian Rhapsodies: Essays on Ethnicity, Identity, and Culture* (Seattle, University of Washington Press, 1997).

Ahogy máshelyt írtam: „Az általános szabály úgy fogalmazható meg, hogy ne próbáljuk saját értékeinket és preferenciáinkat ráerőltetni az idegenre, próbáljunk ehelyett az ő érdeklődésének elébe menni, s arra ráhangolódva érni el a 'pedagógiai célt'. Amikor a hungarológia-átadás tematikájáról és műfajairól döntünk, mindig gondosan mérlegeljük a célközönség összetételét, műveltségét, lehetséges elvárásait és motivációit.”⁹

Az elvárási horizontok összezésizsolása érdekében, s a várható külföldi érdeklődésnek elébe menve, a magyar művészet interkulturális bemutatásában a következő reprezentatív témákra helyezem a fő hangsúlyt (az arányokat és a bemutatás mélységét az adott keretek és a befogadói közeg függvényében állapítva meg):

Először az *európai és a magyar művészet történeti stíluspárhuza-mait* mutatom be, csak a felvillantás szintjén: német–angol romanika versus a jáki templom és a csempeszkopácsi román kápolna; francia–angol gótika, versus a kassai dóm és a budai vár gótikus kápolnája; angol gótikus festészet (a *Wilton Dyptich* arany háttérrel) és MS Mestertől a *Mária és Erzsébet találkozása*; a krakkói Wawel reneszánsz udvara, versus Mátyás rekonstruált visegrádi palotája és a sárospataki Rákóczi-vár reneszánsz loggiája. A barokk palotaépítészet egységét Versailles, Schönbrunn, Fertőd és Keszthely képeivel illusztrálom. A romantika korából két klasszicizáló múzeumépületet, a British Museum és a Magyar Nemzeti Múzeum példáját

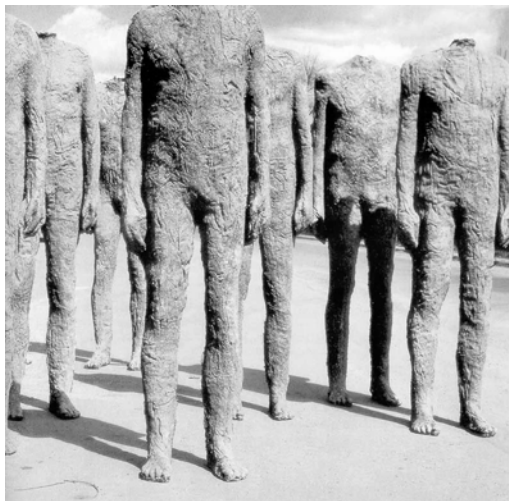
⁹ SZŐNYI György Endre, „*A magyar kultúra súlypontjai*,” in HE-GEDŰS Rita, NÁDOR Orsolya ed., *Magyar nyelvmester. A magyar mint idegen nyelvi és hungarológiai alapismeretek* (Budapest, Tinta Kiadó, 2006), 180.

hozom, kitérve arra is, hogy az újtípusú természettudományi múzeumok, mint az angol Natural History Museum, vagy a mezőgazdasági és erdészeti kiállításnak helyet adó Vajdahunyad Vára az akkor modernnek számító neogót stílusban épültek. Ugyanitt ki lehet térni a 19. században épült parlamentek stíluspreferenciáira is. A historizmus logikájának megfelelően az athéni, vagy a párizsi nemzetgyűlés a görög demokráciát idéző klasszicista épületben ülésezik, ezzel szemben az erős középkori örökséget magáénak valló angol parlament neogót épületet kreált magának, s ezt követte a magyar gyakorlat is Steindl Imre jól sikerült „tiszelt ház”-ával.¹⁰

A romantikus és historista festészet hagyományait Delacroix (*Attila és hordái*) és Feszty Árpád (*A magyarok bejövetele*), illetve Edouard Manet *Ebéd a szabadban* és Szinyei Merse *Majális* című képeivel illusztrálom. A szecessziót Gaudi egy lakóháza, a bécsi és a budapesti Postatakarék épületei, valamint a szegedi Reök-palota képviselik. Ízelítő az avantgárdból: Juan Gris kubista Picasso-portréja jól párosítható Tihamy Lajos önarcképével, Max Ernst szürrealista elefántja pedig Bortnyik Sándor *Zöld szamarával*. Az európai párhuzamok bemutatását a szocialista korszak két reprezentatív művésznőjének összehasonlításával zárom: a lengyel Magdalena Abakanowicz és a magyar Schaár Erzsébet – bár más anya-

¹⁰ STEINDL Imre, *Az új országházról*. Akadémiai székfoglaló, Akadémiai Értesítő, X. 13. füzet, 1899, 117–125; NEY Béla, *A magyar Országház. Steindl Imre alkotása – Das ungarische Parlamentshaus von Emerich Steidl – Les palais du Parlement hongrois. Oeuvre d'Eméric Steindl* (Budapest, 1906); GÁBOR Eszter–VERŐ Mária ed., *Az Ország Háza. Buda-pesti országháza tervek 1784–1884*. Kiállítás a Szépművészeti Múzeumban (Budapest, 2004).

gokból és más koncepció szerint – egyaránt a kommunizmusban elfojtott egyéniség lélekölő atmoszféráját örökítette meg.

1. Magdalena Abakanowicz: *Fejtelkek* (1986)

2. Schaár Erzsébet: *Emlékműterv* (1970)

A párhuzamok után *a magyar művészet néhány olyan különleges sajátosságát* mutatom meg, amelyek joggal tarthatnak számot interkulturális érdeklődésre. E kategóriában a következő témákat ajánlom:

1/ Az első téma az archaikus keleti hagyományok, a sámánizmus, a pogány–nomád mitológiák hatása a kortárs művészetre és kultúrára. A példák itt a nagyszentmiklósi aranykincs pogány totemállatától Balázs János cigányfestő szürrealista víziójáig, Makovecz Imre organikus építészetéig és a rendszerváltás utáni új tradicionalizmus ősmagyar öltözködést felelevenítő avar lábbelijéig terjednek.

3. Balázs János: *Vízíó* (1970-es évek)

2/ A második téma a magyarországi oszmán–török kultúra nálunk fellelhető és a Balkántól északra unikumnak számító emlékei (mecsetek, minaretek, fürdők).

3/ Ezt követi három jelentős festészeti téma. Első a magyar romantikus-historizáló festészet bemutatása. Talán ezt a legnehezebb kommunikálni a nem magyar közönségnek,

hiszen Madarász Viktor, Székely Bertalan, vagy Benczúr Gyula művei elválaszthatatlanok a tizenkilencedik század történelmi traumáitól, a forradalom és szabadságharc eszméitől, a harc bukásának elemzésétől, a magyar nyelv eltűnését tételező herderi jóslat feldolgozásától, vagy éppen az 1867-es kiegyezés teremtette új politikai szituációtól, amikor az ellenállás retorikáját fel kellett váltania a kooperáció reprezentációjának. E változás jól illusztrálható az önkényuralom idején oly népszerű Hunyadi László-téma eltűnésével, s a Benczúr Gyula-féle *Vajk megkeresztelése* és *Buda visszavétele* (ennek központi főalakja Savoyai Jenő herceg) témák megjelenésével.¹¹

A második festészeti irány a népies hagyomány, amely a tizenkilencedik századtól európai szinten is kidolgozta és elterjesztette a pusztát, a gémeskutat és a paraszti életet romantizáló magyar toposzokat. Ennek során gondot fordítottak arra, hogy az idealizáló-romantizáló kezdetek továbbfejlődését is bemutassam, Munkácsy realizmusán át a népies impresszionisták és posztimpresszionisták jelentős alkotásaiig, nem feledkezve meg Tornyai János nagyerejű szimbolista képéről a *Bús magyar sorsról* sem.

Míg a rurális iskola magyar specifikumnak számítható, a magyar művészet aranykora, az 1900 körül virágzó szecesszió egy sikeres európai stílust emelt a legmagasabb, egyetemes művészeti szintre. A magyar kultúra egyik legnagyobb vesztesége, hogy az elmúlt évtizedek erőfeszítései ellenére

¹¹ A bonyolult tendenciákat és a történeti-ideológiai háttérrel jól magyarázzák: LYKA Károly, *Nemzeti romantika: magyar művészet* (Budapest, Singer és Wolfner, 1942); SZABÓ Júlia, *A 19. század festészete Magyarországon* (Budapest, Corvina, 1985).

sem került be a világ művészeti köztudatába a nagy generáció: Lechner Ödön, vagy a szegedi Gaudi, azaz Magyar Ede építészete; Ferenczy Károly, Rippl-Rónai József, Csontváry, vagy Gulácsy festészete.¹²

4–5/ A kanonizált magyar művészet két további témájával zárom szemlémet. A nem magyar befogadók méltó érdeklődésére tarthat számot a szocialista korszak művészete, amely a rendszerváltás után jórészt el is tűnt, vagy rezervátumokba szorult, mint amilyenek a budai Szoborpark, vagy a hódmezővásárhelyi Emlékpont. A korszak művészeti elmentmondásait és a hozzájuk kapcsolódó ideológiai vitákat Varga Imre nagyszerű Lenin-szobrával illusztrálom, amely hosszú engedélyezési procedúra után Mohácson került felállításra, majd 1990-ben elbontották.

¹² Míg a magyar alföldi festészet szakirodalma igen szegényes, művészetünk szecessziós korszakát aranykornak nevezik. E korszakot és irányzatait külföldiek számára magas színvonalon mutatja be a következő kötet: Gyöngyi ÉRI–Zsuzsa JOBBÁGY ed., *The Golden Age: Art and Society in Hungary, 1896–1914* (Budapest, Corvina, 1994) – Berend T. Iván, Németh Lajos, Sármany-Parssons Ilona és mások tanulmányaival.

4. Varga Imre: *Lenin* (1974)

Záró témaként a magyar képzőművészet egy nemzetközileg is egyértelműen magasra értékelt fejezetére utalok: számos világhírű magyar fotográfus hozzájárulására a fényképezés elismert művészeti ággá válásához. André Kertész, Moholy-Nagy László, Robert Capa és mások munkássága tanúsítja, hogy művészeink, megfelelő kontextusba kerülve a nemzetközi porondon is fényesen bizonyították a magyar képzőművészeti tehetség erejét és alkalmazkodó képességét.

5. Brassai: *Párizsi szerelmesek* (1932)

6. Robert Capa: *A köztársasági harcos halála* (1936)

Konklúzióként mégis kevésbé optimista hangot kell megütnöm. Fotográfusaink sikerei nem változtatnak a tényen, hogy a magyar művészet itthon elért eredményei csak rendkívül szegényesen kerültek be a világművészet, vagy akár csak az európai stílustörténet köztudatába. Ennek okai még ma sem teljesen világosak, de az bizonyos, hogy a hungarológiának jelentős tennivalói vannak még ezen a területen is.

Árvay Anett

Közterek külföldi szemmel

Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy miért érdemes és milyen módon lehet a Magyarországon tanuló külföldi hallgatók számára bemutatni a magyar köztereket.

A közterek kialakítása sohasem véletlenszerű, ellenkezőleg: tudatos stratégiai tervezés eredménye és jól tükrözi a mindenkori hatalmi elit értékrendszerét. A tengerentúli és a nyugat-európai országokhoz képest Magyarországon különösen sok az átpolitizált köztér, amelyek gazdag kulturális és történelmi jelentést hordoznak nemcsak az emlékművek stílusa, hanem elhelyezése által is.

A dolgozat első részében kitérek a magyar közterek fő jellemzőire, a sajátosan magyar és modern áramlatok együttes jelenlétére, valamint az új tematika megjelenésére is. A második részben pedig megkísérlem bemutatni, milyen módon lehet a külföldiek számára megvilágítani a köztereken megjelenő nemzeti emlékezetet, miért fontos az időbeli és a térbeli változások dinamikájának követése. Esettanulmányként a budapesti Hősök terét és az 56-osok terét (volt Felvonulási tér) mutatom be fotókkal illusztrálva, végül összegzem a közterek vizsgálatának szempontrendszerét.

Dolgozatom módszertani adalék igyekszik lenni azoknak, akik a Magyarországon tanuló külföldiek számára kultúrtörténetet, vizuális kultúrát oktatnak. A cikk egyes részei pedig használhatók egy újfajta városnéző séta tematikájának kialakítására is.

Árulkodó közterek

A közterek sokat elmondanak egy nemzetről. Arról, hogy mi módon viszonyul a múltjához, mit tart fontosnak megjelölni, elhallgatni, megőrizni önmaga és a világ számára. A közterek a nemzeti emlékezet tárgyiasult formái, az ott álló emlékművek, a házfalakra erősített emléktáblák, az utcanevek mind az idő térbeli lehorgonyzását valósítják meg.¹ E térbeli jelenlét és a hozzá kapcsolódó hivatalos vagy spontán megemlékezések nem engedik, hogy a történelmi esemény vagy személy eltűnjön a történelem süllyesztőjében.² Ily módon a közterek vizsgálata szembesülés a történelmi múlttal és még inkább a történelmi múlt interpretációjával.

A megjelöltség mellett a jelöletlenség nehezebben megközelíthető probléma, hiszen csak az érzi a megjelölés és a (meg)emlékezés hiányát, akinek emlékei vannak. Ha a kortársak, szemtanúk generációja kihal, a megjelöletlen esemény kezd elhalványulni, a rá való emlékezés veszít intenzitásából, és az esemény lassan végérvényesen törlődik a köztudatból. Egyes történelmi személyek vagy események köztéri emlékműveinek nemléte vagy eltávolítása bizonyíték arra nézve, hogy a mindenkori hatalom a kollektív emlékezetből törölni akar minden olyan elemet, amely a saját legitimizációs törekvéseit nem támogatja vagy ideológiailag nincs összhangban vele.

¹ FOOTE, Kenneth, TÓTH Attila, & ÁRVAY Anett, *Hungary after 1989. Inscribing a new past on place*, The Geographical Review, 2000/3, 301–334.

² Pierre NORA, *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*, Budapest, Napvilág, 2010, 19.

Első kutatási kérdésünket, azaz hogy: *Miért érdekes a közterek vizsgálata a külföldiek számára?* – továbbiakkal is kiegészíthetjük. Mit tudunk a köztér segítségével megmutatni, illusztrálni a magyar kultúra és történelem iránt érdeklődők számára? Hogyan fejthetjük fel a magyar kultúra mélyebb mozgatórugóit, értékeit, amely látható, tárgyiasult formában jelenik meg?

A Magyarországra látogató vagy itt tanuló külföldi diák már első sétái alkalmával szembesül a magyar közterekkel, és megszületik benne az első benyomás, amelyet önkéntelenül a saját kultúrájával való összehasonlítás követ. Minél távolibb kultúrából érkezik, annál szembetűnőbbek a különbségek. Külföldi diákjaink meglátásai azonban nem lehetnek teljesek egy felkészült hungarológus³ magyarázata nélkül, aki segíteni tud a közterek által hordozott rétegzett jelentés kibontásában. A hagyományos leíró bemutatás mellett sok esetben nyílik lehetőség arra, hogy a köztér kialakításának dinamikájáról is szöljünk, hiszen ez mutatja meg igazán egy kultúra múltját és múltjához való viszonyát.

Az első, és legfontosabb bemutatási szempontunk hallgatóságunk számára annak tudatosítása, hogy a közterek kialakítása sohasem véletlenszerű, ellenkezőleg: tudatos stratégiai tervezés eredménye és jól tükrözi a mindenkori hatalmi elit értékrendszerét.⁴ Természetesen léteznek politikamentes közterek Magyarországon is, de vizsgálatunk tárgyát most

³ A cikkben hungarológusnak nevezem azokat a szakembereket, akik a magyar kultúra interkulturális közvetítésével foglalkoznak.

⁴ POTÓ János, *Rendszerváltások és emlékművek*, Budapesti Negyed, 2001/32–33, 219–244.

nem ezek, hanem az emlékművel rendelkezők képezik. Anál is inkább, mivel a tengerentúli és a nyugat-európai országokhoz képest Magyarországon (akárcsak Európa keleti felében)⁵ különösen sok az átpolitizált köztér. Ennek fő oka az egymást – különösen a 20. században gyorsan váltó központi hatalmak sora, amelyek önnön legitimitásukat és politikai hitvallásukat a köztéren is, sőt némelykor legelőször a köztéren akarták érvényesíteni. Ez történt például a trianoni békeszerződés megkötése után, amikor a Kultuszminisztérium Művészeti Ügyosztálya szobrokba öntve tiltakozott a diktátum ellen, és hirdette az egybetartozás gondolatát a budapesti Szabadság téren 1921-ben felavatott Irredenta szobrain keresztül.⁶ A térre 1928-ban felállított Ereklýs Országzászlót az elsők között távolította el a szovjet hadsereg 1945-ben, azzal a céllal, hogy szinte ugyanott felállítsák a szovjet hősi emlékművet, amely ma is az eredeti helyen látható. Említhetjük még a főváros felszabadításánál elesett szovjet katonának emléket állító gellérthegyi Szabadság-szobrot (1947), melynek építését Vorosilov szovjet marsall személyesen kísértte figyelemmel.⁷

A kommunizmus bukása után, az 1990-es években (sőt nyugodtan mondhatjuk, hogy azóta is), a magát újraértelmezni akaró kelet-európai társadalmakban⁸ érzelmektől sem mentes, heves viták lobbannak fel szinte minden egyes em-

⁵ WEHNER Tibor, *A köztér /részleges/ nyilvánossága*, Új Forrás, 2004/ 9, 69–78.

⁶ POTÓ János, *Revíziós emlékművek*, História, 1988/2–3, 40–42.

⁷ POTÓ János, *Rendszerváltások*, i. m., 219–244.

⁸ MICHALSKI, Sergiusz, *Public Monuments: Art in Political bondage*, 1880–1997. New York, Reaktion Books.

lélműállítás körül, hiszen nemcsak egy pusztá műalkotás elhelyezéséről, hanem valamely korábbi történelmi örökség folytatásáról, illetve az azzal való szakításról is folyik a diskurzus. Az emlékmű-eltávolítás–emlékműállítás–emlékmű-újraállítás⁹ időbeli és térbeli változásainak izgalmas dinamikája a külföldi szemlélő számára rejtve marad, hiszen a megtekintés pillanata csupán egyetlen állapotot tükröz, és így a statikusság és az állandóság illúzióját kelti. A hungarológus feladata tehát a látható mögötti láthatatlan tolmácsolása, pártosz nélküli, tudományos stílusban.

A hely megjelölése és az elhelyezés fontossága

A köztéri emlékművek elhelyezésének kétféle módjával találkozhatunk. Az emlékművek egy része azon a helyen áll, ahol az adott történelmi esemény történt. Ezekben az esetekben a hely megjelöléséről, és nagyon gyakran a tér szakralizálásáról beszélhetünk. Módszertani szempontból a külföldi diákok számára ezek a helyek a legkönnyebben feldolgozhatók.

Példaként említhető a mohácsi csata emlékműve a csata helyszínén (Kő Pál, 1976). A 20. századból említhető az Andrássy út 60-as számú épület, a volt (úgynevezett Hűség Háza) nemzetiszocialista főhadiszállás, később Államvédelmi Hivatal és pincebörtön, ma Terror Háza Múzeum, amelynek sok, esztétikai és politikai vitát kiváltott, tudatosan kialakított

⁹ FOOTE, Kenneth, TÓTH Attila, & ÁRVAY Anett, *Hungary after 1989. i. m.*, 301–334.

pengefala (F. Kovács Attila, 2002) kitűnik a környezetéből,¹⁰ így köztéri objektummá, emlékművé („épület formájú szoborrá”¹¹) vált.

A magyar városokban lépten-nyomon találkozhatunk emléktáblával, domborművel megjelölt épületekkel. A híres tudósok, művészek szülő- vagy lakóházának megjelölése mellett számos emléktábla egy adott történelmi eseményre emlékeztet. A államilag szervezett emléktábla-állítás mellett fontos kiemelni külföldi diákjaink számára az alulról szerveződő civil kezdeményezések jelentőségét is. Ezt illusztrálja például a Pofosz (Politikai Foglyok Országos Szövetsége) terve, mely szerint emléktáblával jelölik meg azokat a lakóházakat, amelyek pincéjében a szovjet állambiztonság titkos kínzóhelyiségeket és börtönöket alakított ki 1945-48 között.

Az emlékművek másik csoportja nem az esemény helyszínéhez kapcsolódik, hanem magát a történelmi eseményt akarja megjeleníteni a település frekvenciált közterén. Egy addig semleges, megjelöletlen tér egy felavatott emlékmű által kiemelt szerepet kap, az éves évfordulók, ünnepek által pedig nemzeti emlékhellyé válhat. A külföldiek számára mindig meglepő, és magyarázatot igényel az a jelenség, hogy

¹⁰ Számos támogató és támadó kritika jelent meg a pengefalról az építése kapcsán. A Weburbanist építészeti portál 2011-ben a világ tizenhárom legjobb épületfelirata közé választotta a Terror Háza épületfeliratát, amely a pengefal kivágásának köszönhetően az épületre vetíti a Terror szót.

http://weburbanist.com/2011/05/13/signs-of-the-times-13-architectural-signage-designs/?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_201111

¹¹ MARTINKÓ József, „Sötétség délben”. *Interjú F. Kovács Attilával*, Octogon, 2002, 1, 25–27.

egyazon történelmi eseményt (legtipikusabban október 23-át) különböző társadalmi csoportok mindig egy adott köztéri emlékműnél ünnepelnek. A párhuzamosan jelen lévő alternatív múltértelmezések tipikus esete ez.

Emlékműkavalkád

Az emlékművek időbeli és térbeli változásainak dinamikája különösen gazdag, ha a köztéren nemcsak egy, hanem több emlékmű is áll. Természetesen az a hungarológus szabadsága, hogy mit emel ki a sok köztéri objektum közül. Érdeemes azonban az emlékműveket nem egymástól elszigetelve, hanem kontextusba ágyazottan, azaz a tér egészét figyelve szemlélni, mivel így a köztér teljes szimbolikája értelmet nyer, vagy éppen kiderül az összhang hiánya. Az emlékműállítás esztétikai, művészi szempontjait gyakran felülírja a politikai szándék, mivel az emlékművek többségét az állam rendeli meg, ennél fogva az alkotónak a hatalom vagy egyes társadalmi csoportok elvárásainak kell eleget tennie. Wehner Tibor szerint az emlékművek ezért nem lehetnek autonóm művészi megnyilvánulások.¹²

A több emlékművel terhelt köztéren az alkotások sajátos kölcsönhatásba léphetnek egymással, amelyek sokszor történelmi párhuzamokat sugallnak. A történelmi események megalapozott vagy esetleges összekapcsolása megjelenik a

¹² Wehner azt is hozzáteszi, hogy a magyar közterek különösen túlterheltek, megteltek emlékművekkel. Megoldásnak a hatalom kivonulását látná a köztéri szobrászattól.
(<http://ujsozo.com/cimkek/gondolat/2006/09/29/miert-rosszak-a-kozter-i-szobrok>, 2006. szeptember 29.)

térben, kanonizálódik, és ezáltal formálja a nemzeti mitológiát és a nemzeti identitást. Egyre több magyarországi településen megfigyelhető az 1848-as és 1956-os forradalom emlékműveinek egymás közelében való elhelyezése, valamint a majdnem minden településen megtalálható első világháborús emlékoszlopok 1990 utáni kibővítése a második világháborús áldozatok neveivel. Első pillantásra talán fel sem tűnik (különösen külföldi hallgatóinknak nem), hogy köztereinkről hiányoznak a különálló második világháborús emlékművek. E jelenség magyarázata azért fontos, mert közelebb visz az 1945–1989 közötti időszak történelmének megértéséhez. 1945 után Magyarországon nem lehetett emlékművet állítani az elesett magyar katonáknak, hiszen ők a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok ellen harcoltak. Úgynevezett felszabadulási emlékművek születnek az 1960-as évektől, melyek szimbolikájukban sokfélék, a galambot eregető férfias nőalakoktól, a modern művészi formákig.

Nemzetközi toposzok és hagyományos magyar szimbólumok

A magyar emlékművek stílusjegyei, művészeti koncepciói sok külföldi számára ismertek lehetnek, hiszen az emlékmű-állításnak ókori gyökerű európai hagyományai vannak, mint például az obeliszk, a diadalív vagy az allegorikus alakok alkalmazása (ld. a Hősök tere millenniumi emlékművének oszlopcsarnokán látható Béke, Háború, Munka, Dicsőség szobrok). Mindazonáltal az emlékmű stílusában megjelenhetnek jellegzetes, csak valamely nemzetre jellemző kultúra-specifikus jegyek is, amelyek mindig felkeltik a külföldiek érdeklődését. A sajátosan magyar stílusjegyek közül kiemelhető a kopjafa, a székelő kapu és a turul.

A kopjafa¹³ eredetileg erdélyi protestáns temetési emlék volt, mintegy alternatívája a katolikus keresztnek. Az 1980-as évek végétől kezdve megfigyelhető tendencia, hogy kopjafa mintájára egyre több helyen emlékoszlopokat faragnak, s mára – elvesztvén eredeti vallási, felekezeti jelentését – magyar nemzeti szimbólummá vált, sőt Szlovákiában az ott élő magyarok szimbolikus térfoglalásának eszköze lett.¹⁴ A kopjafát imitáló emlékoszlop népszerűvé válásáról és a magyarság, valamint a szabadság eszményéhez, és 1956-hoz kapcsolásáról 1988-tól beszélhetünk. Ekkor valósult meg ugyanis az underground Inconnu csoport¹⁵ bátor és grandiózus vállalkozása: a rákoskeresztúri temető 301-es parcellájának közepontjában felállítottak egy Pro patria 1956 feliratú kétméteres kopjafát. A következő évben, 1989. június 16-án Nagy Imre és vádlott társai kivégzésének 31. évfordulóján 300 kopjafát

¹³ Eredeti jelentésben a kopjafa döfő lándzsát jelent, amelyet a Magyarország határain kívül elesett katonák sírjára szúrtak sírjelként. A magyar kultúrába török hatásra került be, és a katolikus temetkezési jel, a kereszt alternatívájaként kezdték el használni a protestánsok. A történelem során a kopjafa és a fejfa fogalma összemosódott, mára a művészien megformált, díszes fejfákat a köznyelv kopjafának nevezi. (LISZKA Ilona, *A sírjeltől a nemzeti szimbólumig. Az emlékoszlopok–kopjafák, mint a nemzeti identitás kifejezői*, Ethnica, 2003/1, 16–20.)

¹⁴ L. JUHÁSZ Ilona, „Fába róva, földbe ülte...” Interethnica 8. Komárom, Lilium Aurum Kiadó, 2005.

¹⁵ Az Inconnu Független Művészcsoport (1978–88) a művészet eszközeivel harcolt az egyének szabadságát korlátozó, antidemokratikus szocialista rezsim ellen.
(Artportal, http://artportal.hu/lexikon/muveszeti_iranyzatok/inconnu_csoport)

állítottak fel a forradalom után halálra ítélt, kivégzett, majd jeltelenül elföldelt mártírok sírjaira fejként.

1. Az Inconnu csoport kopjafái (1989. június 16.)

(Forrás: 1956-os Intézet Közalapítvány, http://server2001.rev.hu/oha/oha_picture_id.asp?pid=13557&idx=1909&lang=h)

Hasonlóan a kopjafához, a székelykapu is a magyar identitást kifejező formává vált, bár itt nem tapasztalható konkrét

történelmi eseményhez kapcsolódás, inkább az Erdélyhez, és ily módon a Trianon előtti Magyarország iránt érzett nosztalgia fejeződik ki benne. A székelykapu köztéri felállítása során a kapu funkció teljesen eltűnik, már csak díszítőelemként, kontextusból kiszakítva van jelen, akár egy gyalogút fölött, akár, meglepő módon, egy szegedi lakótelepi szánkódombon. A székelykapu ilyen típusú elhelyezése önmagában nem elegetendő a nemzeti emlékhellyé váláshoz. A 301-es parcella előtt álló székelykapu jelenléte a megszentelt hely és a kopjafák erdélyi eredete miatt érthetőbb a látogatók számára.

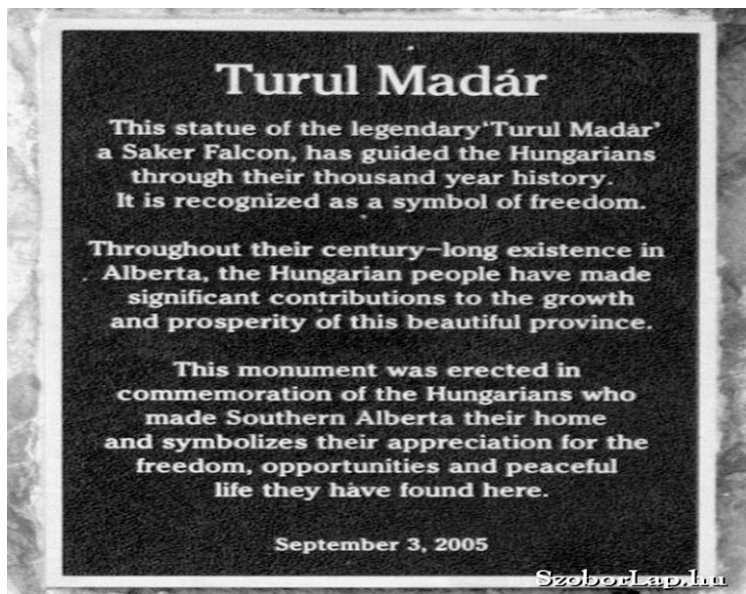

2. *A Rákospalotai Új köztemető 301-es parcellája székelykapuval*,¹⁶
(Forrás: a szerző felvétele)

¹⁶ A székelykaput az 56-os Szövetség állíttatta a következő felirattal: Csak magyar lélekkel léphetsz át ezen a kapun.

A sajátosan magyar szimbólumok közül végül a turulmotívumot említjük, amely szintén a rendszerváltás óta látható a köztereken újra. A turulmadár, mint a magyar múlt mitikus szimbóluma a 19. század végi millenniumi szoborállítási hullám legkedveltebb motívuma volt. A magyar eredetmítosz turulja fokozatos jelentésmódosuláson ment át, előbb általános harci jelképpé, majd a Trianon elleni tiltakozás jelévé vált. 1990 óta a köztéri szobrokon felbukkanó turul motívum egyszerre utal az előbb említett értelmezési rétegekre, és emiatt a hagyományőrző utalás mellett, harcos és irredenta jelentést is hordozhat.¹⁷ Érdekes kitekintés, hogy a Kanadában élő emigráns magyarok által 2005-ben Lethbridge-ben felállított turul emlékműnél nem tapasztalható az utaláskeveredés, ott csupán az eredetmítosz motívuma, valamint a madár mint általános szabadságszimbólum jelenik meg.

¹⁷ MÉLYI József, *Köztéri emlékeztető*, Mozgó Világ, 2008/7.

3. *A kanadai Lethbridge-ben felállított Turulszobor talapzatán olvasható szöveg (Forrás: Szoborlap.hu)*

Az imént tárgyalt sajátosan magyar szimbólumok mind régi, történelmi gyökerűek. Azonban nem szabad a bemutatásból kihagynunk a rendszerváltás után született új szimbólumokat sem, amelyeket az 1956-os forradalom emlékére állított emlékműveknél láthatunk. A forradalom szimbólumává vált lyukas zászló, utcakő, valamint a forradalomban

harcoló fiatal, a „pesti srác”¹⁸ a köztéri szobrokba öntve jelenik meg.

Modern törekvések

A magyar kultúra és történelem külföldieknek való bemutatása során fontos szempont a hungarológus számára az, hogy megfelelő egyensúlyt tartson a magyar „egzotikum” és a kultúránkban érvényesülő európai hagyományok bemutatása között.¹⁹ A köztereknél ez a módszertani szempont úgy érvényesíthető, hogy a fent említett sajátosan magyar szimbólumok mellett példákat mutatunk a köztéri szobrok modern művészi megformálására is. Ez utóbbiak természetesen egy másfajta befogadói attitűdöt kívánnak, de a történelmi kontextus felvázolásával a külföldiek számára is érthetővé és élményszerűvé válhat a köztér és az emlékmű megtekintése. Példaként említjük a Roma Holokauszt posztmodern emlékművét (Szabó Tamás, Maurer Ákos, 2006), amely drámai erővel tárul föl, ha benézünk az emlékmű fényes, fekete lapján található résen. Gondolkodásra, asszociációra késztet, de megadja magát, ha időt szán rá a néző. A felület oldalán látható rések lángnyelvet formáznak, melyek a krematórium képét idézik, benne az izzó arany szoborral.

¹⁸ BOROS Géza, *Emlékművek '56-nak*, 1956-os Intézet, Budapest, 1997.

¹⁹ SZÖNYI György Endre, *A magyar kultúra tanításának módszertani kérdéseiből*, Hungarológia, 1999/ 1–2, 99–107.

4. *Roma Holokausz emlékmű (Budapest, Nebru rakpart)*
(Forrás: saját felvétel)

Találunk a köztereken olyan emlékműveket is, amelyek a hagyományos figuratív és a modernség határán helyezhetők el. Ilyen például Melocco Miklós *Pillangó* című narratív szobra Szegeden (1997). A szokatlan műalkotás távolról egy kis kápolnának látszik, de közelről már egyértelmű, hogy egy óriási pillangót látunk, amely éppen a bábból kel ki, hogy felrepüljön. Az óriási, szinte ijesztő csápú pillangót forradalmár fiatalok hordozzák a vállukon. Az alakok többsége valóságos személy: a forradalomban részt vett képzőművészeti főiskolások, egyetemisták és maga a művész. A lepke

szárnyaira Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versének kezdősora került.

A köztér szakralizálódására kiváló példa Can Togay és Pauer Gyula Holokauszt emlékműve (2004), amely a nyilas-terror idején, az 1945-ben a Dunába lőtt zsidóknak állít emléket. Az emlékművet szemlélő maga is ott áll a tragédia színhelyén, mellette az élethű fémcipők sokasága, amelyek szívemarkolóan éreztetik a Dunába lőtt áldozatok hiányát.

5. *Cipők a Duna-parton (Budapest, 2004)*
(Forrás: saját felvétel)

Esettanulmány: a Hősök tere és az 56-osok tere

Amint a bevezetőben jeleztem, a fentebb leírt módszertani gondolatok megvalósulását a budapesti 56-osok terének bemutatásával illusztrálom. A tér a magyar történelemnek és a múlt újraértelmezéseinek iskolapéldája. A köztér-átrendezésén jól megfigyelhető a tudatos történelemszemlélet-alakítás, amely a kollektív emlékezet formálását tűzte ki elsődleges céljául. A köztér propaganda célú használata itt valósult meg a legteljesebben.

A külföldi hallgatók számára kulcsfontosságú, hogy történelmi kontextusba ágyazottan és vizuális demonstrációval, archív fotók segítségével készítsük elő a helyszíni feldolgozást. Ezek után sétánkat a Hősök terén, a Millenniumi emlékmű megtekintésével kezdjük, ismertetve a tér kialakításának történetét, a szobrok cseréjének időbeli dinamikáját és annak ideológiai indíttatását. Érdemes kiemelni, hogy az eredeti koncepció szerint a tér a magyar történelem legjelentősebb történelemformáló alakjait és tettüket mutatta volna be a honfoglaló törzsek vezéreinek központba helyezésével, hogy így demonstrálja a világ számára a magyarság gazdag múltját és kultúráját. A látogató a térre érkezve felnézett a hősökre. A történelem azonban közbeszólt, és a tér kezdett átalakulni. A 1919-es rövid életű Tanácsköztársaság ideje alatt a Habsburg uralkodók szobrát leemelték, Ferenc József szobrát szétverték, május elsejére pedig fekete drapériával vonták be az oszlopcsarnokot, és az obeliszk pirossal bevont felülete elé Marx és két munkás hétméteres gipszszobra került. A Tanácsköztársaság leverése után visszakérültek a Habsburg szobrok, igaz Ferenc József az újraöntött szobrán már koronázási palástot viselt.

A következő változás az első világháborús vereségre emlékeztető Nemzeti Hősök Országos Emlékkövének a tér közepére való elhelyezése volt 1929-ben. Az idelátogató tekintete immár nem felfelé, a diadalmas vezérek szobraitra, hanem először lefelé irányult, amikor fejet hajtott a tér síkjában álló emlékkő előtt, azaz a nemzeti hősök előtt, akik életüket adták „az ezeréves határokért”.²⁰

A II. világháború után, 1950-ben kicserélik a Habsburg szobrokat, az osztrák uralkodók helyére magyar szabadságharcosok kerülnek, a Könyves Kálmán szobra alatti dombozművet is kicserélik. Az eredetin a király a magyar államhoz csatolta Horvátországot és Dalmáciát, az újon megtöltja a boszorkányégetést. A II. világháborúban megrongálódott Hősök Emlékkövét csak 1956 tavaszán állították helyre, természetesen nem az eredeti felirattal. A kommunista hatalom politikai hatalmának kiépítésével párhuzamosan új térfoglalásra készült. A Hősök terének 19. századi monarchikus emlékművét mellőzendő, a közeli Felvonulási térre helyezték át a hangsúlyt, azt kívánták történelmi emlékhellyé tenni az 1940-es évek végétől, emiatt elbontották a Regnum Marianum templomot, az Erzsébetvárosi Színkör szecessziós színházát, és a külső-erzsébetvárosi villamosvonalakat. A Hősök terének szimbolikus rehabilitálására 1989. június 16-ig, Nagy Imre újratemetéséig kellett várni. A rendszerváltás egyik legfontosabb eseménye után a tér ismét visszanyerte nemzeti emlékhely szerepét.

Sétánkat az 56-osok terével (volt Felvonulási tér) folytatjuk. A külföldi diákok számára külön magyarázatot igényel a köztér-elnevezések változása, valamint a felvonulás fogalma.

²⁰ POTÓ János, *Rendszerváltások, i. m.*, 219–244.

Előzetes tudásukat felmérve, a diákok bevonásával megvitathatjuk a felvonulás célját és formáját. Az ideológiai helyfoglalás a kommunizmus fő alakjainak a térre helyezésével lett teljes. Az időbeli dinamika érzékeltetéséhez a sétát megelőző archív felvételekre kell utalnunk, vázlatosan felsoroljuk a legfontosabbakat.

1926–1931: Magyarok Nagyasszonya, ismertebb nevén Regnum Marianum templom építése.

1951: A Hősök tere mellőzése, a Sztálin szobor felállítása²¹

1956: A Sztálin szobor ledöntése

1965: A Lenin szobor (Páczay Pál) felállítása

1969: Tanácsköztársasági emlékmű (Kiss István) ismertebb nevén Tengerész szobor felállítása a Regnum templom oltárának helyén

1989: Lenint és a tengerészt eltávolítják

2000: Keresztet állítanak a Regnum templom helyére

2004: Az Időkerék felállítása

2006: Az 1956-os emlékmű avatása

2011: Tervek az 56-os emlékmű áthelyezéséről, és civil kezdeményezés a templom visszaépítéséért

A lista egyértelműen mutatja, hogy a tér állandó változások színtere. A bemutatáskor ki kell térnünk a Regnum Ma-

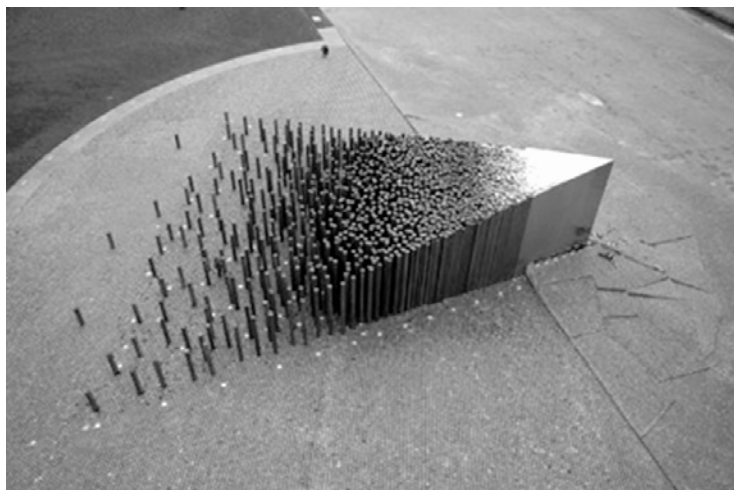
²¹ POTÓ János, *Emlékművek, politika, közgondolkodás: Budapest közterei emlékművei, 1945–49*. MTA Történeti Intézet, Budapest, 1989.

rianum építésének majd a bontásának okára, mert ez a kezdete az ideológiai köztér-átrendezésnek. Az 56-osok tere volt szobrainak izgalmas történetét (felállítás, ledöntés, elszállítás) Boros Géza cikkében precízen összefoglalta,²² ezért most csak a téren jelenleg látható két köztéri alkotásra térek ki.

Az egyik, az 1989-ben elszállított (és 1993 óta a Szoborparkban álló) Lenin-szobor helyére felállított Időkerék, amely hatalmas méretei miatt sok turista érdeklődését felkelti, de kivételesen nem politikai emlékmű. A másik, a tér egyetlen, pillanatnyilag látható emlékműve a központi, 56-os emlékmű, amely az 1956-os forradalom 50. évfordulójára készült.²³ A modern emlékműről első pillantásra nem tudja eldönteni a befogadó, hogy mire emlékeztet. Érdeemes ebben az esetben is a hallgatóság asszociációjára építeni, és körbejárni a hatalmas alkotást, esetleg az alábbi légi felvételt megmutatni. Segítségül felfejthetjük az oszlopok szimbolikáját (az oszlopok embereket szimbolizálnak), és azt a tényt, hogy az emlékmű köztéri elhelyezése is szimbolikus, ugyanis 56-fokos szöget zár be a Dózsa György úttal, és felhasítja a tér burkolatát, azaz a múltját.

²² BOROS Géza, *A budapesti Felvonulási tér emlékmű-metamorfózisai*, in *A tér a szobrászatban, a szobrászat tere*, szerk. BORDÁCS Andrea, Műcsarnok, Budapest, 2005, 67–83.

²³ Külföldön és Magyarországon is megfigyelhető jelenség, hogy különösen a történelmi évfordulók kapcsán intenzív szoborállítási és emléktábla avatási hullám kezdődik. Az azonban már kelet-európai jelenség, hogy a köztéri szobrok szimbolikája és elhelyezése is vitát szít, amely azt bizonyítja, hogy az egyes történelmi események értékelése és társadalmi, történelmi megítélése még nem jutott nyugópontra.

6. Az 1956-os forradalom 50. évfordulójára készült 56-os emlékmű a budapesti 56-osok terén (i-gypsilon alkotócsoport). (Forrás: szoborlap.hu)
Emődi-Kiss Tamás, György Kata, Horváth Csaba, Papp Tamás

Az 56-os emlékműnek nem sikerült betöltenie azt a funkciót, amelyet eredetileg szántak neki, nem vált központi emlékhellyé, az 56-os veteránok sem fogadták el,²⁴ viták folytak az építés, az avatás kapcsán és ma is. Nem véletlen tehát, hogy különböző hírek kaptak szárnyra, miszerint az emlékművet áthelyezzik. A történet folytatásáról azonban már csak egy következő cikkben számolhatunk be

²⁴ MÉLYI József, *Köztéri emlékeztető*, Mozgó Világ, 2008/7.

Összefoglaló szempontrendszer

A dolgozat összefoglalásként a közterek újfajta bemutatásának legfőbb módszertani szempontjait ismertetem.

1. Előkészítés (vizuális szemléltetés).
2. A történelmi háttér ismertetése.
3. Az emlékműállítás történetének, vitájának feltárása.
4. A hely értelmezése (semleges vagy szakralizált-e).
5. Az emlékmű nemzeti mítoszba helyezése.
6. Magyarázzuk el, hogy miért fontos ez a hely/emlékmű a magyaroknak.
7. Külföldi párhuzamok említése vagy ezek kiderítése (interakció).
8. Szélsőségektől mentes előadói stílus.

A fent említett szempontrendszer segítségével nemcsak a magyar kultúra látható, tárgyasult formáit ismerheti meg a külföldi hallgató, de a látható formák mögötti döntési mechanizmusokat és az őket irányító értékpreferenciákat is. Minde mellett a közterek ilyen szempontú vizsgálata során a hun garológusban és a külföldi diákban is változások indulhatnak el, kölcsönösen megtanulunk a saját kultúránkra külső nézőpontból reflektálni.

Korompay Klára

A nemzetközi szavak mint a nyelvek közötti átjárás különleges terepe: magyar–francia megfelelések morfológiai tanulságai

Az elemzés pedagógiai kiindulópontja

Ez az előadás pedagógiai tapasztalatokból nőtt ki. Ezek továbbgondolására és megosztására azért vállalkozom, mert reményeim szerint a címben jelzett kérdés gondolatébresztő lehet azok számára, akik magyar nyelvet tanítanak más anyanyelvűeknek. Ezzel függ össze az is, hogy nyelvészeti témájú előadásomat (mint már korábban is) a kongresszus Hungarológia szekciójában mutatom be, hiszen ez a lektorok, vendégtanárok, magyar nyelvet oktatók igazi találkozóhelye, eszmecseréinknek kiváló fóruma.

A közvetlen tapasztalat a következő. Az elmúlt két évben az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke három nyelven is meghirdetett olyan kurzusokat, amelyek elsősorban az Erasmus-program keretében érkező külföldi diákoknak szólnak, s amelyek tematikája a magyar nyelvtörténethez és művelődéstörténethez kapcsolódott. Zelliger Erzsébet kolléganóm a német anyanyelvű (vagy németül tudó) diákoknak tartott órát, Sárosi Zsófia az angol nyelvűeknek, én a franciáknak. Óráim címe ez volt: „Magyar

nyelv és művelődés”; az alcímben pedig ez szerepelt: „történeti megközelítésben”. A résztvevők szakmai érdeklődése sokirányú volt, s nem feltétlenül nyelvészeti: filmtörténet, 20. századi magyar irodalom, Budapest köztéri szobrai, zene-történet, szociológia. Ugyanakkor mindnyájukban élt az a vágy, hogy a (rendkívül alacsony óraszámú) kezdő magyar nyelvórák mellett betekintést nyerjenek a magyar nyelv, nyelvtörténet, művelődéstörténet néhány fejezetébe. Ennek megfelelően épült fel a tematika, amelyben fontos helyre kerültek a rokon nyelvek, a nyelvhasználat, a magyar őstörténet, a magyar szókészlet különféle kérdései. Ezen belül sajátos megvilágítást kaptak a két nyelv kapcsolatára utaló elemek: a magyar nyelv ófrancia és vallon jövevényszavai egyfelől (vö. *tárgy*, *mécs*, *kilincs*, *furmint*, *Tállya* helynevek stb.), a francia nyelv magyar eredetű elemei másfelől (*coche* < m. *kocsi*, *bussard* < m. *buszár*, *Tokay*, egy elzászi borfajta < m. *Tokaj* stb.). Ismeretes, hogy az előbbi csoportban 10–12 szót tarthatunk számon, az utóbbiban mintegy feleannyit. Nyilvánvaló, hogy a két nyelv szókincsének e közös elemei első-sorban művelődéstörténeti érdekességük miatt érdemelnek figyelmet; a gyakorlati nyelvhasználat szempontjából nem játszanak jelentős szerepet.

Más a helyzet azokkal a lexémákkal, amelyek mindkét nyelvben végső soron latin vagy görög-latin eredetre mennek vissza, a szakirodalomban főként „nemzetközi szavak” néven ismeretesek, s százával vannak jelen a tudományok és a művészetek nyelvében (továbbá bizonyos szerepet játszanak a mindennapos nyelvhasználatban is, vö. *probléma*, *fantasztikus*, *tipikus* stb.). Úgy gondoltam, ezzel a réteggel a nyelv- és művelődéstörténeti óra keretében külön is érdemes foglalkozni. Egyrészt azért, mert a két nyelv közötti megfelelések

(főként a szóvégek tekintetében) szabályokba rendeződnek, s ezek leírása, rendszerezése valójában kontrasztív nyelvészeti feladatként is értelmezhető. Másrészt azért, mert a leírásnak a magyarul tanuló diák számára többszörös gyakorlati haszna is van: 1. Eloszlatja azt a tévhitet, hogy a magyarban „minden szó új, minden szó ismeretlen”. 2. Tudatosítja a beszélőben, hogy a magyar nyelv egyes elemei számára könnyen érthetők. 3. Támpontokat ad ahhoz, hogy adott esetben egy ilyen elemet saját anyanyelvéből kiindulva maga is megalkothasson.

Jómagam az első két szempont fontosságát régóta szem előtt tartom; főként azóta, hogy korábbi lektori munkám során rendszeresen tartottam olyan tanfolyamokat, ahol teljesen kezdő hallgatókhoz – a francia mint idegen nyelv leendő tanáraihoz – didaktikai okokból csak magyarul beszélhettem. A feladat rendkívül nehéz volt tanárnak, diáknak egyaránt. Kiindulópontként különféle képzőművészeti albumokat, Magyarországot bemutató képeskönyveket választottam; a hallgatóság számára pedig az első érthető elemeket ilyesfajta kifejezések jelentették: *gótikus templom*, *barokk kupola*, *eklektikus stílus* stb.¹ Pontosan tudom tehát, hogy mit jelent egy ilyen szó-élmény a megértés szempontjából. Arra viszont csak a közelmúltban, az említett Erasmus-órákon tettem kísérletet, hogy a magyar és a francia nyelvben közösen meg-

¹ Vö. KOROMPAY Klára, *A magyar nyelv, irodalom és kultúra oktatásának kapcsolata*, in *A magyar nyelv idegenben, Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.)*, szerk. KERESZTES László és MATICSÁK Sándor, Debrecen–Jyväskylä, 2002, 127–134. (A fenti kérdésről: 130–131.)

levő görög-latin alapú szókészleti réteget a végződések szempontjából is elemezzem és egymásnak megfeleltessem.

Az alábbi összeállítás ebből a kísérletezésből nőtt ki. Néhány átalakításra természetesen szükség volt. Az órai változatban például minden egyes pontot hosszú magyar példasor kísért, a hallgatóság legnagyobb öröme. (Az *-ális* alatt például több mint 30 melléknév jelent meg, pl. *ideális, normális, zseniális* stb. Az ilyen listák összeállításához igen jó forrást jelenthet *A magyar nyelv szövegmutató szótára*.²) A jelen változatban minden végződéshez csak egy-egy példát csatoltam. A két nyelv sorrendjét is megcseréltem most: a hungarológus oktatók tágabb körére gondolva (akik esetleg hasonló kérdéseken töprengenek, de másféle vagy éppen sokféle nyelvi közegben dolgoznak) legcélszerűbb a magyar alakból kiindulni. Különösen sok fejtörést okozott számomra az, hogy egy-egy jellegzetes szöveg honnan kezdve számítható (esetleg tovább bontandó-e vagy sem); ez számtalan elemzési kérdést vet fel, s nyelvenként is eltérő eredményt hozhat. Úgy döntöttem, hogy a nyelvet tanuló diák nézőpontját teszem első helyre, s arra törekszem, hogy a táblázat minél áttekinthetőbb legyen számára. Végül mondanom sem kell, hogy a lista erős válogatást tükröz és semmiképpen nem törekszik teljességre; az egybevethető végződések száma könnyen bővíthető tovább.

² Szerk. PAPP Ferenc, Budapest, Akadémiai, 1969.

Nemzetközi szavak párhuzamos végződései a magyarban és a franciában

Melléknév–főnév párok:

(1a) m. -ális (speciális, reális) ~ fr. -al (spécial) vagy -el (réel)

(1b) m. -alítás (realitás) ~ fr. -alité (réalité)

(2a) m. -áris (szolidáris) ~ fr. -aire (solidaire)

(2b) m. -aritás (szolidaritás) ~ fr. -arité (solidarité)

(3a) m. -áns (toleráns) ~ fr. -ant (tolérant)

(3b) m. -ancia (tolerancia) ~ fr. -ance (tolérance)

(4a) m. -ens (evidens) ~ fr. -ent (évident)

(4b) m. -encia (evidencia) ~ fr. -ence (évidence)

(5a) m. -ista (optimista) ~ fr. -iste (optimiste)

(5b) m. -izmus (optimizmus) ~ fr. -isme (optimisme)

Főnevek:

(6) m. -a (forma) ~ fr. -e (forme)

(7) m. -ika (logika) ~ fr. -ique (logique)

(8) m. -ia (pedagógia) ~ fr. -ie (pédagogie)

(9) m. -cia (demokrácia) ~ fr. -tie (démocratie)

(10) m. -ió (vízió) ~ fr. -ion (vision)

(11) m. -ció (funkció) ~ fr. -tion (fonction)

(12) m. -áció (információ) ~ fr. -ation (information)

(13) m. -íció (intuáció) ~ fr. -ition (intuition)

(14) m. -itás (aktivitás) ~ fr. -ité (activité)

(15) m. -tor (rektor) ~ fr. -teur (recteur)

(16) m. -átor (narrátor) ~ fr. -ateur (narrateur)

(17) m. -túra (struktúra) ~ fr. -ture (structure)

(18) m. *-us* (*stílus*) ~ fr. *-e* (*style*)

(19) m. *-ium* (*kálcium*) ~ fr. *-ium* [-j ɔm] (*calcium*)

Melléknevek:

(20) m. *-ikus* (*tipikus*) ~ fr. *-ique* (*typique*)

(21) m. *-tikus* (*fantasztikus*) ~ fr. *-tique* (*fantastique*)

(22) m. *-isztikus* (*humorisztikus*) ~ fr. *-istique* (*humoristique*)

Igék:

(23) m. *-ál* (*informál*) ~ fr. *-er* (*informer*)

(24) m. *-fikál* (*misztifikál*) ~ fr. *-fier* (*mystifier*)

Latin szavak, nemzetközi szavak – néhány bevezető gondolat

Közismert tény, hogy a magyar nyelv szempontjából a latin nem egyszerűen egy a szókincsünket gazdagító számos nyelv közül, hanem évszázadokon át az írásbeliség elsődleges nyelve, újabb évszázadokon át a műveltség és az iskolázottság nyelve – azaz, egy sokat mondó, hagyományossá vált kifejezéssel élve: a latin nálunk „latin apanyelv”.³ Ennek meghatározó szerepéről, a „magyar deákság” jelentőségéről irodalomtörténeti, nyelvtörténeti, művelődéstörténeti munkák egész sorában olvashatunk.⁴ Annál meglepőbb tény, hogy a

³ Vö. BÁRCZI Géza, *A magyar nyelv életrajza*, Budapest, Gondolat, 1963, 264.

⁴ Vö. HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, Budapest, Osiris, 1944/2005, 477–710; BÁRCZI, *i. m.*; MEZEY László, *Deákság és Európa: Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlatja*, Budapest, Akadémiai, 1979; TARNAI Andor, *Szóbeliség – latinság*

latin jövevényszavaknak, e kiemelten fontos szókészletteni rétegnek voltaképpen nincs korszerű, átfogó nyelvészeti feldolgozása. Fludorovits Jolánnak 1937-ben megjelent kismonográfiája⁵ után évtizedekig nem születtek nagyobb arányú szintézisek. (A görög eredetű latin elemekről közben napvilágot látott egy szótárszerű feldolgozás.⁶) Annál nagyobb becsben tarthatjuk Balázs János remek áttekintését,⁷ Abaffy Erzsébet grammatikai természetű vizsgálatait,⁸ valamint azt a tényt, hogy Szabó T. Attila az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárb*an korábban soha nem látott teljességgel adott képet a régi magyar írásbeliség latin elemeiről.

A nemzetközi szavak kérdésköre kapcsán mindenekelőtt Kiss Lajos alapvető tanulmányára hivatkozhatunk.⁹ Ebből idézem a következő magvas jellemzést: „A nemzetközi szavak jelentős hányada latin és görög elemekből áll. Európa

– írásbeliség, in TARNAI Andor és CSETRI Lajos, *A magyar kritika évszázadai* 1. *Rendszerek a kezdetektől a romantikáig*, Budapest, Szépirodalmi, 1981, 11–26, Uő, „A magyar nyelvet írni kezdik”. *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*, Budapest, Akadémiai, 1984.

⁵ FLUDOROVITS Jolán, *A magyar nyelv latin jövevényszavai*, Budapest, MTA, 1937.

⁶ Vö. FARKAS Vilmos, *Görög eredetű latin elemek a magyar szókincsben*, Budapest, Akadémiai, 1982.

⁷ BALÁZS János, *A latin a Duna-tájon*, in *Nyelvrünk a Duna-tájon*, szerk. Uő, Budapest, Tankönyvkiadó, 1989, 97–140.

⁸ Vö. *Latin hatás a XV–XVI. századi magyar igeragozásban*, in *Areális nyelvészeti tanulmányok*, szerk. BALÁZS János, Budapest, Tankönyvkiadó, 1983, 113–179.

⁹ *Műveltségnyelv, vándornyelv, nemzetközi nyelv*, Magyar Nyelv, 1966, 179–188.

nyugati felén a tudomány nyelve nagyjából a XVIII. század végéig a számos görög jövevényt is magában foglaló latin volt. A görög–latin szókészlet azonban közös kezelésben levő kincsesbányájuk az európai népeknek azóta is, mióta a tudományokat nemzeti nyelveken művelik.” A minket most foglalkoztató magyar–francia egybevetés szempontjából külön figyelmet érdemel az, amit a szerző az újlatin nyelvek kapcsán mond a fenti szavak státusáról: „A modern francia, olasz, spanyol stb. szempontjából egy tudományos műszóvá lett latin kifejezés semmi esetre sem *i d e g e n* szó, hanem a franciának *mot savant*, az olasznak *voce dotta* vagy *latinismo*, a spanyolnak *palabre dotta* vagy *cultismo* stb.” A szerző megállapítása szerint ebből az is következik, hogy a fenti nyelvek esetében *e* szavak „nem *i d e g e n* sz a v a k sz ó t á r á b a, hanem a *sz ó t á r b a* kíváncsoznak”.¹⁰

A kérdésnek a francia nyelvtörténet felől nézve is célszerű kiemelni egy-két fontos vonatkozását. Henriette Walter, a szókészlet történetének neves kutatója, aki élvezetes könyvekben osztja meg tudását az érdeklődő nagyközönséggel is, egy fejezetcímben a francia nyelvet így jellemzi: „kétszeresen is latin nyelv” („une langue deux fois latine”).¹¹ Ez azért mondható el, mert a vulgáris latinból örökölt szókészlet mellett rendszeresen megjelennek a franciában a latinból átvett „tudós” szavak is. Egy magyar fordítás erre a kategóriára a

¹⁰ Uo., 186. [Ritkítások az eredetiben.]

¹¹ Vö. Henriette WALTER, *L'Aventure des mots français venus d'ailleurs*, Paris, Robert Laffont, 1997, 51.

„tudós jövevényszó” terminust alkalmazza.¹² Ilyenekre korai időktől vannak példák: már a 8. századi úgynevezett „karoling reneszánsz” idején megfigyelhető latin formák kölcsönzése, a 12. században pedig szép számmal jelennek meg újabb átvételek. Igazán nagy mozgalommá ez a folyamat a 16. században, a humanizmus jegyében válik, amikor tudós átvételek százai, sőt ezrei jelennek meg, nemcsak görög–latin szavakat, hanem azok különféle összetevőit is mozgósítva, mintegy nyersanyagot kínálva a szókészlet további bővítéséhez.¹³ Ennek a folyamatnak jellegzetes következményeiként állnak elő az úgynevezett „dublett”-ek: egyfelől jelen van egy, a vulgáris latinra visszamenő régi szó, amelyet sok évszázad hangváltozásai formáltak a franciában; másfelől megjelenik ennek egy olyan megfelelője is, amely a klasszikus görög–latin formát veszi alapul; a kettő természetesen jelentéstaniilag is elkülönül egymástól (pl. lat. *navigare* > fr. *nager* ’úszik’ és *naviguer* ’hajózik’). A fenti jelenségekörön belül kirajzolódik egy olyan, mennyiségét tekintve még sokkal jelentősebb altípus, amikor alapszó és származék között áll elő hasonló viszony: az utóbbi a görög–latin formára épül, végződésében a már kialakult francia mintákhoz igazodva.¹⁴ Így jönnek létre az alábbi párok: *frère* és *fraternel* (’fivér’ és ’testvéri’), *poudre* és *pulvériser* (’por’ és ’porrá zúz’), *raison* és *rationnel* (’ész’ és ’észszerű’) stb. Nyilvánvaló, hogy a párok második – saját sza-

¹² HERMAN József, *Vulgáris latin: Az újlatin nyelvek kialakulásának útja*, Magyarra fordította: Szíjj Ildikó, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2003, 37.

¹³ Vö. József HERMAN, *Précis d’histoire de la langue française*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1967, 246.

¹⁴ Vö. Jean-Louis TRITTER, *Histoire de la langue française*, Paris, Ellipses, 1999, 75.

vammal élve: klasszicizáló – eleme egyszersmind további képzések alapjául szolgálhat, s különösen könnyen vesz fel szintén latin eredetű képzőket, vö. *fraternité*. Kialakulnak tehát olyan szóátvételi s egyben szóalkotási módok, amelyek a modern francia szókincs szerkezetében meghatározókká válnak. Nem kétséges, hogy a magyar és a francia szókincs párhuzamainak vizsgálatához az utóbbiak jelentik a legfontosabb kiindulópontot.

Elemzési szempontok

Alaki sajátosságok, történeti megvilágításban. – Ha szemügyre vesszük a táblázatban szereplő magyar szavakat, legátfogóbb benyomásunk az lehet, hogy rendkívül közel állnak a latin eredetihez. Első helyen azt emelném ki, hogy a szóvégek következetesen a latin nominativusnak felelnek meg. Ez a tény számunkra egyáltalán nem feltűnő; feltűnővé akkor válik, ha a franciával vetjük össze (lásd alább). A nominativusi forma azért is külön figyelmet érdemel, mert közismert tapasztalat, hogy azok a klasszicizáló nemzetközi szavak, amelyek mai nyugati nyelvekben keletkeznek, a magyarba a „visszalatinosítás” folyamata révén szoktak beilleszkedni (vö. az újabb keletű *mediáció*, *mediátor*, *moderátor* stb.).

Hangtani szempontból megfigyelhető a lista példaszavain több olyan sajátosság, amely kifejezetten a magyarországi latin ejtésre jellemző: ilyen az *s*-ezés (vö. *stílus*), melynek hátterében középkori észak-italiai hatás áll; ilyen a *-tia*, *-tio* stb. alakú szóvégek következetes [cia], [ció] ejtése a magyarban, melyet (a 20. század közepe óta) a helyesírás is jelöl. Az *s*-ezésre nézve hadd tegyem közkinccsé azt a tapasztalatot, amelyet egy hajdani óráján Bárczi Géza osztott meg velünk:

gyermekkorában, azaz 1900 körül, ő még hallott öreg magyar papot így misézni: [dominus vobiskum]. Újabb jellegzetességként tűnnek fel a latin eredetű magyar szóalakokban olyan kettősségek, amelyek a magyar tőtanból ismeretesek; ilyen mindenekelőtt a hosszú–rövid magánhangzó-váltakozás (*toleráns* – *tolerancia*). (Ezen a téren a helyesírási norma egy olyan hangpárra is kiterjesztette a szembenállást, amely eredeti magyar szavakban hangtörténeti okokból soha nem jelentkezik, vö. *szimbólum* – *szimbolikus*).

A francia szavak kapcsán, mint már jeleztem, nem a nominativusi alak folytatásával találkozunk. Olyan példák, mint a főnévi *-ation*, világosan mutatják a klasszicizáló alakú képzőnek a latin függő esetekkel való kapcsolatát (vö. latin accusativusi *-ationem*).

Ennek kapcsán egy kis romanisztikai kitérő hasznos lehet a kérdés hátterének megvilágításához. Mindenekelőtt jó szem előtt tartani azt az általános tényt, hogy az újlatin nyelvek névszói alakjainak létrejöttében eleve a függő esetek játszottak meghatározó szerepet. Az ’éjszaka’ jelentésű ol. *notte*, sp. *noche*, fr. *nuit*, r. *noapte* stb. nem a klasszikus latin nominativusi *NOX* alakra, hanem az accusativusi *noctem*-re vezethetők vissza. Mindez beleilleszkedik abba az átfogó folyamatba, melynek lényege a klasszikus esetrendszer felszámolódása a Kr. u. első évezred első felében. Ez a folyamat úgy zajlott, hogy részint hangváltozások következményeként, részint funkcionális okokból a különböző függő esetek fokozatosan egybemosódtak, s valójában az accusativusnak alakult ki „univerzális függő eset” jellege.¹⁵ (Ehhez képest egyedi folyamatást jelent majd az ófrancia kétesetes főnévragozás: nomi-

¹⁵ Vö. HERMAN, *Vulgáris latin, ... i. m.*, 48.

nativus és függő eset.) A továbbiakban sokféle tényező játéka (vö. népi és tudós változat, előbeszédben használt vagy írott forma) színezte a szavak és szóelemek alakulását, s köztük a fönti (jórészt „tudós”) végződéseket is. Az egyes elemek részletes elemzése most nem lehet feladatunk. A maga kivételessége miatt mégis figyelmet érdemel a kémiai elemek „tisztá latin” *-ium* végződése. Henriette Walter 64 ilyen végű francia szót sorol fel könyvében (ismertebbeket említve: az *aluminium*-tól az *uranium*-ig).¹⁶ Ez azonban már a modern nemzetközi tudomány szókincsének keletkezéstörténetével függ össze.

Jelentéstani kérdések. – Amikor különféle nyelvekben párhuzamosan meglevő szavakra bukkanunk, a közismert, nagy kockázatot az úgynevezett hamis barátok („faux amis”) jelentik. Nem kétséges, hogy a magyar–francia szópárok körében is szép számmal találunk ilyeneket. A *gimnázium*-mal azonos eredetű *gymnase* a franciában ’tornacsarnok’; a *presbitérium*-mal egybevetethető *presbitère* jelentése ’parókia, paplak’; a *laikus*-nak megfelelő francia *laïc*, *laïque* pedig így adható vissza: ’egyháztól és vallástól független’. Még a laikus is látja (a szó magyar értelmében), hogy az *akció* Magyarországon egy új, kereskedelmi jelentést is kapott, mely a francia *promotion* szóéval vethető össze. Mindezen nem csodálkozhatunk; egyetlen feladat az ilyen eshetőségek számon tartása és az efféle példák gondos számbavétele. Ha már a kockázatoknál tartunk: előfordulhat az is, hogy egy jól összevethető szó a két nyelvben más-más végződést mutat (vö. fr. *catastrophique* ~ m. *katasztrófális*), sőt az is, hogy az egyik nyelvben él egy szó, a másikban pedig nem (például a m.

¹⁶ WALTER, *i. m.*, 61–64.

posta ~ fr. *poste* esetében van fr. *postal* melléknév, de nincs m. **postális*, hiszen már adva van a megfelelő magyar melléknév: *postai*). A lehetséges és létező szavak játéka tehát tovább színezi a kérdést.

A szóalakok elemezhetősége. – Az egyik legnyomatékosabb kérdés a következő: mennyiben elemezhetők a párhuzamos végződéseket mutató szavak az egyik vagy a másik nyelvben? Még jobban pontosítva: lehet-e bizonyos esetekben tő és képző kapcsolatáról beszélni?

A franciában sok esetben egyértelműen lehet. Erről tanúskodik az, hogy egynyelvű szótárak képzőket bemutató mellékleteiben számos, a listánkon szereplő szóvég képzőként van nyilvántartva. Felsorolok ezek közül néhányat a *Petit Robert*-szótár képző-táblázatából: *-tion*, *-ation*, *-ition*; *-ure*, *-ature*; *-isme*; *-ance*, *-ence* stb. Ezek használatára, produktivitására nem térek ki; azt viszont idézném egy kiváló mai francia nyelvtanból, hogy egy jó egynyelvű szótár feltétlenül tartalmaz képző-mellékletet is, részletes képet adva az egyes elemek alaki és funkcionális jellegzetességeiről, valamint csatlakozási szabályairól, példák kíséretében.¹⁷

A magyarban a szóvégek státusa, esetleges képző volta jóval problematikusabb. Az a tény például, hogy melléknév és főnév között rendszeres szóvég-megfelelés figyelhető meg (vö. *toleráns* – *tolerancia*, *elegáns* – *elegancia*, *disszonáns* – *disszonancia* stb.), amelyhez ráadásul néha még igei megfelelő is társul (vö. *tolerál*), fölveti a szegmentálás kérdését. Ennek kapcsán azonban szembe kell néznünk egy nyilvánvaló ténnyel: a

¹⁷ Vö. Martin RIEGEL – Jean-Christophe PELLAT – René RIOUL, *Grammaire méthodique du français*, Paris, Presses Universitaires de France, 1999, 543.

párhuzamos szóalakokban önálló magyar tömorfémát nem tudunk kimutatni, ezért azok elemezhetősége is kérdésessé válik. Még akkor is, ha számolunk azzal, hogy a *tolerál* igében magyar „honosító képző” szerepel, amint ez a jövevényigék beillesztésének általános módja a korai ómagyar kortól kezdve.¹⁸ A fenti, latin eredetű magyar szavakra visszatérve azt mondhatjuk, hogy ezek egymással kétségtelenül összefüggnek; ám valójában a latin nyelvtan alapján függnek össze.

Vannak azonban másfajta esetek is. Már az 1930-as évek szakirodalmában felmerült a latin eredetű magyar képzők kérdésköre. Külön elemzést szentelt ez utóbbiaknak már Gyalmos János,¹⁹ majd említett monográfiájában Fludorovits Jolán. Az *-izmus*, *-ista* elemeket azóta is latin eredetű magyar képzőnek tartja a morfématörténet. Öröndetes tény, hogy a közelmúltban mintaszerű vizsgálat született e téren: Ladányi Mária *Produkivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek* című könyvében²⁰ egy egész fejezet elemzi az idegen eredetű képzőket. A szerző a Magyar Nemzeti Szövegtár korpuszára építve tüzetesen megvizsgálja az *-árium*, az *-ítás*, az *-izmus* és az *-ista* mai helyzetét, sok új adatot hozva felszínre, melyek nemegyszer meglepően jelzik egy-egy képző feltűnően nagy

¹⁸ Arra nézve, hogy az ilyen igék s másfelől az ún. passzív (fiktív) tövű igék mennyiben elemezhetők, vö. KISS Jenő, *Szóképzés és etimológia: Belső keletkezésű és jövevényigéink képzéséről*, Magyar Nyelv, 1971, 170–180; BENKŐ Loránd, *A magyar fiktív (passzív) tövű igék*, Budapest, Akadémiai, 1984, 11–39; *Magyar Grammatika*, szerk. KESZLER Borbála, Budapest, Tankönyvkiadó, 2000, 39, 47, 48, 51–52, 89, 311.

¹⁹ GYALMOS János, *Latin eredetű képzőink*, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1933.

²⁰ Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2007.

produktivitását a mai magyar nyelvben.²¹ Szórványos, kevésbé komoly jelenségeket is érdemes megemlíteni. Grétsy László gyakran idézett példái közé tartozik a *kitaláció*, a *sétafikál*, az *ingerencia*, továbbá az *elméletice* és a *gyakorlatice*, megannyi jeleként annak, hogy egyes latin végződésekkel a magyar nyelvben játszani is lehet.

Összegezés

Ez az előadás egy pedagógiai feladatból indult ki, s annak kapcsán vetett fel a nyelvtudomány különböző területeit érintő kérdéseket. A szókészletteni és a morfológiai szempont természetszerűleg találkozott benne; a felmerülő kérdések pedig rendre elvezettek egyrészt a magyar, másrészt a francia nyelvtörténethez, a két nyelvnek a latinhoz való eltérő viszonyához, s mindezek háttérében művelődéstörténeti vonatkozásokhoz is.²² Ha a diákok szempontjához viszszatérünk, két fő reményt fogalmazhatok meg: egyrészt, hogy az effajta kérdések kedvet csinálnak a nyelvről való gondolkodáshoz (ami mindenfajta nyelvtanulásnak külön hozadéka, s mindig igazi örömforrás), másrészt pedig, hogy olyan szavaink, mint az *optimizmus*, *tolerancia*, *demokrácia* és *humor* a hall-

²¹ Uo., 166–181.

²² Vö. ehhez Klára KOROMPAY, *Langue mère ou « langue paternelle » : Deux types de rapport au latin*, in *235 années d'enseignement du français à l'Université de Budapest: Actes de la journée d'études commémorative internationale*, Université Eötvös Loránd, Budapest, le 24 septembre 2010, szerk. Vilmos BÁRDOSI, Budapest, ELTE BTK Francia Tanszék–Tinta Könyvkiadó, 2011, 141–146.

gatók számára könnyen beilleszkednek egy nyelvi összefüggésrendszerbe, s talán már első hallásra részévé válnak magyar szókincsüknek.

Okamoto Mari

Az idegen nyelvek oktatásának sajátosságai Japánban, különös tekintettel a vizuális és auditív képességekre¹

Bevezetés: nyelvtan vagy kommunikáció?

A magyarul tanuló japán diákokat gyakran lepi meg az a tény, hogy a más országokból érkező tanulók sokkal hatékonyabban tudnak kommunikálni és könnyebben fejezik ki magukat azon a nyelven, amelyet tanulnak, holott nyelvtani ismeret és szókincs szempontjából ők általában jóval előbbre járnak, mint a többi, idegen nyelvet tanuló külföldi. Magam is tapasztaltam ezt, amikor még mint kezdő magyarul tanuló beiratkoztam a Debreceni Nyári Egyetemre, és ott az első napon írt nyelvtani teszt alapján betettek egy olyan csoportba, ahol rajtam kívül szinte mindenki magyar anyanyelvű volt, holott én három hónappal azelőtt még egy szót sem tanultam magyarul, így természetesen beszélni is alig-alig tudtam. Ez a jelenség korántsem ritka, manapság is gyakran történnek hasonló esetek a japán diákokkal, akik beiratkoznak valamelyik magyar egyetemre, és ott az írásbeli vizsga

¹ Köszönöm Cseresnyési Lászlónak az előadásszöveg ellenőrzését és hasznos megjegyzéseit.

alapján többnyire haladó csoportba kerülnek. Amikor persze megkezdődik a tanítás, igencsak meglepődnek azon, hogy a többi külföldi diák jóval folyékonyabban tud beszélni és könnyebben fejezi ki magát magyarul. Még azoknak is, akiknek gyenge volt a nyelvismerete a szemeszter elején, mehökkentő sebességgel fejlődik a beszédkésztsége és hamarosan meg is előzik a japánokat. Így aztán a legtöbb japán diák a tanterem legtávolabbi sarkában kucorog, bánatosan, zavartan és kisebbségi érzésétől kínozva.

A japán nyelvtanulók nyelvtani tudása tehát általában jó, beszédkésztségük viszont ehhez képest aránytalanul gyenge. Előadásomban ezt az ellentmondást vizsgálom: azaz megpróbálok magyarázatot találni arra, hogy a globalizálódó világban oly fontos kommunikatív képességek miként maradhatnak el ilyen messze az elvont grammatikai készségek mögött.

Japán idegennyelvi oktatás helye a mai világban

Először vizsgáljuk meg, hogy Japánban milyen jellegű az idegennyelvi oktatás és milyen mértékben nevezhetők sikeres nyelvtanulóknak a japánok. A japán idegennyelvi oktatást elsősorban az jellemzi, hogy az oktatás minden szintjén gyakorlatilag egyetlen egy idegen nyelv uralkodik: az angol. Az angolt – mint kötelező idegen nyelvet – mindenki hat évig tanulja, mielőtt valamiféle felsőoktatási intézménybe kerül. A gimnáziumi felvételinek, illetve az egyetemi felvételinek is igen fontos részét képezi az angol, amely az egyetemisták túlnyomó része esetében meg is marad első idegen nyelvnek. A japánok java része tehát csak második idegen nyelvként ismerkedik meg egyéb nyelvekkel, és szinte kizárólag csak az

egyetemen. Más idegen nyelvek iránti érdeklődésük általában jóval kisebb, s így ritkán sikerül elsajátítaniuk őket. Az OECD (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) vizsgálata szerint 2005-ben 62.116 japán egyetemista tanult külföldi egyetemeken, közülük 44.092 fő az amerikai egyetemeken, 6.179 fő az angol, 3.380 fő az ausztráliai és 916 fő az újzélandi egyetemeken. Tehát az említett évben külföldön tanuló diákoknak 88%-a angol nyelvű országokban végezte a tanulmányait.² Ennek következtében azt gondolhatná az ember, hogy egy olyan „anglocentrikus” országban, mint Japánban igen kiváló minőségű angol nyelvi oktatás létezhet. Ezt a logikusnak tűnő elképzelést azonban durván és ridegen cáfolja az a jelentés, amely a TOEFL, a világszerte bevezetett angol nyelvvizsga adatait összesíti, és amely szerint 2010-ben a világ 164 országából jelentkező vizsgázók közül a japánok átlageredményük alapján csupán a 137. helyet foglalják el.³ A négy (írás, olvasás, hallás és beszéd) képességet mérő vizsga mindegyik eleméből maximum 30 pont, azaz összesen 120 pont szerezhető, ebből a japánok átlagban 70 pontot érnek el. A legtöbb pontot a hollandok kapták (100 pontot), a dánok 99 pontot értek el, az osztrákok és a szingapúriak 98 pontot, a belgák 97 pontot, a svájciak 96 pontot és így to-

² Education at a Glance, 2007 (OECD). http://www.oecd.org/document/30/0,3343,en_2649_39263238_39251550_1_1_1_1,00.html

³ Természetesen az itt közölt TOEFL adatokat csupán az értékelési érvek egyik aspektusaként, óvatosan kell kezelni, ugyanis országonként igen változó a vizsgázók száma, így az átlagos pontoknak nem mindig azonos az értékük.

vább.⁴ Vajon mondhatjuk-e egyszerűen azt, hogy ezeknek az országoknak a tanulói azért érték el a kiváló eredményeket, mert az anyanyelvük közel áll az angolhoz, illetve mert hivatalos nyelvként használják az angolt, tehát ez segített nekik az angol elsajátításában? A japánoknak pedig, mondjuk, azért nem sikerül jobb eredményt elérni, mert az anyanyelvük teljesen eltér az angoltól mind a struktúra, mind pedig a szókincs szempontjából? Ha a régiónkénti listára tekintünk, akkor ez a tetszetős hipotézis kétségesse válik: ugyanis még a 30 ázsiai ország közül is a japánok csupán a 28. helyen állnak. Ezt a szánalmas eredményt nem tekinthetjük véletlennek, ugyanis egyrészt más években is hasonlóak az adatok, másrészt ennek a nemzetközi angol nyelvvizsgának Japánban van a legtöbb vizsgázója: 2000-ben például 99 ezer japán tett TOEFL vizsgát, őket 92 ezer kínai, illetve 85 ezer koreai vizsgázó követi.⁵

Miért gyengék a japánok a nyelvtanulásban?

Erre a kérdésre nem egyszerű megadni a választ. Úgy vélem, hogy nemcsak a mai oktatási feltételekben és körülményekben lehet keresni a jelenség okát, hanem itt társadalmi, illetve kultúrtörténeti tényezők is döntő szerepet játszhatnak.

⁴ TOEFL® Test and Score Data Summary for TOEFL Internet-based and Paper-based Tests: 2010 Test Data.
<http://www.ets.org/Media/Research/pdf/TOEFL-SUM-2010.pdf>

⁵ Japán közoktatási és tudományi minisztérium 11. központi oktatási tanácsülés jegyzőkönyve (Monbukagakusho, 11. Chuo kyoiku shingikai gijiroku).

A japán oktatási intézményekben az idegennyelvi (tehát gyakorlatilag az angol) oktatás mindenekelőtt a felvételi vizsgák miatt fontos: más kelet-ázsiai országokhoz hasonlóan, Japánban is igen heves verseny van az iskolai felvételi vizsgákon. Mivel az angol minden felvételinél (azaz akármilyen szakmára jelentkezőnek) kötelező tantárgy, rengeteg időt és energiát fordítunk az angol tanulására. Az angol nyelv azonban itt nem mint a tényleges kommunikáció eszköze szerepel, hanem csupán mint egy olyan mérleg (vagy akár „szűrő”), amivel különbséget lehet tenni a vizsgázók között. A nyelvtani ismeret és szövegértelmezés az egyetlen mérési kritérium, azaz a beszédképesség alig tölt be valamiféle szerepet a vizsgában. Ha az előbb említett nemzetközi angol nyelvvizsga eredményét részletesebben vizsgáljuk, látjuk, hogy a legtöbb ország vizsgázói a hallásban és beszédben jobb eredményt mutatnak, mint az olvasásban és írásban. Ezzel szemben a japán csoportnak az írás és olvasás jobban sikerül, mint a hallás és a beszéd. A kínaiaknál és koreaiaknál is hasonló a helyzet. Ennek egyik oka a tanulók magas létszáma az iskolában. A közoktatási minisztérium előírása szerint ugyanis az egy csoportban megengedett maximális tanulószám 40 fő, ami rendkívül megnehezíti a szóbeli nyelvgyakorlást.

A másik – és talán fontosabb – tényező az írásbeliségre, azaz nyelvtanra és szövegértelmezésre összpontosuló felvételi rendszer. Tudjuk, hogy egyes országokban nemcsak passzív képességet, hanem az aktív nyelvhasználatot (beszé-

det és fogalmazást) is méri az érettségin vagy a felvételin.⁶ A szóbeli vizsga bevezetése megváltoztathatná a helyzetet, de egy olyan országban, ahol évente félmillióan felvételiznek egyidejűleg, és a szigorú versenyben egyetlen pont, vagy akár fél pont különbség is megszüllheti a nyertest és a vesztest, az egyenlőség biztosítása, illetve az emberi és anyagi források okán képtelenségnek tűnik az ilyen fajta, aktív nyelvtudást mérő vizsgák bevezetése. A passzív képesség így döntő fontosságú marad a japán tanulók számára, az aktív képesség viszont még a munkalehetőség szempontjából sem jelent igazi előnyt, bár egyes vizsgálatok szerint néhány munkahe-lyen a TOEIC pontok számítanak a pozíciók betöltésében. Japánban az utóbbi években egyre kevesebb egyetemista kíván külföldön tanulni, ennek egyik oka az, hogy a vállala-tok nagy része sem az alkalmazásban sem a fizetésben nem becsüli meg eléggé a nyelvi ismeretet és a külföldön tanulást, sőt az egyetemisták néha még hátránynak is tekintik azt, mi-vel a külföldi tanulás miatt lekéshtik a munkakeresési ver-seny időszakát.

Az eddig elmondottak viszont csak egy oldalát jelentik a probléma egészének. Az idegennyelvi kommunikáció prob-lémáinak más és mélyebbre ható tényezőit is érdemes meg-vizsgálunk – a társadalmi és kultúrtörténeti tényezőket.

⁶ Finnországban például az országosan közös érettségin az írás-beli angol vizsgának 47%-át, azaz majdnem felét foglalják el olyan „output”-képeséget mérő feladatok, mint a fogalmazás.

Az anyanyelvi tanulást körülvevő kultúra: egy vizualitás által dominált oktatás

A japánok nyelvismeretének előbb említett, sokkal inkább az írásra és a szövegértelmezésre (tehát nem a beszédre és hallásra) összpontosító tendenciája nem független az anyanyelvük elsajátításának módjától. Ugyanis saját anyanyelvünk elsajátításában is igen jelentős részt foglal el az írás megtanulása. A japán nyelv írásában háromfajta írás keveredik: a *hiragana* és a *katakana*, azaz a japán nyelv két, sajátos, hangjelölő szótagírása, illetve a harmadik, a jelentéshordozó kínai írásjegyek – ezek száma többezer. A hatéves általános iskolában megtanulandó kínai írásjegyek száma kb. ezer, ezt követi a hároméves középiskolai oktatás, ahol a diákok további mintegy kilencszáz írásjegyet tanulnak meg. Nem nehéz elképzelni, hogy az iskolai japánórák keretében hihetetlenül sok időt töltenek az írásjegyek megtanulásával, amíg akár egy latin betűs írású országban a gyerekek az iskolai éveknek csupán első pár hónapját áldozzák az írás megtanulására, és később már csak az irodalmi művek értelmezésével vagy fogalmazási gyakorlattal foglalkozhatnak. De vajon a japán pedagógusok hátránynak fogják fel ezt? A valóság inkább ennek a fordítottja: az iskolákban rendkívül fontosnak tartják azt, hogy egy-egy írásjegynek a vonalait helyes sorrendben húzzák meg, hogy egy-egy vonás „megálljon”, vagy „elfolyjon”, vagy visszahajoljon a vége, hogy egy-egy írásjegy szerkezeti részei épp a megfelelő nagyságban íródjanak, hogy a jel egészben nézve pont a kívánatos arányegyensúlyban legyen stb. A japánórák mellett a kilencéves kötelező oktatás alatt végig van külön kalligráfiai óra is, ahol a gyerekek tussal és ecsettel (időnként ceruzával is) gyakorolják a szépírást. Ez

a nyelv vizuális esztétikáját felértékelő gondolkodásmód nemcsak a mai iskolai oktatásban játszik nagy szerepet, hanem egy jó ezer évre visszatekintő kultúra elidegeníthetetlen része.

Igen sajátos tantárgy az iskolában a *kambun*, azaz a régi kínai irodalom szövegeinek olvasása. Ezek a szövegek nincsenek lefordítva japánra, hanem egy-egy teljes egészében kínai nyelven írott szöveget az írásjegyeket követve, azok fogalmi megértésére figyelve – különös módszerrel – egyszerűen japánul olvasunk fel. Tehát az iskolások a nyolcadik századi kínai verseket is eredetiben tudják elolvasni, anélkül, hogy megtanulnának akár egyetlen szót is kínaiul. Itt tehát a nyelvi kifejezés nem hordoz semmiféle hangzást, hanem a szöveget csupán mint a fogalomra utaló képet, pusztá vizualitásában értjük meg. Ez sem kínai, sem pedig igazi japán nyelv: a versek sorai valahol a két nyelv között lebegnek és merő vizuális információvá válnak.

A japán nyelvben a vizualitás fontosságát még a nyelv szerkezete is erősíti. A kínai írásjegyek természetesen a kínai nyelvből származnak, a japán azonban fonetikai, szintaktikai és tipológiai szempontból teljesen eltér a kínaitól. Hogy a kínai írásrendszert alkalmazni lehessen a japán nyelvre, egy-egy írásjegynek több olvasatot is adtak: az egyik a kínai kiejtésén alapuló úgynevezett *on* olvasat, a másik az írásjegy jelentésének megfelelő japán szó, vagyis a *kun* olvasat. Így keletkezett az a helyzet, hogy majdnem minden írásjegynek két (sőt néha három vagy több) olvasata is van. Mivel a japán nyelvben kevesebb fajta magán-, illetve mássalhangzó van, mint a kínaiban, az írásjegyek az *on* (kínai) olvasatnál sokszor azonossá válnak, amiből az következik, hogy sok azonos kiejtésű, de szemantikailag össze nem függő szó, azaz

homoníma létezik. Például a *szé-ka* kiejtésű szónak nyolc fajta írása és egymással össze nem függő jelentése van, a *ki-kan* szónak 17, a *kó-szé* szónak mintegy húsz féle írása és jelentése létezik. Hogy a félreértést elkerüljük, néha kénytelenek vagyunk beszéd közben is arra figyelni, hogy az éppen kimondott szó vajon melyik írásjeggyel íródik. Azt mondhatjuk tehát, hogy a japánoknál az anyanyelvi kommunikáció bizonyos mértékig mindig a vizuális megismerés segítségével működik.⁷

Az idegennyelvi oktatás: egy tengeren túli információközlési mód

Eddig az anyanyelv elsajátításánál vizsgáltuk a vizuális megismerés és értelmezés jelentőségét. De mit mondhatunk az idegen nyelvek tanulásával kapcsolatban? Mint előbb említettem, ma Japánban gyakorlatilag az angol az egyetlen komo-

⁷ Hasonló a probléma a japánul tanuló kínai anyanyelvűek esetében: a Japán Alapítvány 2004-ben végzett vizsgálata szerint a japánul tanuló külföldiek esetében írásban és szókincsben a kínai anyanyelvűek minden szinten jelentősen jobb eredményt mutatnak, mint az európaiak, a hallásban viszont az európaiak minden szinten kimagaslóan jó eredményt értek el a kínai anyanyelvűekkel szemben. Ezt azzal magyarázzák, hogy a japán nyelv vizuális megismerésénél a kínai írásjegyek ismerete nagyban segít: egy felső fokú szöveget akár anélkül is megérthet a tanuló, hogy ismerje a benne szereplő szavak kiejtését. Ennek a vizuális-kognitív folyamatnak hátránya viszont az, hogy a tanuló sokszor már a hallásból megtanult szavakat sem tudja azonosítani. CHIU Yu-Yuan (2006), *Auditory Recognition of Japanese Words in Taiwanese Learners of Japanese*. Hiroshima University Kyoikugakukenyuka kiyo, 55: 267–273.

lyabb szerepet játszó idegen nyelv, de visszatekintve a történelemre, azt láthatjuk, hogy különböző korszakokban voltak más fontos idegen nyelvek: a középkortól évszázadokon keresztül a kínai volt a kultúra nyelve, a 16. században egy bizonyos ideig a portugál, ami a misszionáriusok nyelve volt. Később a 18–19. században, az Edo-kori bezártság politikájának időszakában a holland volt a fontos idegen nyelv, amelyen keresztül a modern európai tudományt próbálták importálni. A 19. század második fele, vagyis az ország megnyitása óta viszont ez az idegen nyelv részben némettel és franciával, de főképpen az angollal cserélt helyet, amelyeken keresztül igen gyors tempóban szerezték be a nyugati tudomány és társadalmi rendszer ismeretét az ország modernizációjának érdekében. De bármelyik korszakot is tekintjük, az idegen nyelv elsősorban egyfajta „írásbeli információ” volt a japánok számára. Ahhoz, hogy a tengeren túli országok kultúráját megtanulja, a legtöbb embernek fontosabb volt a szakirodalmat olvasni, annak tartalmát pontosan értelmezni, mint a külföldiekkel szóban kommunikálni. Így a nyelvtannak, azaz a nyelvi struktúrának a pontos megértése és a szöveg pontos értelmezése az idegen nyelv elsajátításának lényege volt és maradt, amit elősegített a japán nyelv vizuális információban erős volta. Ennek következtében aztán a japánok igen fejletlenek maradtak az idegennyelvi hallás utáni megértésben és a beszédben, vagyis az auditív és a lineáris információ értelmezésében és közlésében. Ezért történik meg a japánok esetében ma is rendkívül gyakran, hogy amikor az idegennyelvi tanulásban egy ismeretlen szót hall a tanuló, hiába ismétlik meg neki szóban, mindig csak azt kérdezi, hogy „de hogy írják ezt le?” A japán tanuló addig nem nyugszik meg, amíg nem látja leírva a szót: tehát az új infor-

máció akkor válik számára az igazi nyelvismeretté, amikor vizuális formában rögzítik neki.

Hogyan lehet fejleszteni a kommunikáció képességét?

De akármiféle kifogásokat és magyarázatokat keresünk is, a mai globalizálódó világban élő ember számára nyilvánvalóan nélkülözhetetlen az idegen nyelven való beszédkommunikáció képessége. Különböző emberi kapcsolatokban, az üzleti együttműködésben, vagy a külpolitikai tárgyalásokon előforduló kínos vitákban, tehát a nemzetközi kapcsolatok minden színterén döntő fontosságú, hogy az ember nemcsak írásban, hanem beszédben is megfelelő módon fejezze ki magát, megértesse a véleményét, bizalmat és barátságot teremtsen maga és a másik között. A japánok számára éppen ez ma az egyik nagy feladat – az idegennyelvi oktatásban több figyelmet kell fordítanunk a szóbeli kommunikációs képzésre. Természetesen az eddig elmondottak alapján nem lenne reális azt várni, hogy a hagyományos nyelvtanulásnak vizualitásra összpontosító volta egy-kettőre megváltozzon. A japánok számára ez a kétféle, vizuális és auditív nyelvi képesség ég és föld. A drasztikus reform úgy hatna, mintha egy hivatásos bűvárnak azt mondanánk, hogy holnaptól szíveskedjék mindennap kizárólag a hegymászást gyakorolni. De talán nem is kell megtagadnunk a nyelvtanban és az olvasásban elért tényleges sikereinket, hanem lassan, lépésről-lépésre hozzá kell szoktatni a tanulókat a kommunikációt fejlesztő módszerek alkalmazásához mind az anyanyelvi, mind pedig az idegennyelvi oktatásban.⁸ Szükségesek tehát az iskolai okta-

⁸ A gimnáziumi japán tankönyvekben az újabb kori japán iroda-

tás olyan reformjai, amelyek a hallás utáni megértés, a felolvasás, a fejből való felmondás, a szabad fogalmazás és különböző más, a szóbeliséget fejlesztő módszereket alkalmaznak mind az anyanyelvi, mind pedig az idegennyelvi oktatásban.⁹ Mindezek a reformok azonban csak akkor érvényesülhetnek igazán, ha az oktatáspolitikai és a gazdaságpolitikai gyakorlatában felértékelődik az idegennyelvi beszédkommunikáció megbecsülése, azaz motiváló erővé válik a japán társadalom mindennapjaiban.

lomból válogatott szövegek a tankönyv több mint 70%-át foglalják el. Ezeknek a kizárólagos célja a szövegértelmezés, amíg az ún. kifejezésfejlesztő, azaz beszéd-, interjú-, vita- és prezentációképesítést fejlesztő rész csupán a tankönyv 15%-át foglalja el. YAMAMOTO Yukiko(2011), *The Need for Spoken Japanese Education in Japan's High Schools*. Kyooei University Kenkyuu Ronshuu, 9.

- ⁹ Például az angol hallás gyakorlatánál is érvényes a vizuális hozzásegítés: amikor a három különböző fonológiai jelenséget (accent, linking, elision) bizonyos jellel jelölve előre olvassák a szöveget, több mint kétszer annyit értettek hallás után, mint amikor a hallgatás előtt a puszta szöveget olvasták. ASAMI Atsuko, (2010), *The Practice of a Short-Term, One-on-One Training for Developing English Listening Skill*. Journal of Jissen Women's University, 5: 1–17.

Viktoria Ilse

Új utak a magyar mint idegen nyelv tanításában

Bevvezetés

A globalizáció során egyre fontosabb az idegen nyelvek tanulása, s ezzel együtt az egzotikus nyelvek (ez alá a magyar is sorolható) iránti érdeklődés is növekszik – minél többen akarnak több nyelvet érteni, beszélni. Ez viszont az idegen nyelvek tanításában is újításokat jelent. Emiatt a magyar mint idegen nyelv tanításában is módszertanilag változások elé nézünk.

A legutóbbi Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) bemutathattam a magyar mint idegen nyelv tanítását a német fővárosban.¹ Különös hangsúlyt fektettem a magyar mint idegen nyelv tanulására és tanítására, kifejezetten a problémák megelőzésére fókuszáltam. A komplex *Simulation Globale*-konceptiót akkor csak röviden mutathattam be, s a visszajelzések azt sugallták, hogy igény van több információra. A mai előadásommal a *Simulation Globale*-konceptió történetét, változatait és gyakorlati tapasztalataimat szeretném megosztani.

¹ ILSE 2007.

A konstruktív pedagógia

Mielőtt bővebben bemutatom a *Simulation Globale*-t, ki kell röviden térni az idegen nyelv tanítás mindennapi gyakorlatára. Ma már természetes, hogy nemcsak a tankönyv és más meghatározott tényező 'diktálja' az idegen nyelv oktatását, hanem elterjedt egy új nézet, mint például a következő: „Az életszerű/hatékony idegennyelv-ismeret nem az idegen nyelvi tananyagokban, hanem az interakcióban ragadható meg.”² Ez az interakció a német mint idegen nyelv oktatásában az 1970-es évek óta megtalálta a helyét „Handlungsorientierung” címszó alatt.³ Ennek lényege, hogy a változatos kommunikációs tevékenységek az idegen nyelvben különböző feladatmegoldások során a tanuló által megoldható és gyakorolható legyen. Természetesen ez a felfogás a magyar pedagógiában is megtalálta a helyét, mivel „nem egy bizonyos tevékenység mechanikus ismétlésével történik a készségfejlesztés, hanem a változatos tevékenység-együttes végrehajtása közben aktiválódnak a korábban megszerzett ismeretek, vagy éppen akkor sajátítódnak el.”⁴ A készségfejlesztés az úgynevezett konstruktív pedagógia szerint projektmunka, szerepjáték, fogalomtérkép (Mind-mapping) és szimulációs játékokkal érvényesülhet. „A feladatmegoldások során megjelennek a személyes és szociális élmények (önállóság, kreativitás és team-munka, konfliktuskezelés és problémamegoldás, kudarcátírás, dicséret, sikerélmény, megerősítés,

² JÓNÁS 2010, 121.

³ BARKOWSKI; KRUMM 2010.

⁴ JÁRMAI 2008, 17.

empátia, motiváció stb.),”⁵ amelyek nagyon fontosak az idegen nyelv elsajátítása során. Emellett figyelembe kell venni, hogy hol tanulja a tanuló az idegen nyelvet – a célnyelv országban vagy külföldön. A magyar mint idegen nyelvet én Németországban tanítottam, s számomra fontos volt, hogy olyan környezetet lehessen az órákon teremteni, amely minél közelebb van a tanult nyelv igazi környezetéhez, azaz Magyarországhoz. S ezt a *Simulation Globale*-lal lehet létrehozni.

A Simulation Globale alapjai – történelme és változatai

A *Simulation Globale*-módszert a francia BELC (*Bureau d'Etudes pour les Langues et les Cultures*) az 1970-es években dolgozta ki, s a Francis Yaiche, Jean-Marc Caré és Francis Debyser nevekhez fűződik. Célja annak idején az volt, hogy a francia nyelvet az „anyaföld”-től messze is problémamentesen megtanulhassák.

A *Simulation Globale* hosszútávú vagy rövidtávú lehet, azaz vagy egy hosszú időtartamban párhuzamosan a nyelvtanfolyamokhoz vagy egy blokkban, pl. a nyelvtanfolyam végén alkalmazható – ezt a tanár dönti el.⁶

Kezdőknél és haladóknál egyaránt működik – kezdőknél talán többet kell a tanárnak előkészítenie.⁷

A tanár új szerepet tölt be mint „moderátor”, viszont elő kell készítenie a feladatokat és a háttérből tanácsadóként szerepelhet – ez az egyes *Simulation Globale* folyamatától függ. A folyamat három oszlopon alapszik: 1. a helyszín megterve-

⁵ JÁRMAI 2008, 17.

⁶ SIPPEL 2003.

⁷ ECKE 2001.

zése (*le lieu-thème*), 2. fiktív identitások felvétele (*l'identité fictive*), 3. az új kozmosz belakása (*faire ,comme si'/ simuler le réel*) – plussz a szabad események:

1. ábra: a *Simulation Globale* oszlopai

Az első oszlop, a helyszín megtervezéséhez tartozik az idő meghatározása – hogy pl. melyik évszázadban, és az, hogy hol – falu (*le Village*), ház (*l’Immeuble*), sziget (*l’Iles*), hajó (*la Croisière*), cirkusz (*le Cirque*), expedíció (*l’Expédition*) – játszó-dik. Ezek a felsorolt helyek az általános nyelvtanfolyamok-hoz passzolnak, s ugyanúgy vannak szaknyelvi *Simulation Globale*-ok is, pl. – cég (*l’Entreprise*), szálloda (*l’Hotel*), kórház (*l’Hospital*).

A második oszlop a fiktív identitások, amelyeket a nyelvtanulók felvesznek, s ezáltal úgynevezett dupla identitásuk⁸ lesz, ami segíti a tanulókat, hogy háttérbe szorítsák saját identitásukat, s ezáltal az új környezetben egyszerűbb lesz cselekedniük. Különböző módon juthatnak új identitáshoz, pl. előre elkészítettetett kis kártyák húzásával.

A harmadik fázisban a résztvevőknek cselekedniük kell: az új környezetükben, az új identitásuk szerint. Ez elég nagy kihívást jelent, viszont számtalan lehetőséget ad a kommunikációhoz. Mindez szabad eseményekkel bővíthető.

A magyarórán úgy nézhet ki a *Simulation Globale*, hogy a magyar nyelvtanulók Budapesten egy fiktív házban laknak,

⁸ SIPPEL 2003.

együtt különböző más, pl. magyar lakókkal, akikkel mindennapi témákról beszélniük kell, esetleg írniuk stb. „Ez jelenti az alapot a hallási, értési, szóbeli és írásbeli feladatokhoz, amelyek különböző módon oldhatók meg.”⁹

Minden sikeres *Simulation Globale*-nak az improvizáció a titka. Ezt saját tapasztalataim alapján mondom – több éven keresztül alkalmazhattam a magyar nyelvoktatásban a Berlini Műszaki Egyetemen és utána a német nyelvoktatásban a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen. Egy exempláris példában szeretnék most röviden életre kelteni egy sikeres *Simulation Globale*-t.

A Simulation Globale a gyakorlatban

Kezdőknél és haladóknál egyaránt alkalmaztam a *Simulation Globale*-t. A kezdőknél az utolsó órán így láthatták a magyar nyelvtanulók, hogy egy fél év alatt mennyit tanultak, s ez motivációt adott a további tanuláshoz. A haladóknál hosszútávon, azaz minden órán építettük az új kozmoszt – érdemes erre bővebben rátekinteni:

1.) Célcsoport

Öt magyart mint idegen nyelvet tanuló (négy hölgy, egy úr) egy fakultatív tanfolyamon a Berlini Műszaki Egyetemen.

2.) Tanfolyam célja

A KER szerinti B2-es színvonalon továbbfejleszteni az eddigi nyelvtudást.

⁹ ILSE 2007, 44.

3.) *A Simulation Globale címe*

Azt a címet kapta a *Simulation Globale*, hogy „Budapest – Budafoki út 16”.

4.) *A Simulation Globale időbeosztása*

Minden alkalommal (egy alkalom 3×45 perc) az utolsó 45 percben vagy az utolsó fél órában.

5.) *A Simulation Globale folyamata*

A *Simulation Globale* a három oszlop (lásd 3.) alapján zajlott.

I./ *a helyszín megtervezése (le lieu-thème)*

Az első lépés minden órán a Budapest térkép falra ragasztása volt, emellett még autentikus fotókat raktak ki, amelyen a Budafoki útról egy ház volt látható. Természetesen házi feladtként a résztvevőknek többet kellett megtudniuk Budapestről és a kerületről.

II./ *fiktív identitások felvétele (l'identité fictive)*

A tanár előkészített kis kártyákat különböző adatokkal (név, származási ország, kor, mit szeret csinálni, hány gyereke van stb.). Ezekből húzniuk kellett a résztvevőknek. Természetesen nem egy alkalommal, hanem hétről hétre, így a kíváncsiság is növekedhetett. Így például olyan lakó volt a házban:

Nagy Ákos – Magyarország – 81 éves – orvos – szeret olvasni

Mint ahogyan az identitásukat sorsolás alapján kapták meg a résztvevők, a lakásukat is sorsolták. Így érdekes lakótárs-kombinációk születtek. Ezek egy nagy plakáton lettek megörökítve, amely minden alkalommal ki lett téve a falra, s folyamatosan bővült új információkkal.

III./ az új kozmosz belakása (*faire ,comme si’/ simuler le réel*)

Ebből az említett kombinációból könnyen megszületett az új kozmosz összetétele. Viták keletkeztek, amelyekből levelezések alakultak ki. Emellett volt pl. még szabad lakás a házban – ezekről dönteniük kellett, s így a padláslakásból távcsővel felszerelt kilátó-szoba lett. Ebből ismét szabad események születtek.

Ennek a Simulation Globale végén, lezárásként, közösen Budapestről Berlinbe repültek, így lehetett biztosítani, hogy mindenki „leadja” a fiktív identitását.

Összefoglalás és kitekintés

A tanfolyamok résztvevői nagy örömmel fogadják a számukra új módszert és „hozzászoknak ahhoz, hogy különböző helyzetekben képesek kommunikálni”.¹⁰ Sőt a tanulóknak annyi motivációt ad, hogy „sokkal egyszerűbbnek találják a magyar nyelvet, mint ahogy eddig gondolták.”¹¹ Emellett nő az önismeretük és országismeretük is gazdagabb lesz.¹²

Tanári szempontból változatosabbak a nyelvtanfolyamok, és a tanulók látványosan „sokkal nagyobb lépésekben haladtak a magyar nyelv tanulásában”.¹³

Összefoglalva azt lehet megállapítani, hogy nagy lehetőséget nyit a *Simulation Globale*, amely „biztosíthatja a kognitív és affektív rendszer fejlesztését egyaránt, mert lehetővé teszi az

¹⁰ LANNERT 1996, 31.

¹¹ ILSE 2007, 44.

¹² LANNERT 1996.

¹³ ILSE 2007, 44.

ismeretátadás és a képességfejlesztés közötti optimális egyensúly megteremtését”.¹⁴

A *Simulation Globale* lehet egy új út a magyar mint idegen nyelv oktatásában. Új utakhoz bátorság és biztatás kell – ezzel szeretném megadni a biztatást.

Irodalom

BARKOWSKI, Hans; KRUMM Hans-Jürgen (2010), *Fachlexikon Deutsch als Fremd- und Zweitsprache*. Tübingen–Basel, Francke.

ECKE, Peter (2001), *Simulationen im Unterricht Deutsch als Fremdsprache*, Deutsch als Fremdsprache (3). 159–165.

ILSE, Viktoria (2007), *A magyar mint idegen nyelv tanítása a német fővárosban*, in MATICSÁK, Sándor szerk. (2007): *Nyelv, nemzet, identitás. Az VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26) nyelvészeti előadásai*. II. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. Budapest–Debrecen, 41–44.

JÁRMAI Erzsébet Mária (2008), *A tanulásfelfogás új paradigmája vagy eleink pedagógiai gondolkodásának esszenciája nyer igazolást?* NyelvVilág 7, 2008, 5–22.

JÓNÁS Frigyes (2010), *Interakció a magyar mint idegen nyelvben*, in *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, Miskolc, 5. 2010/1, 121–129.

¹⁴ JÁRMAI 2008, 20.

LANNERT István (1996), *Szimuláció*, Drámapedagógiai Magazin, 11. 1996/1, 30–32.

SIPPEL, Vera A. (2003), *Ganzheitliches Lernen im Rahmen der Simulation globale. Grundlagen – Erfahrungen – Anregungen* Tübingen, Narr.

Andrássy Dorottya

A magyar kultúra jelenléte és befogadása ma Horvátországban a felsőoktatás tükrében

(Az egyetemi műhelyek és egyes fordítók szerepe
a kortárs magyar szépirodalom horvátországi
megjelenésében)

Előadásomban a horvát nyelvű hungarológia két dinamikus fejlődő területét, a magyar irodalom horvátországi megjelenését és a történettudomány legújabb eredményeit kívánom sorra venni, amely mögött elsősorban az utóbbi évtizedekben létrejött horvátországi egyetemi műhelyek és az ott folyó műhelymunka látható szellemi-tudományos eredményei húzódnak.

A két nyelv és kultúra közötti kapcsolódási pontokat vizsgálva előzetesen megállapítható, hogy hosszú időn keresztül magyar nyelven a horvát irodalmi munkákból és történelmi kutatásokból számarányát tekintve jóval több és színvonalasabb munka állt rendelkezésre, mint horvát nyelven a magyar irodalomról, történelemről. A magyar irodalomra, történelemre vonatkozó horvát nyelvű munkák korábban elsősorban gyakran angol vagy német fordítások horvátra való ültetésével vagy felhasználásával készültek. Horvátországban a magyar nyelvismeret és a magyar kultúrára vonatkozó ismeretek sokáig a számottevő magyar kisebbség

dacára is csekélyebbek és felületesebbek voltak, mint Magyarországon a horvát nyelv ismerete, egyetemi szintű oktatása és a nyelv használata. *A fenti arány az utóbbi néhány évben változott meg elsősorban a magyar kultúrát: irodalmat, zenét, nyelvészetet, történelmet, közvetítő horvátországi magyar műhelyek kialakulásának és az ott folyó műfordítói és tudományos, illetve kultúraközvetítő munkának köszönhetően.* A fent jelzett arány megváltozásában a hungarológiai kutatásokhoz és eredményekhez nélkülözhetetlen magyar nyelvismeret és irodalomoktatás területén jelentős szerepet játszott és játszik a Zágrábi Egyetem Hungarológia Tanszéke, amely 1994 óta működik. Emellett az eszéki Strossmayer Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke említendő, amely korábban magyar nyelvi lektorátusként működött, és az utóbbi években kapott önálló tanszéki rangot. A magyar nyelven korábban megjelent és folyamatosan megjelenő, tágabb értelemben vett, az egyes tudományágakat felölelő kroatisztika tehát összességében múltját és jelentőségét is tekintve jóval tekintélyesebb, mint a hungarológiai kutatások és munkák jelenléte és befogadása Horvátországban.

A tágabb értelemben vett hungarológia köréből ezúttal két területet, az egymás megismerését talán legjobban segítő szépirodalmi tevékenységet és a történettudományi munkákat emeltem ki. A két témakörre természetesen nem véletlenül esett a választásom. *A külföldön idegen nyelven megjelenő hungarológiai kutatási eredmények, tudományos munkák mögött több, véletlenszerű tényező is szerepet játszik:* például az adott nyelvterületen élő, vagy ott letelepedett magyar értelmiségiek fordítói és kultúraközvetítő tevékenysége az irodalmi műfordítások területén, vagy egy adott területen meglévő, szinte baráti

kapcsolattá váló szakmai együttműködések és azok eredményei.

A magyar irodalom megjelenése Horvátországban elsősorban a horvát nyelven napvilágot látó szépirodalmi alkotások műfordításainak számbavételével követhető nyomon. *Az utóbbi 7-8 évben megjelent fordítások alapján elsősorban a kortárs magyar próza szinte naprakész bemutatkozásáról beszélhetünk.* A horvát nyelvű magyar irodalmi alkotások irodalomelméleti recepciója pedig a hazai és a horvát sajtóban, így pl. a *Književna Smotra* hasábjain egyaránt nyomon követhető. A magyar irodalom horvátországi tolmácsolása és megjelenése részben egyes fordítók: Xenia Detoni vagy a művészettörténész Jadranka Damjanov több évtizedes folyamatos munkájának, másrészt pedig a Zágrábi Egyetem Hungarológiai Tanszékének oktatói és már végzett, vagy mostani diákjainak köszönhető. A fiatal fordítók közül kiemelkedő Kristina Peternai Andrić, aki többek között Kosztolányi Dezső *Esti Kornél* című novelláskötetét ültette horvátra. (*Hrvatske književne društve*, 2008, Zagreb). A Zágrábi Egyetem hungarológiai műhelyének vezetői jó kapcsolatot alakítottak ki a Balassi Intézet műfordítói szakos hallgatóival, illetve a Magyar Fordítóház Alapítvánnyal, amely évről évre vendégül látja a modern magyar irodalom ifjú horvát fordítóit is.

Kiemelkedő személyiség a kortárs magyar irodalom, ezen belül is a próza horvátországi tolmácsolásában az eredetileg zenei vonalon tevékenykedő Xenia Detoni, aki 2002 óta rendszeresen kortárs magyar prózát fordít és jelentet meg horvát nyelven, elsősorban a zágrábi *Fraktura* illetve a *Mirakul* Kiadó gondozásában. Xenia Detoni többek között Kertész Imrét, Esterházy Pétert, Márai Sándor öt regényét, Egressy Zoltán: *Portugál*, Bartis Attila *Nyugalom* című írását

fordította horvátra. A zágrábi *Quorum* folyóiratban – amely a horvát rövidprózának ad otthont –, Kőrösi Zoltán novelláinak horvát fordítását jelentette meg több részletben 2010–2011 folyamán (*Szerelmes évek- Gyávaság és Budapest, nőváros*, amely 2004-ben az Év könyve lett.) 2005-ben Xenia Detoni a Zágrábban rendezett *Magyar Kulturális Hét* fő szervezőjeként és fordítói munkásságának elismeréséért a Magyar Köztársaság Ezüst Érdemkeresztjében részesült.¹

¹ Az utóbbi években Xenia Detoni fordításában horvátul megjelent Márai Sándor életmű egyes darabjai: *Tri lica ljubavi* (Judit... és az utóhang, emigrációban megjelent regény, 1980), Mirakul, 2006, Zagreb; *Ester- uzaludna ljubav*, (Eszter hagyatéka, 1939, Szívszerelem, 2001. kiadatlan regény), Mirakul, 2007, Zagreb. Márai visszaemlékezéseit tartalmazó *Zemlja, zemlja: sjecanja*, (Föld, föld...! emlékezések) 1972), Mirakul, 2007, Zagreb; *Ljubavnik u Bolzanu*, (Vendégjáték Bolzanóban, 1940) Mirakul, 2008, Zagreb; *Rastava u Budimu* (Válás Budán, 1935), Mirakul, 2009, Zagreb; *Kad svijéće dogore* (A gyertyák csonkig égnek, 1942), Fidas, 2003, Zagreb; ugyanez: Mirakul, 2009, Zagreb. Ugyancsak Xenia Detoni fordításában horvátul megjelent Esterházy-életmű egyes darabjai: *Harmonija caelestis*, (Harmonia caelestis. Javított kiadás) Fraktura, 2006, Zagreb; *Ništa od umjetnosti* (Semmi művészet, 2008), Zagreb, 2010. Stjepan Blažetin (Pécs) fordításában jelent meg az Egy Nő (*žená*), Disput, 2003, Zagreb). Xenia Detoni fordításában jelent meg az irodalmi Nobel-díjat kapott Kertész Imre-regény, a Sorstalanság (*Covjeka bez sudbine*, Fraktura, 2003, Zagreb), valamint a Felszámolás (*Likvidacija*, Fraktura, 2004, Zagreb) és a Kudarc (*Fijaskeo*, Fraktura, 2005, Zagreb). Neven Ušumović fordításában jelent meg Esterházy Péter: *Hrabalova knjiga* (Hrabal könyve), Fidas, 2003. Zagreb; Kertész Imre–Esterházy Péter: *Dvije pripovijetke* (Jegyzőkönyv, Élet és Irodalom), Fidas, 2003. Zagreb. A Ker-

A másik jelentős fordító személyiség, az elsősorban művésztörténettel és művészetelmélettel foglalkozó Jadranka Damjanov műfordítói tevékenysége is teoretikusabb jellegű. Az ő nevéhez köthető a két világháború közötti magyar irodalomból sokáig méltatlanul mellőzött Hamvas Béla egyes munkáinak horvát fordítása, például *A bor filozófiája*. Jadranka Damjanov az utóbbi időben a szintén vajdasági származású fiatal fordítógenerációt képviselő Neven Ušumović-tal közösen jelentette meg Hamvas Béla *Titkos jegyzőkönyvét* és a *Silentiumot* horvátul. (*Kap propklestva*, Mirakul, 2003, Zagreb.) Jadranka Damjanov rendszeresen fordít magyar művésztörténeti, valamint az esztétikai neveléshez köthető művészetelméleti munkákat. Ladislav Galetával, a zágrábi Képzőművészeti Egyetemen tanító filmes szakemberrel együtt elsőként ők kezdték el a modern magyar irodalom horvátországi tolmácsolását, illetve a horvát rádióban magyar irodalmi műsorok, elsősorban a két világháború közötti magyar prózaválogatások fordítását-szerkesztését, a horvát közönség számára ezeknek az alkotásoknak a bemutatását.²

tész Imre életműből horvátul megjelent további munkák: *Engleska zastava* (Angol lobogó), 2006, Fraktura, Zagreb; A kortárs magyar prózából a fiatal generációt képviselő Dragomán György: *Bijeli kralj*, (A fehér király, 2005), Fraktura, 2009, Zagreb; Vámos Miklóstól pedig Xenia Detoni fordításában a *Knjiga očeva* (Apák könyve 2000), Znanje, 2011, Zagreb.

- ² Jadranka Damjanov Kaffka Margit *Színek és évek* című regénye mellett (Disput, 2006, Zagreb) számos képzőművészettel és művészzel foglalkozó munkát is fordított. A Hamvas-életmű horvátra ültetésében a szerzőpáros számára azonban jelentős segítség volt, hogy Sava Babić fordításában szinte a teljes Hamvas-életmű szerbül olvasható. Jadranka Damjanov testvére, a

Említettem, hogy a modern magyar irodalom horvátországi megjelenéséhez jelentős mértékben hozzájárult a Fordítóház Alapítvány és a Zágrábi Egyetemen működő hungarológiai műhely összefogása is. Ennek a kapcsolatnak a keretén belül született a zágrábi hungarológusok tollából 2005-ben Szilágyi Andor *El nem küldött levelek* című munkájának horvát fordítása Helena Molnár tollából, 2006-ban Darvasi László *Kínai novellák* című munkájának horvát fordítása Ašja Korbar, Andrej Smit, Tamara Bakran, Mann Jolán vezetésével, Vörös István *Novemberi köd áztatja Budapestet* (Ćurković Franciska vezetésével), és Garaczi László *Körbezuhanás* (Ladányi István és Mann Jolán vezetésével). 2008-ban a fordítóház horvát ösztöndíjas hallgatói: Dijana Bošnjak és Lidija Brban Lázár Ervin novelláit fordították horvátra. 2010-ben Weöres Sándor Válogatott versei jelentek meg horvátul és magyarul Marko Gregorić és Lukács Laura tolmácsolásában. Noha nem a horvát nyelvű fordítások közé tartozik, de itt említendő meg a magyar irodalom horvátországi befogadását is segítő Szabó Lőrinc-tanulmánykötet Ćurković Franciska tollából.³

már elhunyt Lijerka Damjanov-Pintar a magyar gyermekirodalom, így Janikovszky Éva gyermek- és ifjúsági regényeinek horvátra ültetésével foglalkozott.(pl. *Znaš li i ti?* Te is tudod? (1962). Neven Ušumović és a szintén részben a zágrábi hungarológiai tanszéken dolgozó Mann Jolán nevéhez köthető egy, a magyar kortárs kisprózát bemutató antológia sajtó alá rendezése (*Antologije mađarske kratke priče*, Naklada Mladost, 2001, Zagreb.)

³ ĆURKOVIĆ-MAJOR Franciska, *Szabó Lőrinc kelet-adriai utazásai*. A költő horvátországi tartózkodásának emlékére emléktáblát avattak Dubrovnikban 2010. április 20-án.

A magyar irodalom horvátországi megjelenésének ugrásszerű megnövekedéséhez hozzájárult még egy lényeges adminisztratív, vagy inkább kultúrpolitikai tényező: egy adott évben a Horvátországban megjelent könyvek eltérő finanszírozási rendje és pályázati rendszere, amelynek lényege egyfajta utófinanszírozás. A Horvát Kulturális Minisztérium ugyanis bekapcsolódott az adott évben megjelenő könyvek állami felvásárlásába, így ennek köszönhetően a könyvtárakba, oktatási intézményekbe kerültek a frissen megjelent irodalmi munkák is, szélesebb körben megismertetve a horvát közönséggel a kortárs magyar szépirodalmi alkotásokat is.

A történettudomány aktuális feladatai: a magyarságról alkotott kép árnyalása. Magyar történeti kutatások megjelentetésének szükségessége horvát nyelven

A magyar nyelvű történettudomány eredményei korábban horvát nyelven elsősorban a horvát történészek horvát nyelvű tudományos jellegű munkáin és az ezekhez fűzött reflexiókon keresztül jelentek meg a horvát tudományos és kulturális közéletben. Megfigyelhető, hogy a horvát akadémiai szintű tudományos közéletet a történettudomány területén a mai napig jellemzi egyfajta merevség, még a Monarchia idejére visszamenő nemzeti sztereotípiák jelenléte, a magyarságról alkotott negatív, elnyomó-kép tudományos szintű közvetítése.

A Monarchia idején Horvátországban kialakult-kialakított magyarságképhez 1945 után hozzájárult, hogy a jugoszláv ideológia hamis képet festett a magyar–horvát együttélés évszázadairól, a tankönyvekben az ellentétekre helyezték a

hangsúlyt és elhallgatták azt, ami a két nemzetet szorosan összekötötte. *Mivel ez a szemlélet a horvát egyetemi és középiskolai tankönyvekben is nyomon követhető, hatása nem lebecsülendő, és csak az utóbbi időben sikerült a korábban kialakított képpel szemben Horvátországban egy jóval árnyaltabb magyarságkép befogadását elősegíteni.* Ennek az iránynak fő képviselője a horvátul is, magyarul is publikáló kiemelkedő magyarországi horvát történész, Sokcsevits Dénes, aki 2008 óta a pécsi egyetem Horvát Tan-
székének vezetője, és akinek munkái a modern horvát nemzeti identitás megismeréséhez vezetnek el bennünket. Legutóbbi munkája, a *Horvátország története* a hazai kroatisztika alapvető kézikönyve,⁴ amely a szerző saját fordításában hamarosan horvátul is megjelenik. Sokcsevits Dénes tevékenysége, munkája tehát nemcsak a magyar nyelvű kroatisztika, hanem a horvát nyelvű hungarológia magas szintű művelését is jelenti, és *közvetve jelentős mértékben hozzájárul a Horvátországban kialakított magyarságkép korszerű-tudományos jelenlétéhez.*⁵

A két ország közötti tudományos kapcsolatokat a történettudomány területén elsősorban a két ország közötti akadémiai szintű kapcsolatok és kutatások jelentették és jelentik,

⁴ Mundus Kiadó, Budapest, 2011.

⁵ A teljesség igénye nélkül csak néhány tanulmány, illetve monográfia Sokcsevits Dénes munkásságából: SOKCSEVITS Dénes–SZILÁGYI Imre–SZILÁGYI Károly, *Déli szomszédaink története* (Bereményi Kiadó, 1994), *Délszláv háború* (Calibra Kiadó, 1997, Budapest), *Magyar múlt horvát szemmel* (Kalligram, 2006, Pozsony). A horvát tankönyvekben megjelenő magyarságképpel kapcsolatban: *Horvát tankönyvek magyarságképe a dualizmus idején*, Világtörténet 2001. ősztél, 76–83.

amelyet részben a mindkét országban működő akadémiai intézetek, másrészt pedig az akadémiától szervezetileg különálló zágrábi Történeti Intézet (*Hrvatski Institut za povijest*), és a horvát fővárosban 1996 óta működő Horvát Tanulmányok Intézete (*Hrvatskeij Studij*), valamint az ott dolgozó kutatógárda képvisel. Utóbbit az önállóvá vált Horvátország nemzeti identitásának megerősítésére, a kroatisztikai kutatók népszerűsítésére, egyfajta tudományos ismeretterjesztő jelleggel hoztak létre, amely egyúttal a környező országokban zajló kroatisztikai kutatásokat is összefogja. A zágrábi Történeti Intézet munkatársai közül említést érdemel Vlasta Švoger és Mario Jareb tevékenysége, akik a horvát–magyar történelem egy-egy meghatározó korszakával foglalkoznak horvát szemszögből. Mario Jareb az 1848-as forradalom és szabadságharc korszakával, Vlasta Švoger pedig a kiegyezéssel és az utána következő korszakkal foglalkozik. Az intézet munkatársai és vezető horvát értelmiségiek szerkesztésében az utóbbi időben az angol nyelven megjelenő *Croatian Review* is nyomon kíséri a magyar történettudomány legfrissebb eredményeit.

A horvátországi egyetemi oktatásban az 1990-es évek második felében a Zágrábi Hungarológiai Tanszék felállításával párhuzamosan *igény jelentkezett a korábbi sematikus magyarságkép árnyalására, a magyarságra vonatkozó történeti–irodalmi források megismerésére*, korszerűbb ismeretek szerzésére. Korábban, a 90-es évek közepén ugyanis egyedül Hanák Péter: Magyar történelem (*Povijest madarske*), eredetileg angol nyelven, első-sorban külföldiek számára készült tudományos-ismeret-

terjesztő összefoglalásának horvát fordítása volt jelen a horvát könyvpiacón.⁶

Magyarországon az Akadémia Történettudományi Intézetében a középkor és a kora-újkor vonatkozásában Molnár Antal, illetve Pálffy Géza és Varga Szabolcs folytatnak az utóbbi időben jelentős kutatásokat, a korábbiaktól eltérő, megújult szemléleti bázissal. *A kétoldali kapcsolatokra vonatkozó történeti kutatásokban ugyanis az alapp probléma továbbra sem változott, a Dráván innen vagy túl folyó és egymást érintő kutatási eredményeket a fenti kivételektől eltekintve nem ismeri a másik fél történetírása.* Sőt, gyakran még a nemzeti és egyetemi könyvtárakban sem férhetők hozzá a közös múltról a másik ország kutatói által készített okmánytárak vagy fontosabb kézikönyvek. *A feladat tehát a tudomány területén a Drávánál emelkedő merev határ közös felszámolása, hiszen ez az utóbbi jelentős gátjává vált a két ország közös történelme kutatásának és ezáltal megértésének. Kiindulási pontként a kutatók (Pálffy, Varga) a 16–17. századot és a Dráva vonalát jelölték meg, amely ugyanis nem volt merev határvonal, inkább összekötötte a Magyar Királyság és a horvát-szlávön területek sorsát, mint elválasztotta azokat.* Kutatásaik eredménye részben magyarul a Magyar Tudományos Akadémia Törté-

⁶ A Horvátországban 1995-ben megjelent magyar történelmi kézikönyv eredetije HANÁK Péter angolul megírt Magyarország története: *History of Hungary (1890–1918)*, (1990, Budapest), *Povijest Mađarske* címmel (ured.: Hanák, Péter. Barbat, 1995. Zagreb). Hanák Péter munkáját 12 évvel később KONTLER László könyve követte: *Povijest Mađarske. Tisuću godina u Srednjoj Europi*. 2007, Zagreb.

nettudományi Intézetének folyóiratában a *Századokban*, részben pedig horvátul a multidiszciplináris kutatásokat összefogó *Podravina* (Časopis za multidisciplinarna istraživanja) című folyóiratban jelennek meg.⁷

⁷ A 900 éves kétoldalú kapcsolatok tiszteletére 2002-ben Zágrábban és kihelyezett ülésekkel Splitben Kálmán király horvát királlyá való koronázásának megemlékezésére *Biograd na moru* helyszíneken a Horvát Történeti intézet nemzetközi konferenciát szervezett a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi intézetével társszervezésben. A konferencia anyaga 2004-ben került kiadásra horvát nyelven, magyar összefoglalókkal: *Hrvatsko-mađarski odnosi 1102.–1918. Zbornik radova*. Glavni ured. Milan KRUHEK. Ured. Milan KRUHEK–Géza PÁLFFY–Dinko ŠOKČEVIĆ–Mirko VALENTIĆ–Dinko ŽUPAN. Zagreb Hrvatski institut za povijest, 2004, (Biblioteka Hrvatska povijesnica; Posebna izdanja). Pálffy Gézának a fenti témára vonatkozó kutatásaiból: PÁLFFY, Géza: *A tizenhatodik század története. [Povijest Ugarska u 16. stoljeću.]* Budimpešta, 2000. PÁLFFY, Géza: *A három részre szakadt ország 1526–1606. [Razdijeljenje države na tri dijela 1526.–1606.]*. Budimpešta, 2009. PÁLFFY, Géza: *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*. New York, 2009. Pálffy Gézának horvátul megjelent kutatási eredményeiből a teljesség igénye nélkül: *Povijest Mađarske : Ugarska na granici dvaju imperija (1526.-1711.)* [Prijevod s mađarskog Jelena Knežević.] Samobor, Meridijani, 2010. (Bibliotheca Historia Croatica, 57.) 295 p.; Hrvatska i Slavonija u sklopu Ugarske Kraljevine u 16.–17. stoljeću (s posebnim osvrtom na političke, vojne i društvene odnose). In: *Hrvatsko-mađarski odnosi 1102.–1918. Zbornik radova*. Glavni ured. Milan KRUHEK. Ured. Milan KRUHEK–Géza PÁLFFY–Dinko ŠOKČEVIĆ–Mirko VALENTIĆ–Dinko ŽUPAN. Zagreb Hrvatski institut za povijest, 2004. (Biblioteka Hrvatska povijesnica;

A Horvátországban a baranyai területeken tömbben élő magyarság kulturális és tudományos területen egyaránt önálló intézményrendszerrel rendelkezik. Könyvkiadói tevékenységet a *HunCro Médiaközpont Kft.* végez. Önálló folyóiratuk a havonta megjelenő *Horvátországi Magyarság* – mint a kisebbség életére, hétköznapijairavonatkozó, tájékoztató jellegű folyóirat. Az eszéki egyetem Magyar Nyelv és Irodalom tanszékének önálló kiadványa az *Acta Essekiensis*, állandó tanszéki kiadvány, amelyből idén (2011-ben) már a harmadik kötet

Posebna izdanja) 113–123., Plemička obitelj Budor iz Budrovca u razdoblju od 15. do 18. stoljeća. In: *Podravina: Časopis za multidisciplinarna istraživanja*, 2. (2003) broj 3. p. 5–75.; Géza PÁLFFY–Miljenko PANDŽIĆ–Felix TOBLER, *Ausgewählte Dokumente zur Migration der Burgenländischen Kroaten im 16. Jahrhundert / Odabrani dokumenti o seobi Gradišćanskih Hrvata u 16. stoljeću*. Eisenstadt / Željezno : Hrvatski kulturni i dokumentarni centar / Kroatisches Kultur-und Dokumentationszentrum, 1999. 336 p.; O povijesti nastanka zemljovida hrvatsko-slavonskih i ugarskih Zagreb Hrvatski institut za povijest, 2004. (Biblioteka Hrvatska povijesnica; Posebna izdanja) Varga Szabolcsnak a fenti témában megjelent kutatásából: *A 15–17. századi horvát történelem kutatásának új irányairól (1990–2004)*, Századok, 139. (2005) 4. sz. 1035–1046.; *Connections between Slavonia and Southern Transdanubia in the First Part of the 16th Century*, in *Podravina: Časopis za multidisciplinarna istraživanja*, 6. (2007) broj 12., 117–135.; *Die Veränderungen der militärischen Rechtssphäre des Banus von Kroatien in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, in *Kaiser Ferdinand I. Ein mitteleuropäischer Herrscher*, hrsg. Martina FUCHS–Teréz OBORNI–Gábor UJVÁRY, Münster, Aschendorff, 2005. (Geschichte in der Epoche Karls V., Bd. 5.), 299–322.

jelenik meg. A *HunCro* és az eszéki magyar tanszék, valamint az eszéki *Pragma* (Horvátországi Magyar tudományos és művészeti kör) közös kiadványa a *Rovátkák*, amely 2011-től a szerkesztők reményei szerint évenként hat alkalommal jelenik majd meg.

Piret Norvik

Az Észtországban élő kárpátaljai magyarok helyzetéről

Észtországban az észteken kívül még oroszok élnek nagy számban, és sok más nép képviselői között ott vannak a magyarok is. Az Észtországban élő magyarok helyzetével eddig még kevesen foglalkoztak. Alapvető tanulmány az észtországi magyarságról Strömpl Judité, aki a Tartui Egyetemen docens, és szociálpolitikával foglalkozik.¹ 2010-ben ezt az érdekes témát ajánlották egy magyar–észt származású gimnazistának, sajnos ő nem érdeklődött iránta. Korábban a 6. hungarológiai kongresszuson (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) az észtországi magyarok identitásáról és nyelvéről beszéltem, a kutatást folytattam az adatközlők körének bővítésével. Az iránt érdeklődtem, hogyan képesek a magyarok az új feltételek között boldogulni. Észtország már 20 év óta független, 2004 óta tagja az Európai Uniónak. 2011. január 1-jétől az euró lett a hivatalos fizetőeszköz.

Előadásomat elsősorban riportok adatai alapján készítettem, személyesen találkoztam az adatközlőkkel a lakóhelyükön, és részt vettem különböző magyar rendezvényeken. Egy adatközlővel 2006-ban Budapesten a múlt hungarológiai

¹ STRÖMPL Judit, *Az észtországi magyarság*, in *Észt hungarológia 75. – Eesti hungaroloogia 75*, szerk. Anu NURK–Tõnu SEILENTHAL, Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia, Tartu, 1997, 200–207.

kongresszus előtt találkoztam. Öt adatközlőm volt, mindegyikük Kárpátaljáról származik, hárman velem egykorúak, egyetemi társaim, akikkel az 1970-es években a Tartui Egyetemre jártam. Ketten fiatalabbak, középkorú nők. Négy adatközlő vegyes házasságban él (hárman észt, egy ukrán házastárssal), egy személynek pedig, aki Magyarországon él, magyar házastársa van. T. E. most egy hangulatos villa tulajdonosa Pärnuban, W. J. polgármester Kelet-Észtországban, Pala községben, nem messze a Peipusz tótól, H. I. most Budapesten lakik, L. J. elárusítónő, és egy női divatáruboltban dolgozik, T. K. banktisztviselő. Vizsgálataimhoz az általam összeállított kérdőívet is használtam.

Az utolsó, a 2000-es népszámlálás szerint 172 magyar nemzetiségű személy él szétszórtan egész Észtországban,² főként a nagyobb városokban: Tallinnban, Tartuban és Pärnuban (143), de kis helyeken is (29), mint például Kelet-Észtországban Pala községben. A nagy távolság miatt a magyarok ritkán találkoznak, inkább telefonon tartják a kapcsolatot egymással. A legtöbb rendezvényt Tallinnban szokták szervezni, de oda a nem Tallinban élőknek a távolság miatt költséges utazni.

Kárpátaljai származás

A jelenleg Észtországban élő magyarok többnyire kárpátaljai eredetűek, több kárpátaljai helyről érkeztek Észtországba, különösen az olyan városokból, mint Ungvár, Munkács, Rahó, de kisebb helyekről is, mint Nagypalád és egy kis magyarországi határ menti faluból, Nagy-Dobronyból.

² [http://: www.stat.ee](http://www.stat.ee). Statistika andmebaas, Rahvaloendus 2000.

A magyarok többsége értelmiségi foglalkozású. Az ötvenes évek végétől kezdve elég sok kárpátaljai magyar fiatal jött Észtországba tanulni, mert az észtországi egyetemeknek jó hírük volt az akkori Szovjetunióban.³ A legnépszerűbbek az orvosi és az állatorvosi szakok voltak. W. J. Rahóról való. Ott nem volt magyar iskola, ukrán iskolába járt. Beszélni tudott magyarul, írni pedig az apja tanította. Tizenhét évesen Észtországba utazott. Ukrajnában egy magyarnak főiskolára kerülni nehéz lett volna, a vizsgáztatásért a tanároknak kellett volna fizetnie. T. E. a szülőföldjén szeretett volna magyar nyelv- és irodalom szakon továbbtanulni és tanári diplomát szerezni, de éppen akkor szüntették meg ezt a szakot az Ungvári Állami Egyetemen. H. I-nek ungvári tanárai azt javasolták, hogy folytassa tanulmányait a Tartui Egyetemen. A Tartui Egyetemen már tanultak honfitársaik, ez a tény általában megkönnyítette a kárpátaljai magyarok választását.

A diákok többsége tanulmányai befejeztével visszament Kárpátaljára, vagy akik tehették, kivándoroltak Magyarországra, Oroszországba, később pedig Finnországba is. Sokan viszont Észtországban maradtak. Vizsgálataim során irántuk érdeklődtem.

Az észt nyelv elsajátítása

A felmérésből kiderül, hogy az észt nyelv megtanulása nem okozott nekik gondot. Amikor a magyar fiatalok Tartuba érkeztek, egy szót sem tudtak észtül. W. J. szerint: „a nyelv rám ragadt”. A Mezőgazdasági Akadémián a diákoknak megvolt a lehetősége az első évfolyamon egy évig az észt

³ STRÖMPL, *i. m.*, 200.

nyelvet tanulni, a Tartui Egyetemen az orvostudomány területén csak a negyedik évfolyamtól kezdték az észt nyelvet tanítani. A tanítás nyelve az egyetemen az orosz volt. H. I. egy szobában lakott a magyarokkal, s az észteket csak mesziről látta. Tanárai javasolták neki, hogy tanuljon meg észtül, mert az segítene kapcsolatba lépni az észtekkel.

Most azok a magyarok, akik Észtországban laknak, jól beszélnek észtül, amikor magyar vendégek jönnek hozzánk (igaz, ez ritkán történik), tolmácsolni szoktak. W. J. polgármester 2008-ban testvérkapcsolatot teremtett a magyar Sényő községgel Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Az észt delegáció odautazott gazdasági kapcsolatok létrehozása és az együttműködési szerződés aláírása céljából. Az észtek ismerkedtek a megye szépségeivel is. Valamennyien nagyon jól érezték magukat, igaz barátokra találtak a sényőiekben. H. I., aki most Budapesten lakik és dolgozik, szokta fogadni az észt delegációkat Budapesten, s mellettük tolmácskodik.

De nem mindenki tud észtül az észtországi magyarok között. A hetven év körüli nyugdíjasok inkább oroszul beszélnek, nem volt szükségük megtanulni az észtet. Vannak olyanok is, akik tudnak magyarul beszélni, írni pedig nem. Kárpátalján ukrán iskolába jártak, mert az az otthonuk közelében volt, és soha nem jártak magyar iskolába, magyarul beszélnek, de írni nem tudnak. Az írni nem tudás azoknak okozott problémát, akik meg akarták kapni a magyar állampolgárságot. A helyesírás ismerete nélkül sok problémájuk volt a papírok kitöltésével.

Az 1991. évi rendszerváltás után a magyarok kihasználták az új lehetőségeket, s gyakran nagyon sikeresen és sokan váltottak foglalkozást. Van most köztük több banktisztviselő, elárusító, tanár, sőt egy egyetemi docens is. W. J. állator-

vosként kezdte, azután egy kolhozban az igazgató helyettese volt, most egy község polgármestere. De vannak, akik a saját szakterületükön folytatnak munkát: orvosként dolgoznak, több kiváló magyar származású nőgyógyász tevénykedik nálunk. Még egy hegedűművész is, aki az Észt Zene- és Színházakadémián tanult, most Észtországban lakik. Azért nehéz neki munkát kapni, mert nem tud észtül.

Rendezvények

A magyarokat egyesíti az Észtországi Magyarok Munkácsy Mihály Egyesülete, amely együttműködik az Észt–Magyar Társasággal és a Fennougría Alapítvánnyal. A hagyományok fontos szerepet játszanak a magyarok életében. Évente többször van olyan rendezvény, amelyre összegyűlik a magyarok nagyobb része. Ez például március 15. Együtt szoktuk augusztusban a Kadriorg park egy hangulatos részében megünnepelni Szent István napját, amelyet hagyományosan közösen szerveznek az Észtországi Magyar Nagykövetség, az Észt–Magyar Társaság és az Észtországi Magyarok Egyesülete. Népszerűek lettek a minden év októberének harmadik hetében zajló rokonsági napok.

A tallinni Magyar Intézet évente átlagosan 70–80 képzőművészeti, zenei, irodalmi rendezvényt szervez. Az intézet 2003-ban költözött új ingatlanba a tallinni óváros Dómhegyén, egy klasszicista stílusú egykori nemesi palota egyik szárnyába. 2006-ban, amikor az intézet igazgatója újra az észtül tudó Bereczki Urmas lett, már egy fél év alatt különösen sok (50) különféle rendezvényt szerveztek. Február elején népszerű volt egy beszélgetés dr. Schöpflin Györggyel, az Európai Parlament Európai Néppártja képviselőcsoportjá-

nak tagjával a készülő új alkotmányról, a határon túli magyarok státuszáról és egyéb fontos kérdésekről. A rendezvények túlnyomó része kiállítási megnyitó volt. Az utolsó kiállítások egyike Szabó Klára Petra „Art&Style” című festménysorozata, amelynek célja dokumentálni a fiatalok öltözködési szokásait (ezt a kiállítást Észtország több helyén bemutatták, például februárban a tallinni Magyar Intézet kiállítótermében, azután Pärnuban, Viljandiban és ismét Tallinnban). Asztalos Zsolt „Fizika” című kiállítását a tallinni óváros egyik közép-kori, Hellmann nevű hangulatos vártorony-galériájában rendezték meg.

Az új generáció

Az észtországi magyarok második és harmadik generációja már itt született, s többségük vegyes házasságból származik. Magyar–észt családokban a fiatalok már felvállalták az észt identitást. A gyerekek között vannak, akik szépen beszélnek magyarul, de vannak olyanok is, akik csak értenek magyarul, de beszélni nem tudnak. W. J. például kezdetben a fiával gyermekkorában magyarul beszélt, de amikor a magyar nyelv zavarni kezdte az észt nyelv tanulását az iskolában, abbahagyta, most a fia ért magyarul, de nem beszél, mert szegénylős.

A magyarok utódai éppen úgy, mint a szüleik, nagyon sikeresek. Pl. Tsitskan András aranyéremmel fejezte be a gimnáziumot Pärnuban, Link Martin ezüstéremmel ugyancsak a gimnáziumot Tallinnban, csak az észt nyelv okozott problémát tanulmányaik alatt. Mindketten a Tartui Egyetemen fogják folytatni tanulmányaikat, András a jogtudomány, Martin az orvostudomány területén.

A magyar nyelv tanítása

A magyaroktatás a Tartui Egyetemen már 1922–1923-tól folyik, 1994-től kezdve a magyar nyelvet és irodalmat főszakként is lehet tanulni. Azonkívül az utolsó évtizedekben 2006-ig mindenkinek megvolt a lehetősége magyarul tanulni a tallinni Magyar Intézetben, akkor körülbelül 7–10 személy vett részt a tanfolyamon. Oda a magyarok leszármazottai is jártak magyart tanulni. A néhány éves kihagyás után 2011 áprilisától kezdve ott ismét folyik a tanítás. A tanár az észt származású Sinimets Ivar, akinek csak egy tanítványa van. Több évig Sinimets finnugor lektorként tanította a magyart a Tallinni Egyetemen, 2011-től fogva a csekély érdeklődés miatt ez a feladata megszűnt.

A kézikönyvek

A magyar nyelv elsajátítását segíti most az új, 2010-ben elkészült első magyar–észt nagyszótár, amely mintegy 42.000 címszót tartalmaz. A szótár a tartui hungarológusok közel tíz évig tartó közös munkájának eredménye. Az eddigieknél nagyobb terjedelmű és alaposabb, a mai szókincset és kifejezőkészletet dolgozza fel. Korábbi magyar–észt szótárokként csak a Jakó Géza szerkesztette társalgási szótárakat („Eesti-soome–ungari keele õpik turistidele. Eestin–suomen–unkarin kielen opas matkailijoille. Észt–finn–magyar nyelvkönyv turisták számára”, 1936, és „Eesti–ungari–vene vestlussõnastik. Észt–magyar–orosz nyelvkönyv. Эстонско–венгерско–русский разговорник”, 1973), valamint Pusztay János és Tiina Rüütmaa magyar–észt szótárát (Magyar–észt kisszótár, 1995) lehet említeni. 2007-ben jelent meg a Sven-

Erik Soosaar szerkesztette magyar–észt kisszótár, amely mintegy 8000 szótári adatot tartalmaz. Az új magyar–észt nagyszótár főszerkesztői Tõnu Seilenthal és Anu Nurk, a szerkesztésben közremûködött Paul Kokla és Tõth Viktória is. A címszavak és a példamondatok számítógépre vitelében Tartui Egyetemi hallgatók is közremûködtek. A szótár egyaránt segít az észteknek elsajátítani a magyar nyelvet, a magyaroknak viszont az észtet.

Kutatásaimból kiderül, hogy az észtországi magyarok az új feltételek között nagyon sikeresek, a saját szakterületükön dolgoznak, vagy kihasználják az új lehetõségeket. Különösen ügyesek azoknak a magyaroknak a vegyes házasságban született leszármazottai, akik kitûnõen fejezték be a gimnáziumot, s az egyetemen folytatják vagy fogják folytatni a tanulást. Fontosak számukra a magyar hagyományok is. Kihhasználják a lehetõségeket, hogy megismerkedjenek a magyar kultúrával. Ehhez sok alkalmat kínálnak a magyar társaságok és a Magyar Intézet.

Umemura Yuko

Milyen kép alakult ki a Kárpát-medencéről Japánban az utóbbi negyed században?

A feltett kérdés túl általánosnak tűnik ahhoz, hogy kimerítően felvázoljam a meglevő képet. Mivel Japán messze van, gondoltam, talán érdemes egy kiindulópontot tárgyalni egy ilyen alkalomra, hogy egyáltalán beszélnek-e, vagy tudnak-e Kárpát-medencéről a japánok.

Az előadásom címében ezért használtam a Kárpát-medence kifejezést, mert elsősorban a mostani határon kívüli területekre szerettem volna koncentrálni, nem pedig általában a magyarság-képről beszélni. Nevezetesen a Felvidékre és Erdélyre vonatkozó megnyilatkozásokat ismertetem, hogy konkrét képet nyújtsak a japánbeli helyzetről.

Főleg az utóbbi időben kiadott könyveket néztem át, és felmerült az a kérdés is, hogy hogyan értelmezzük a hungarológiát. Például érdeklődésébe tartozónak számíthatunk-e nem kimondottan tudományos, ismeretterjesztő jellegű szakkönyvet, hiszen manapság elég nagy számban jelennek meg mindenféle kötetek a történelmi Magyarország egykori területére vonatkozóan. És valóban ezeknek a megjelenő írásoknak a nagy része már az adott utódállam hivatalos nyelvéből vagy angolból fordítva kerül japánul való publikációra. És magától értetődően elég egyoldalúak, vagy hibásan jelennek meg.

Mindenesetre még egyelőre távoli, kevésbé ismert országok közé tartozik Magyarország, így még kevesebb információ áramlik történelméről Japánba. Sajnos az a tény, hogy személyes kapcsolatba került embereknek is vajmi kevés fogalmuk van Magyarország huszadik századi történetéről, tehát nem tudják, hogy mi történt a trianoni szerződéskor, így egyáltalán nem látják a Kárpát-medencét egységként, pedig Japánban ezt a területet „Magyarmedencének”¹ azaz „Hangari-boncsi”-nak hívják földrajzi megjelölésként.

A 1989–90-es rendszerváltás óta nagyon sokat változtak pozitív irányba a Magyarországról és Kelet-Európáról szóló japán írások, össze sem lehet hasonlítani az előző időszakokkal. Most már olvashatók a nem marxista szemléletű szakmai írások, és az addig soha nem említett határon túli magyarokról is lehet olvasni. Azóta eltelt több mint húsz év, de ez sajnos még nem volt elég ahhoz, hogy a japánok valóságghű képet kapjanak a Kárpát-medencéről.

Először nézzük meg a szlovákiai vonatkozásokat! Átböngészve az újabb kiadványokat és könyveket, kissé meglepő, de tudományos érdeklődés tárgyává vált ez a terület az utóbbi időben. Csak feltételezni tudom ennek az okát, ez talán azért van, mert a csehektől hirtelen szétvált, egy újonnan önállósult állam felkeltette a japán történészek és szociológusok érdeklődését.

¹ Magyar Medence, Magyar medence, Magyar-medence, Magyarmedence Magyarország helyesírásának mintájára. E fogalom elterjedésének hiánya miatt nincs egyértelműen kialakult helyesírási forma. Magyarmedence lenne a legjobb Magyarország analógiájára.

Az egyik történész terjedelmes disszertációt írt a szlovák nemzet kialakulásának eszmetörténetéről, és ezt kiadták könyv formában is 2009-ben.² A szerző két évig kutatott a Szlovák Tudományos Akadémián, ennek eredményeként „történelem nélküli nemzet”-nek titulálja a szlovákokat. A szlovák történészek elméleteit végigkövetve vázolja fel, hogyan alakult ki a szlovákok nemzeti tudata, és ők miként értelmezték ezt az érzésüket a történelmi Magyarországon belül. Sokat foglalkozik Kollár és Stúr eszméivel. Érdekes jelenségnek tűnt számomra, hogy például a Szent Korona eszméjét szlovák szemmel nézi, és én ezt olvashatom japánul. A szerző tanulmánya még ezen részében sem nagyon használja a magyar szakirodalmat, tehát állításainak nagy része szlovák történészek írásain alapul. Ezek pedig sok mindenben különböznek a magyar történelmi irodalomban olvasható tényektől. Felmerül a kérdés, hogy magyar nyelvtudás nélkül lehet-e szlovák történelmet írni?

Ezt az ellentmondásos helyzetet egy másik szerző már észreveszi a könyvében. Az országok ismerete sorozatban megjelent egy mű, amely egy kötetben tartalmazza Csehországot és Szlovákiát, a szerzője cseh szakos történész. Ő, cseh történelemmel foglalkozóként tisztában van a bonyolult helyzettel, és előzetesen mentegeti magát, hogy nagy nehézségbe ütközik ilyen feladatra vállalkozni, hogy egy ismeretterjesztő könyvben cseh történészként össze kell foglalnia a

² 中澤達哉『近代スロヴァキア国民形成思想史研究、
「歴史なき民」の近代国家法人説』刀水書房2009年
[NAKAZAWA Tatsuya, *Eszmetörténeti vizsgálódás a modern szlovák nemzeti állam alakulásának folyamatáról, a „történelem nélküli nemzet” államszervezésének módszerei*, Tosui shobo, 2009.]

szlovák történelmet is. Így is elég elnagyoltan és esetlegesen sikerült a „szlovák történelmet” megírni. És érthetően inkább a Trianon utáni Csehszlovákiára fekteti a hangsúlyt.³

Ezenkívül a 2007-ben megjelent „Etnikai identitás kutatása, bolyongó szlovákok” című tanulmánykötet bemutatja a szlovák identitás alakulását a környező országok területein külön-külön. A munka több szerző tanulmányait tartalmazza és köztük szlovák szerzők is találhatók. Elsősorban arra voltak kíváncsiak, hogy akiknek nem volt saját történelme önálló országgént, hogyan lehetett az identitást megtartani, és ha van, akkor ez mióta létezik, továbbá most mi a helyzet? Azonban a könyvben szűkszavúak a történelmi vázlatok, inkább a környező országokban élő szlovákokkal foglalkozik, de a mostani Szlovákia területén megmaradt magyarokkal nem, s ez hiányként róható fel.⁴

Van még egy kötet, a „Lelkesedés Szlovákiáért” című írás, amelynek a szerzője szociológus, aki a marxizmus szempontjából vizsgálja a társadalmat, már 1967-óta jár (Cseh-)Szlovákiába. Ez a könyv Szlovákiáról országismertető könyvnek mondható. A szlovák történelemmel kapcsolatban megemlíti „ezer évig Magyarország része volt”, de szlovák szemszögből nézi a folyamatokat, a konkrét adatolás nagyon

3 薩摩秀登『チェコとスロヴァキア』河出書房 2006 年 68-70 頁 [SATSUMA Hideto, *Csehország és Szlovákia*, Kawade shobo, 2006.]

4 川崎嘉元『エスニックアイデンティティの研究、流転するスロヴァキアの民』中央大学出版部 2007 年 [KAWASAKI Yoshimoto, *Etnikai identitás kutatása, bolyongó szlovákok*, Chuo Daigaku shuppanbu, 2007.]

hiányos. Viszont a magyarországi státusztörvényt kritizálja.⁵ Szlovákia önállósulása motiválta a szerzőt ilyen ismeretterjesztő könyv kiadására.

Az előzőekben már feltettem a kérdést, hogy az ismeretterjesztő jellegű szakirodalom is „hungarológiá”-nak számít-e. Ugyanis rábukkantam egy olyan tipikus esetre, amely amilyen lehet lesújtó a magyar történelmet ismerő külföldi számára, mert a könyvben hemzseggő hiányosságok nem a töredékes ismeretek, hanem feltételezhetően a hátulról irányító érdekek miatt vannak a kiadványban. A tengernyi japán új könyvek között előkelő helyet elfoglaló sorozatban, csupa színes könyvek jelentek meg az egész világ híres épületeiről, műemlékeiről. Köztük van egy 2004-ben kiadott kötet, amely az osztrák, magyar, szlovák, cseh, lengyel és román nevezetességekkel foglalkozik.⁶ Tehát a Kárpát-medence nagy része belekerült a kötetbe. Ha járatos lett volna a szerző e térség művelődéstörténetében, akkor egészen jól összefoglalhatta volna a számos gyönyörű épületet, bemutatva az olvasónak ezek egységét és közös magyaros jellegét. Sajnos ennek az ellenkezőjét találtam. A tárgyalt épületek majdnem mindegyike az első világháború előtt épült, tehát az építés idejében a Kárpát-medence még egységesen a történelmi Magyaror-

⁵ 石川晃弘『スロヴァキア熱 言葉と歌と土地』海象社 2006 年 [ISHIKAWA Akihiro, *Lelkesedés a szlovákokért, nyelvük, énekeik és földjük*, Kaishosha, 2006.]

⁶ 世界の建築・街並みガイド5、オーストリア/ポーランド/チェコ/スロヴァキア/ハンガリー/ルーマニア、エクスナレッジ 2004 年 [Kalanuz *a világ műemlékehez* és városaihoz 5. *Ausztria, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország és Románia*, Xknowledge, 2004.]

szág volt. De könyvében a szerző egyáltalán nem szánt egyetlen oldalt sem a történelmi háttér bemutatására, csak úgy hirtelen megkezdődik egy-egy konkrét épület bemutatása, színes képpel és rövid magyarázattal. A „szlovák részben” majdnem csak az I. világháború előtti épületeket mutat, de sehol nem utal a történelmi tényekre, vagy csak esetlegesen írja, hogy „a várost magyar király fejlesztette...”, vagy „az építész magyar volt”, mint valami véletlenséget! Például, a nyitrai várról: „Nyitrán a nagy morva királyság idejében épült az első szlovákiai templom. Egyébként a várban lévő barokk díszítés nagyon értékes.” A várról ennyi. A másik helyen Nagyszombat városáról a következő olvasható: „1238-ban lett a Szlovákiában lévő első szabad királyi város, a XVII. században a töröktől menekülve ide költözött az esztergomi érsekség, később a várost szlovákiai Rómának hívták.”⁷

Ebben a kötetben Erdélyről még furcsább szöveg található, például: van egy külön leírás Észak-Erdélyről. Itt próbál nagyon röviden rátérni a történelemre, még hozzá a következőképpen: „Erdély a történelem folyamán Konstantinápoly védelme alatt volt, és hozzátartozott az 1600-ban már egységes Romániához (!), de a török és Habsburg fennhatóság alatt is mint fejedelemség meg tudta őrizni félig-meddig az önállóságát...” Ez a rész csak ennyi, tehát véletlenül sem került a magyar kapcsolatra utaló mondat a szövegbe.⁸ A forrást nem jelöli a szerző, valószínű, hogy valamilyen román kiadvány angol verzióját használta fel, ez gyakori szokás Japánban. De ez az eset már félrevezetésnek minősíthető. Ma-napság rengeteg lehetőség adódik az internet világában ala-

⁷ 前掲書128–133 頁

⁸ 前掲書176–185 頁

posabban utánajárni a dolgoknak. Az említett könyvsorozat szerzői mind a híres Tokiói Egyetem Építészeti Intézetéhez tartoznak, bár a szerzők között doktoranduszok is vannak, de ez az írás a japán értelmiségnek a korlátait mutatja. Ez elgondolkodtató jelenség.

Itt aztán abbahagytam a további böngészést. Japán viszonylag homogén társadalmat alkot, az ország még eddig nem szenvedett el húsba vágó határváltozást, ilyen kérdésekben különösen érzéketlen lehet, el sem tudják képzelni a tragikus történelmi folyamatokat... De ez nem jelenthet mentséget az ilyen durva félrevezetések esetében.

Manapság mindenféle könyvek jelennek meg Erdélyről, főleg népművészeti tárgyú kötetekben tűnik fel a magyar téma. Például egy elég sokat publikáló fotóriporter gyakran ad ki szép albumokat Erdélyről. Általában román színben tünteti fel az erdélyieket, esetenként csak egy szóval említi, hogy ők magyarok, de azt nem hangsúlyozza kellően, hogy miért vannak ott magyarok. Így néha zavaros és homályos marad a magyar falvakat bemutató rész.⁹ A nagy példányban megjelent másik ismeretterjesztő könyvben is román információ alapján alapulnak a fejtegetések. Így például az archaikus csángó nyelvről azt írja, hogy „erős román nyelvi hatású különleges nyelv”¹⁰. A 2006-ban kiadott útirajz jellegű egyik

⁹ みやこうせい 『ルーマニアの赤い薔薇』 日本ヴォーグ社1991年、『羊と樅の木の歌、ルーマニア農牧民の生活誌』未知谷2008年[MIYA Kosei, *Románia piros rózsája*, Nippon vogusha, 1991, Uő, *Birkák és fenyőfák dallamai. Néprajzi vázlatok a román parasztokról*, Michitani, 2008.]

¹⁰ 住谷春也「トランシルヴァニアの多元性」In. 六鹿茂夫『ルーマニアを知るための60章』明石書店 2007 年 60–

írásban csak egy-egy mondatban említődik meg ennek a területnek a magyar múltja, közben meglepődik a szerző azon, hogy magyar beszédet hall Marosvásárhelyen, és a kolozsvári Mátyás király szobráról is csak annyit jegyez meg, hogy „ez a török háború egyik győzelmére emlékeztet”.¹¹

Tehát, összegezve azt kell mondanom, hogy Japánban nem nagyon jelenik meg a Kárpát-medence történelmileg egységes kultúra helyeként.

Nagy a felelősségük, és sok feladatuk lenne a Japánban lévő magyar szakértőknek, magamat is beleértve, és nagyon is szükséges lenne idegen nyelveken megjelentetni a történelmi Magyarországról és kultúrájáról megfelelő tájékoztató anyagot, minden szinten és területen. Mert megvan az érdeklődés a japánok részéről, továbbá elég sokan utaznak ide: kedvelik az erdélyi néptáncot, a népi ételeket, ismerik Kőrösi Csoma Sándor nagyságát. Mozart japán rajongói felkeresik a pozsonyi emlékhelyeket. Lenne lehetőség ezeken a kitűnő kulturális értékeken keresztül megismertetni a Kárpát-medence egységes kultúráját Japánban. Feltétlenül szükséges az egyoldalú információk korrigálása, és a tényeken alapuló valódi kép kialakítása.

61 頁 [SUMIYA Haruya, *Erdély sokszínűsége*, in MUTSUSHIKA Shigeo, *Hatvan fejezet Romániáról*, Akashi shoten, 2007.]

¹¹ 三尾章子『ルーマニアマニア』書肆侃侃房 2006 年 64, 69 頁 [MIO Akiko, *Románia-mánia*, Shoshikankanbo, 2006.]

A

**Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, és a
Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság
főtitkári beszámolói**

Róma, 1996
Jankovics József

Jyväskylä, 2001
Jankovics József

Debrecen, 2006
Jankovics József

Kolozsvár, 2011
Monok István

A Társaság honlapja

<http://www.nmtt.hu/>

A főtitkári beszámolók

<http://www.nmtt.hu/valasztmanyihirek.php>

A Klaniczay-, a Lotz-, és a Szirmai- díjasok

<http://www.nmtt.hu/dijak.php>

Jankovics József főtitkár beszámolója

(elhangzott Rómában, 1996. szeptember 13-án,
a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság közgyűlésén)

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság elmúlt ötévi munkájának a napi teendők folyamatos végzése mellett talán legfőbb eredménye, hogy minden negatív változás, a nehezedő körülmények ellenére ma itt Rómában zárhatjuk a IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszust. Ahogyan azt 1991-ben Szegeden elterveztük. Azt hiszem, ezért mindannyiunk köszönetét tolmácsolhatom a római La Sapienza és a nápolyi Istituto Orientale képviselőinek, a társszervezőknek, élükön Sárközy Péterrel és Antonello Biagini professzorral, a nápolyi munkanap felelősének, Amedeo Di Francescónak és munkatársainak, a szervező és az előkészítő bizottságok tagjainak, s végül, de nem utolsósorban közvetlen munkatársaimnak, Monok Istvánnak, Nyerges Juditnak, Visóczki Mártának és Szekrényesi Erzsébetnek. Mindannyian hatalmas és idegőrlő munkát végeztek, kongresszusunk megrendezésének sikere az övék, s nekik bocsássák meg, ha a nagy és szerteágazó, váratlan problémákkal aláaknázott terepen kisebb-nagyobb hibákat is elkövettek. Azaz, elkövettünk. Én, aki velük osztoztam jóban-rosszban, tanúsíthatom, hogy minden elismerést megérdemelnek a határokon, s nem is akármilyen határokon átívelő, embert próbáló, idegrendszer igénybe vevő feladat tisztas megoldásáért. Ebben olyan segítőtársaik voltak mint Sipos Gábor Kolozsvárott és Bányai János Újvidéken. S azt is tanúsíthatom, hogy a felmerült kellemetlenségekért, amelyekért utólag is elnézést kérünk az érintettektől,

többszörfire nem ők okolhatók, rajtuk kívül álló okok miatt szenvedtünk hiányosságokat: voltak szervezési gondok (kolégium, utazás, záróra, benzin!). Ugyaníyen hálás köszönet illeti azokat, akik anyagi hozzájárulásukkal tették lehetővé ittlétünket és együttgondolkodásunkat. Az olasz vendéglátók mellett a Magyar Tudományos Akadémiáé, a Művelődési és Közoktatási Minisztériumé, az Illyés- és a Soros Alapítványé, A honfoglalás 1100. éves évfordulója emlékbizottságé, a Historia Ecclesiastica Hungarica alapítványé, a CIPSH-é és a Ganz Ansaldó Rt.-é az érdem, hogy a tudomány, a hungarológia képviselőit – ritka kivételként a felkértek közül – támogatták. (A támogatók teljes listája a programfüzetben fellelhető.) Ugyancsak hála illeti Gecse Attila és Bratinka József nagykövet urakat és beosztottjaikat gondjaink egy részének vállalásáért, a római Magyar Akadémia vezetőit, különösképpen Pál Józsefet törődéséért.

Last but not least: szólnunk azokról a köszönet hangján, akik e kongresszus főszereplői: az előadók voltak.

Sajnos, azok közül, akikkel együtt elhatároztuk, hogy a fontos esemény színhelye Róma legyen, ma már néhányan nincsenek közöttünk. Különösen nagy veszteség számunkra első főtitkárunk majd alelnökünk, Klaniczay Tibor halála, aki meghatározó egyénisége és irányadója volt Társaságunknak, s aki emlékének e konferenciát szentelhetjük, hiszen az itt tárgyalt témák közül számosnak szakértője volt. Ugyancsak hiányoljuk magunk közül Robert Austerlitz alelnök urat, Gianpiero Cavaglia és Wolfgang Veenker vezetőségi tagjainkat. Az elmúlt fél évtizedben sokan távoztak tiszteleti tagjaink közül is az élők sorából: Paul Ariste, Balogh Edgár, Bán Imre, Bogyay Tamás, George F. Cushing, Gunda Béla, Erkki Itkonen, Keresztury Dezső, Klara Majtinszkaja, Vladimir

Skalička emlékét őrizzük. S amikor tisztelettel fejet hajtunk munkásságuk és eredményeik előtt, jelezzük azt az úrt is, amelyet távozásuk okozott. A hazai, de különösen a külföldi hungarológia nagy egyéniségei, műhelyteremtő, utódnevelő oktatói és kutatói voltak ők. Kíváncsok, hogy helyüket méltó utódok töltsék be minél előbb. S most tekintsünk végig a Társaság, a vezetőség és a titkárság 1991–1996 között végzett munkáján.

A Társaság titkársága a tőle telhető legnagyobb igyekezettel végezte folyamatos és egyre nehezebben végezhető teendőit. Monok István megbízott főtitkárhelyettes munkába állása és szervezői agilitása jelentős mértékben segítette a gazdasági vezető, Visóczki Márta és a szervezőtitkár, NyerGES Judit munkáját. A titkárság tevékenységét nemcsak a romló gazdasági körülmények akadályozták, hanem az a tény is, hogy jelen kongresszusunk előkészítésének napi teendőiből a szegedinél sokkal több feladat hárult ránk. Különösképpen bonyolult teendőnek bizonyult a római szálláshelyek többségének Magyarországról történő biztosítása – mint sajnos megtapasztalhattuk, ez okozta a legtöbb, előre nem látható kellemetlenséget –, illetve a szomszédos országokban élő kollégák utazási feltételeinek megteremtése, a közel félezernyi utazó ezernyi kívánságának messzemenő figyelembevétele.

A kongresszus-szervezői feladaton túl eleget kellett tenni a napi ügyvitel teendőinek: ösztöndíjasaink ügyes-bajos dolgait intézni, információkat megszerezni és továbbítani, könyveket és folyóiratokat küldeni, kiadványokat készíteni. De mára már meghatározó tevékenységünk lett a különféle pályázatok gyártása, pénzszerző akciók beindítása is. A Társa-

ság sajátos jogi helyzete miatt ez igen gyakran végződik kudarcral.

Az elmúlt időszakban sokat javult és erősödött a Társaság kapcsolata a hazai és a külföldi intézetekkel, tanszékekkel. Különösen sok könyvvel sikerült támogatnunk a jyvaskyläi hungarológiai központot. Az Illyés Közalapítvány jóvoltából az öt év alatt egymillió forintnál is többet költhettünk arra, hogy könyvekkel segítsük külföldi intézmények, illetve egyes kutatók munkáját.

A külföldi hungarológiai központokkal, tanszékekkel a személyes érintkezés alkalmai is megszorozódtak. Vezetőik Magyarországon járván rendre felkeresték irodánkat, Hamburg, Párizs, Uppsala, Jyväskylä pedig a titkárság felerősödő figyelméről adhat számot: vagy a főtitkár vagy helyettese, vagy vezetőségi tagjaink látogattak el ide, tartottak előadást vagy vettek részt hungarológiai konferenciákon.

Igen jelentős mértékben javult az elmúlt ciklusban a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság és a Nemzetközi Hungarológiai Központ viszonya, szorosabbra fonódott és átgondoltabbá vált az együttműködés – főként Tarnói László, de utóda, Körösi Zoltánné munkájának, programjának és vezetési stílusának elismeréseképpen is. Aktívabbá vált a kultuszminisztériummal és a Hungarológiai Tanáccsal való együttműködésünk.

A Társaság az Alapszabály 3. § d. pontja értelmében folytatta kiadói tevékenységét. A szegedi III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus befejezése után, a Scriptum Kft. jóvoltából viszonylag gyorsan megjelent a kongresszus anyaga, három kötetben, 1823 lapon. A megjelenést jó kritikái fogadtatás követte, s ami a legfőbb bizonyíték a konferencia, illetve a tematika fontosságára és időszerűségére: az 1993 utáni

szakirodalomnak igen gyakori hivatkozási bázisa a három kötet. Szeretnénk, ha ez most is így lenne: a kéziratokat várjuk!

A *Hungarológiai Értesítő* érkezett XIII. évfolyamához, a társaság tagjai éppen e kongresszusra való elutazásuk előtt kaphatták kézhez. Az *Értesítő*, jóllehet tájékoztatási és bibliográfiai alapfunkciókat lát el, nélkülözhetetlen segédanyaga a hungarológia több tudományágának, egyre növekvő késlekedése miatt állandóan felveti a megújulás-átalakítás-megszüntetés kérdés-hármasát. Noha mint kutató változatlanul vallom, hogy a nehezedő és áttekinthetetlenebbé váló beszerzési, adatgyűjtési, anyagi stb. körülmények miatt egyre nagyobb szükség van ilyen típusú információs periodikára – mint szerkesztő annál jobban érzem, hogy éppen az említett fenti okok miatt egyre jobban ellehetetlenülnek a szerkesztés körülményei. A kiadók megszaporodása, a recenzios példányok beszerzésének megnehezülése, az Országos Széchényi Könyvtár beszerzési és feldolgozási munkálatainak lelassulása a legsúlyosabb ok, de a szakmai érdeklődés lanygulása, illetve anyagi okok miatti elterelődése a recenzíóírásról éppúgy szerepet játszik a lap késlekedésében, mint a szerkesztő belefáradása abba, hogy buzgalma megtörik a szerzők ellenállásának zátonyán. A Társaság anyagi helyzete sem teszi lehetővé, hogy a késést hamarosan behozzuk: évente fél, legfeljebb egy évfolyamot tudunk megjelentetni, illetve postázni – ami legalább olyan nagyságrendű kiadás, mint egy-egy szám megjelentetése.

Az idei vezetőségi ülésnek is témája volt az *Értesítő* színájának rendbetétele, arculatának valaminő átalakítása, frissebbé, időszerűbbé tétele. Természetesen ehhez az is szükséges, amiről a Társaság anyagi helyzetének jellemzésénél

bővebben esik szó: vagy az Akadémia költségvetési támogatásának növelése, vagy pedig külső források – alapítványok, szponzorok, minisztériumi és hungarológiai céltámogatások – feltárása. Amennyiben e két forrás nem működik, nem látom biztosítotttnak már a következő szám megjelentetését sem. Pillanatnyilag egy recenziós és egy bibliográfiai szám áll közel a befejezéshez, mindkettő számítógépen.

A Társaság idegen nyelvű folyóiratáról, a tizedik évfolyamát is elhagyó *Hungarian Studies*ről végre az mondható el, hogy évekkel ezelőtt beérte önmagát, nincs késésben. A Szegedy-Maszák Mihály szerkesztette lap 11. évfolyamának első száma – többek között a Szirmai-díjas Richard Aczel jóvoltából – ugyancsak a napokban hagyta el a sajtót. Előző kötete dupla-szám volt. A Klaniczay Tibor emléke előtt tisztelgő összeállítás egy régebbi bloomingtoni konferencia anyaga révén a magyar reneszánszról adott igen alapos áttekintést Szőnyi György Endre szerkesztésében. Előtte Frank Tibor irányítása alatt a magyar avantgárdot mutatták be részletezően. E mostani összeállítás pedig – egyebek mellett – a cambridge-i Radnóti-ülésszak előadásait közli. A lap egyre jelentősebb helyet foglal el az örvendetesen megszaporodott hungarológiai folyóiratok között, ám jövőjének sorsa éppoly bizonytalan, mint a Hungarológiai Értesítőé. Jóllehet, a szerkesztőség és az Akadémiai Kiadó viszonya sokat javult, ami tükröződik a rendszeres megjelenésben is, mégis ezt kell megállapítanom. Ugyanis Társaságunk, mely vállalta, hogy a camera ready állapotig elkészíti a lapot, s a kiadóra csak a nyomdai és a terjesztői munkálatok hárulnak, tehát a Társaság, saját anyagi lehetőségeiből már az idei évfolyamot sem tudja befejezni. A második szám publikálása, noha már a szerkesztés munkálatai a befejezés előtt állnak, teljesen bi-

zonytalan. Eddigi fő támogatóink a jelen évfolyamot nem segítették nyomdafestékhez: sem a kulturális minisztérium, sem az Illyés-, sem a Soros Alapítvány nem tartotta támogatásra érdemesnek a hungarológia – talán szerénytelenség nélkül mondhatjuk – legfőbb idegen nyelvű publikációs fórumát. Amelyet – a dolog természetéből fakadóan – nem lehet másutt szerkeszteni és kiadni, csak Magyarországon. Ezúton is kérem a Hungarológiai Tanács jelen lévő vezetőit, nyújtsanak számunkra lehetőséget, segítsenek a források feltárásában ahhoz, hogy az érdemi munkához az érdemi feltételeket is megteremthessük.

A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson várható érdeklődők és új tagjaink számára magyar és idegen nyelven is kiadtuk alapszabályunkat és a Társaság ismertetés-bemutatóját tartalmazó füzetkénket. Ezek a legfrissebb információkat is közlik, de most csak kis példányszámban készültek, mert a kongresszus és a Közgyűlés után hamarosan tervezzük a változásokat rögzítő, felújított változat megjelenítését. Az Alapszabálynál tartva megemlíthetem, hogy mostani vezetőségi ülésünk felvetette annak módosítását a fizető tagság feltételeit illetően, de a Kósa László vezette bizottság úgy ítélte meg, hogy nincs szükség a szöveg megváltoztatására.

Jóleső érzéssel számolhatok be arról is, hogy Társaságunk jelentős szellemi és nem túl jelentős anyagi hozzájárulással támogatta elnökünk, Rákos Péter 70. születésnapja alkalmából készült tanítványi-tisztelői hommage-kötetet. E kiadvány létrehozásával kollégiais és emberi tiszteletünkön túl szeretünk volna kifejezni köszönetünket az Elnök úr Társaságunk érdekében végzett munkájáért is.

A Nemzetközi Hungarológiai Központtal közösen segítségére siettünk a kanadai bibliográfus Miska Jánosnak is, aki

korábbi hatalmas hungarológiai érdekű bibliográfiájának folytatását nem tudta megjelentetni. Úgy vélem, Társaságunk egyik legfontosabb jövőbeli feladata épp az ilyen, senki által nem támogatott, de a szakmának mégis roppant fontos művek felkutatása és napvilágra segítése lesz. A mi feladatunk csupán a szakmai ellenőrzés és az anyagi alapok előteremtése lehet.

Előző kongresszusunkon nyolc kiváló külföldi kollégánk hungarológiai oktató-kutató, szervező, utánpótlást nevelő tevékenységét ismertük el a Lotz János Emlékéremmel. Idén – mint az imént ünnepelhettük őket – hét kolléga munkássága előtt tiszteleghettünk elismerésünk jelével. Szirmai Endredíjat 1991-ben Jolanta Jastrzębska kapott francia nyelven megjelent monográfiájáért. Az azóta eltelt időben a Szirmai Endre orvosprofesszor által alapított díjat 1994-ben Richard Aczelnek ítélte oda a kuratórium és a végrehajtó bizottság, *National Character and European Identity in Hungarian Literature, 1772–1848* című korszakmonográfiájáért, mely 1996-ban ajánlásukra meg is jelent a Nemzetközi Hungarológiai Központ jóvoltából.

A Szirmai-díjakért nem csupán az alapítónak mondunk e helyt köszönetet, hanem az átadás helyszínét és ünnepélyes körülményeit, kereteit is biztosító hamburgi Hungarológiai Központ néhai vezetőjének, a korán eltávozott Wolfgang Veenkernek, a nagyszerű kollégának és munkatársainak is. Reméljük, hogy a hamburgi hagyomány folytatható, s jövőre esedékes díjunknak nemcsak helyszíne és jelöltje lesz bizonyos, hanem a jutalom 3.000 DM-es összege is rendelkezésünkre áll.

A Társaság elmúlt ötévi működésének anyagi viszonyairól nem tisztem beszámolni, elvégzi azt a Számvizsgáló Bizott-

ság. Ezen anyagi viszonyoknak – noha nem meghatározó mértékben – alapja a tagdíj is. Idén a forintleértékelések, illetve az anyagi kényszer arra készítette a vezetőséget, hogy a Közgyűlés korábbi felhatalmazása alapján az eddigi tagdíjat 1.000 forintra, illetve 50 USA dollárra emelje. Ez, amint várható volt, tovább rontotta a tagdíjfizetés esélyeit. A kelet-európai változások továbbra sem teszik minden esetben lehetővé az egyszerű és gyors átutalást, s a bankok mohósága miatt riasztóan megemelkedett beváltási költségek is a Társaságot terhelik. (Ennek ellensúlyozására megoldási javaslat csak egy van, a készpénzben történő fizetés.) A tagság általánosan romló anyagi helyzete sem ösztönzi a tagdíjfizetési igyekezetet. Elmondható, hogy a tagság fele nem fizet – ugyanakkor ingyenes illetménypéldányként kapja a hozzá megemelkedett postaköltséggel eljuttatott Hungarológiai Értesítőt. A szegedi Közgyűlés határozata nyomán töröltük a névsorból az addig nótóriusan nem fizetőket. Lehet, hogy hamarosan ismét ehhez a módszerhez kell folyamodnunk. Mindenesetre szeretnénk a fent említett körülményekhez igazodó türelemmel kezelni a kérdést, s felmerülhet még a nyugdíjas tagtársak tagdíjának – sokak által kért – csökkentése is.

A pénzügyi kérdéseknél maradva jelenthetem, hogy a Társaság működésének alapját változatlanul az Akadémia éves költségvetési támogatása biztosítja, amelyért továbbra is köszönetünket kell kifejeznünk. Azonban ez az összeg reálértékben évek óta jelentősen csökken, az évek óta meredeken felfelé kúszó működési költségek töredékének fedezésére sem elegendő ma már. A normális munkavégzéshez, az eredményes és értelmes feladatvállalás és -teljesítés érdekében, a kiadványok megjelentetése és az olvasóhoz való eljut-

tatása érdekében máshonnan kell gazdasági alapot teremteni. Csak hálás köszönetünket fejezhetjük ki a minisztériumnak, az Illyés Alapítvány kuratóriumának, a társadalmi egyesületeket támogató parlamenti bizottságnak, hogy az alapvető működési feltételek megteremtéséhez hozzásegítettek bennünket. Ez jelenleg a szinten tartáshoz sem elegendő, legfeljebb a vegetálás szintjén tarthatjuk magunkat. A jövőhöz ez kevés: sem napi működésünket, sem kiadványaink sorsát nem látjuk biztosítottnak. S pillanatnyilag nem leljük azokat a forrásokat sem, amelyek révén a helyzet a kívánt irányba módosulhatna. A túléléshez várjuk tagságunk eddiginél aktívabb részvételét az anyagi alapok megerősítésében is. Akár már e Közgyűlésen szívesen fogadunk ötleteket!

S ha már a túlélésnél tartunk, akkor egyértelműen a jövőről kell beszélnünk. Nemcsak a tagságot kell mozgósítanunk a jövő érdekében, hanem önkritikát gyakorolván, magunkat, a vezetőséget is. Magát a közvetlen vezetőséget is aktívabbá, leleményesebbé kell tenni. Roppant agilis főtitkárunk, majd alelnökünk, Klaniczay Tibor elhunyt, mint Robert Austerlitz is, Bori Imre és Karl Nehring alelnök urak egészségi és egyéb okok miatt nem vehettek részt az irányítás gyakorlati teendőiben, s vezetőségi tagjaink közül is nagyon érezzük az aktív Gianpiero Cavaglia és Wolfgang Veenker hiányát. Az ő megfelelő erőkkal történő helyettesítésük feltétlenül a Társaság működésének hatékonyabbá tételét jelentheti. Ugyanakkor Társaságunknak mind a szakma, mind önmaga érdekében részt kell vennie az új tudománypolitika kidolgozásában, amelyben megfelelő helyet kell biztosítani a hungarológiának és művelőinek is. Erre kedvező előjelek mutatkoznak: a közeljövőben nem pártpolitikusok és hivatalnokok, hanem az OTKA és az Országos Műszaki Fejlesztési Alap, a Művelő-

dési és Köznevelési Minisztérium képviselői alakítják ki a tudománypolitikai elveket, az Akadémia elnökének irányítása alatt. Feltétlenül szorosabb kapcsolatot kell tehát kiépítenünk az Akadémia új vezetőivel, különösképpen új elnökével, Glatz Ferencel, akivel már fel is vettük a kapcsolatot. (Jelenlegi külföldi útja akadályozza meg őt abban, hogy kongresszusunk mára tervezett zárszavát elmondja.) Hatékonyabban kell együttműködnünk az I. osztály ugyancsak új vezetőségével, s magával a területért felelős osztállyal. Korábban Köpeczi Béla, Szabolcsi Miklós, Benkő Loránd, Klaniczay Tibor akadémikusok voltak e kapcsolat mozgatói, most már új vezetőségi tagjainkra, Róna-Tas Andrásra, Szegedy-Maszák Mihályra, Kulcsár Szabó Ernőre, Szakály Ferencre, s remélhetőleg hamarosan másokra is számíthatunk, hogy érdekeinket képviseljék és védjék az Akadémia e fontos fórumán.

Mivel már Szegeden is kinyilvánítottuk a művelődéstörténetesekkel, történészekkel való együttműködési szándékunkat, aminek ékes bizonyítéka e konferencia tematikája és résztvevői névsora is, eljött az ideje, hogy az Akadémia második osztályának új vezetőségével a gyakorlati teendők síkján is megvalósítsuk elképzeléseinket. Ez irányú készségünket már jeleztük a volt osztályelnök úrnak, aki időközben éppen az Akadémia elnöke lett, s már nem volt ideje előző minőségében reagálni ajánlatunkra. Reméljük, az osztály új elnöke elődeivel egyetértésben felismeri az e kapcsolatban és a közös munkában rejlő lehetőségeket és szükségességeket. Mindannyiunk, a hungarológiai szervezet és kapcsolatrendszer fennmaradása érdekében. Ez a mi munkánk. Mert ezt senki más nem fogja helyettünk létrehozni, fenntartani és megőrizni.

Végül nem marad más számomra, mint hogy megköszönjem mind a tagságnak, mind a vezetőségnek – különösképpen megbízatásuk idejének lejárta miatt búcsúzó tagjainak –, mind pedig az ugyancsak távozó elnökünknek az elmúlt öt évben végzett munkát, a folyamatos tevékenységhez nyújtott segítséget és együttérzést. Tudván tudva, hogy csak posztjuktól válnak meg, s nem tőlünk, s változatlanul maradnak a nemzetközi hungarológia művelői és erős oszlopai, kívánok mindannyiuknak jó egészséget és biztos alapokat a további munkához.

Jankovics József főtitkár beszámolója

(elhangzott Jyväskyläben, 2001. augusztus 6-án,
a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság közgyűlésén)

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság elmúlt ötévi munkájának értékelésekor nem tehetjük meg, hogy ne állítsuk szembe azt az előző ciklus illetve ciklusok eredményeivel, értékeivel és hiányosságaival. Az 1996. szeptember 13-án Rómában elhangzott főtitkári beszámolónak ugyanis már számot kellett vetnie a rendszerváltásból a Társaság működésére következő pozitívumokkal és negatívumokkal – melyek a legutóbbi időszakban még meghatározóbban alakították működésünk kereteit: tartalmát és körülményeit. E római közgyűlés mérföldkő volt a Társaság újjászerveződésének, a megváltozott viszonyokhoz, a demokráciához való alkalmazkodásának útján: ott határoztuk el az alapszabály módosítását, illetve a vezetőségválasztás technikájának megváltoztatását. Az akkori döntés eredményei mára értek be, hamarosan vitára bocsátjuk az alapszabály igényes és körültekintő munkával készült szövegtervezetét, s próbára tesszük a vezetőségválasztás új módszerének életképességét. Mivel legutóbb ezek a problémák váltották ki a tagság legélesebb és – akkor sem tagadtuk – jogos kritikáját, s mivel a jövőre nézve alapvető tényezői társaságunk működésének, kérem, hogy ezúttal is az ügyhöz méltó buzgósággal fogadják a vezetőség, illetve a kiküldött bizottságok által kialakított, jobbító szándékú javaslatokat. (Zárójelben jegyzem meg, hogy jelen nem lévő tagjaink is megkapták e tervezeteket, azzal a felkéréssel, hogy levélben vagy interneten fejezzék ki egyetértésüket vagy

eltérő álláspontjukat. Tegyenek javaslatokat a vezetőség megújítására – a megfelelő előírások közepette. Néhány egyetértő választ kaptunk, a vezetőség javasolt összetételének megváltoztatására eddig nem érkezett igénybejelentés.)

Az öt évvel ezelőtt megfogalmazott megújulási szándék – mivel a közgyűlés jóváhagyása szükséges szentesítéséhez – tehát most váltható valóra, s képezheti alapját jövőbeli tevékenységünknek.

Hogy ezt méltón megtehessek, látnunk kell előző fél évtizedünk eredményeinek és gondjainak összesítését is.

Természetesen a legnagyobb eredménynek ezúttal is azt kell tartanunk, hogy a kedvezőtlen előjelek ellenére, saját létezésünket is jelentős mértékben megnehezítve, újra külföldön rendezhetjük meg kongresszusunkat és közgyűlésünket. Ehhez kellett az a rendkívül céltudatos és fáradhatatlan, több éven át összehangoltan és kitartóan végzett előkészítő munka, melyet kongresszusunk elnöke, Tuomo Lahdelma, és főtitkára, Maticsák Sándor irányításával, a titkár, Petteri Laihonon és társaik, valamint a TAVI utazási iroda munkatársai végeztek. Kellett még a Nemzetközi Előkészítő Bizottság tagjainak aktív részvétele, s csakúgy, mint eleddig mindig, a budapesti titkárság, Monok István, Nyerges Judit, Visóczki Márta és Szekrényesi Erzsébet fáradhatatlan aszisztenciája, akikre, a finnországi szervezők távolsága miatt – főleg az utóbbi hetekben – rendkívül erőteljes nyomás hárult. De ugyanilyen nyomás hárult a budapesti finn nagykövetségre, különösen konzulasszonyára, Kirssi Porumpääre, vagy Péntek Jánosra és Bányai Jánosra, akik Kolozsvárott illetve Újvidéken tartották az információs frontot. Hálás köszönet mindannyiuknak, hogy e bizony nem könnyű álmot megvalósították. További köszönet illeti a titkárság vezetőjét

és tagjait a romló körülmények között végzett mindennapos helytállásukért is.

A Társaság számára is jelentős presztizs-nyereséget jelentett, hogy Monok István főtítkárhelyettes úr a Nemzet Könyvtárosa lett, új munkaköre azzal az előnnyel jár a társaság számára, hogy vezető hungarológusként, a hungarológia szervezőjeként több fontos külföldi kutatóhellyel veheti fel személyesen is a kapcsolatot, közreműködésével új együttműködések jöhetnek létre a külföldi hungarológiai műhelyekkel. Különösképpen megnő ennek az értéke, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a társaság képviseletében egyre kevesebb külföldi munkalátogatást tehetünk, még anyaszervezetünk, a Modern Nyelvek és Irodalmak Nemzetközi Szövetségének bureau-ülésein sem tudtunk jelen lenni, nem is beszélve az Afrikában vagy a Távols-Keleten szervezett kongresszusairól.

Ugyanez a jó hír mondható el elnökünkéről, Amedeo Di Francesco úrról, akit számos külföldi útja, egyetemközi kapcsolatrendszere mind a magyarországi, mind a külföldi hungarológia jelentős személyiségévé tettek. Az ő ilyen irányú nemzetközi szereplése ugyancsak a társaság presztízsét jelzi s növeli egyben. Jóleső érzéssel nyugtázhatjuk ugyanezt az alelnök urakról és a vezetőség több tagjáról. Önálló tudósi munkásságukkal, meghatározó hungarológiai szervezőtevékenységük nyomán a magyarságkutatás valódi élmezőnyébe tartoztak. Közülük többnek is lejárt vezetőségi megbízatása korábbi posztján, ám munkásságukra más beosztásban a továbbiakban is számítunk: Kósa László alelnököt a vezetőség tagjai közé, Görömbei Andrászt a vezetőség tagjai közül alelnökké, Tonk Sándort szintén, Balázs Mihályt vezetőségi tagból a Számvizsgáló Bizottság elnökévé javasoljuk. Igazán

megtisztelő számomra, hogy mind a tagság, mind a vezetőség nevében én köszönhetem meg eddigi áldozatos és feletébb hasznos munkájukat, s remélem, ha a tagság jóváhagyja döntésünket, új posztjukon is hasonló odaadással teljesítik feladatukat. A vezetőség hat tagjának (Borbándi Gyula, Jean Perrot, Kristó Gyula, Sebestyén Árpád, Szathmári István, Tamás Attila) azzal fejezzük ki hálánkat és megbecsülésünket, hogy a tiszteleti tagok közé választásukat javasoljuk a tagságnak.

Sajnos, az elmúlt fél évtized sem kímélte meg vezetőségünket: roppant fájdalmasan érintett bennünket a fényesen emelkedő pályája kiteljesedése előtt elhunyt alelnökünk, Székely Ferenc korai halála. Tiszteleti tagjaink közül pedig Kálmán Béla, a római Lukács László, az alapító atyák közül Szabolcsi Miklós halála jelent súlyos veszteséget. Tagjaink közül 33 fő hunyt el.

A személyi hírek után most térjünk át a végzett munka értékelésére.

A Társaság titkárságának, budapesti irodájának működéséről közel negyedszázados fennállása alapján elmondhatjuk, hogy jó értelemben véve rutinszerű. Jelen kongresszusunk szervezéséből ráháruló feladatain túl végezte a napi ügyvitel ügyes-bajos dolgait: információkat szerzett be és továbbított, a tagok között közvetített, könyveket és folyóiratokat adott ki, a társaság szervezeti életével kapcsolatos teendők végzésén túl ilyen jellegű kiadványokat – lásd e napok segédanyagait – rendezett sajtó alá és szerkesztett. Emellett sikerült – a FILLM főtitkára, David Wells úr által is kiemelten dicsért – internetes honlapot készíteni (sőt, egy ideig Monok István volt a FILLM tagjai közötti internetes kapcsolattartás felelőse is), a legfontosabb adatokkal, a Hungarológiai Értesítő

internetes változatával, felgyorsítva a kapcsolattartást a tagokkal, a szerzőkkel, az érdeklődő nagyvilággal. Honlapunk ingyenes szolgáltatást is végez: a kutatók az Országos Széchényi Könyvtár adatbázisaiba is bejuthatnak rajtunk keresztül. (E-mail forgalmunk jelentősen csökkentette postai kiadásainkat.)

Kiadványaink közül első helyen említendő az IV. Hungarológiai Kongresszus előadásainak kiadása három kötetben, közel 2000 oldalon. Az olasz nyelvű kötetet Sárközy Péter és Monok István rendezték sajtó alá, a többit Nyerges Judit, Monok István és jómagam. A kötetek egy-két, soha el nem készült dolgozat kivételével a kongresszus teljes anyagát közlik, az OKTK jóvoltából viszonylag gyorsan megjelenhettek. A fontos tematikának igen jó sajtóviszhangja volt, amit az is elősegített, hogy a római La Sapienza egyetem és a Római Magyar Akadémia nagylelkű közreműködésével az eredeti helyszínen tarthattunk sajtóbemutatót. A népes közönség odacsalogatásához a most is jelen levő Bartók Kvartett jó hírneve is hozzájárult.

Állandó gondot jelentett viszont a Társaság két folyóiratának, a Hungarológiai Értesítőnek és a Hungarian Studiesnek a folyamatos megjelenítése. A korábban gyakran késlekedő idegen nyelvű folyóirat Szegedy-Maszák Mihály főszerkesztésében stabilizálta önmagát. Immár a 15. évfolyamába lépett, rendszeresen megjelenik, s az Akadémiai Kiadóval is harmonikus a viszony. A jövő évtől az egyes tanulmányok rezüméi, illetve kulcs-szavai az internetre is felkerülve remélhetőleg szélesebb körű érdeklődést is felkeltenek a, nyugodtan kimondhatjuk, legjelentősebb, legnívósabb idegen nyelvű hungarológiai folyóirat iránt.

A szerkesztőség hasznos megoldásnak tartja, ha tematikus számokat állít össze, ehhez többnyire jelentős – főleg Bloomingtonban rendezett – konferenciák biztosítják az anyagot. Közülük is kiemelkedik a Hungarian Contributions to Scholarship című 1997-es dupla szám, mely a magyar tudósoknak a világ tudományosságában elért eredményeire hívja fel a figyelmet, az irodalomtudománytól és a nyelvészettől a zenén és a neurobiológián, 1956 történetén át az információs korszakig. Társaságunk e lapszámmal képviseltette magát a Frankfurti Könyvkiállításon. Legutóbbi számunk, az éppen kongresszusunk előestéjén megjelent 15/1-es szám a fordítás és fordíthatóság témakörét körüljáró konferencia anyagából válogat, mely anyagból a következő számba is jut még.

A lap főszerkesztője az évenkénti vezetőségi üléseken önmagára rímelve kéri a vezetőségi tagokat publikációkra, illetve azok ösztönzésére – ám ha megnézzük az előző számok, sőt, évfolyamok szerzőgárdáját, köztük elvétve találunk vezetőségi vagy akár rendes tagot. Ha igen, azok többnyire visszatérő nevek. Itt és most, erről a helyről is tisztelettel kérem és buzdítom – a főszerkesztő úr nevében is – a közgyűlés tisztelt résztvevőit, hogy maguk vagy kollégáik, vagy éppen diákjaik arra érdemes angol, német, francia nyelvű dolgozatait juttassák el a Hungarian Studies szerkesztőségének.

A folyóirat utóbbi öt évfolyamára egyébként az elméleti érdeklődés fölerősödése, illetve a korábbi évtizedben tapasztalható erős irodalomcentrikusság helyett – a külföldi igények áthangolódására figyelmezve – a történettudomány, a 20. századi Magyarország és Közép-Európa legfontosabb történelmi-politikai kérdései felé való fordulás volt a jellemző. A Hungarian Studies változatlanul fontos fóruma a kül-

földi hungarológus szakembereknek, akik, sajnos, egyre kevesebb publikációs lehetőséggel rendelkeznek. Éppen ezért e helyről is szóvá kell tennünk a Magyarország tudományos imázsának egyik legprofesszionálisabb, mert leghitelesebb, a külföldi kutatói szempontokat is érvényre juttató folyóirat szerkesztésének óriási erőfeszítéseit az állandó létbizonytalanságban. A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság akadémiai támogatáson alapuló éves költségvetéséből – kb. 1,9 millió forint – soha sem tudta megjelentetni kiadványait. Ma sincs ez másként. Itt is látható idei első számunk még meg tudott jelenni a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma miniszterének különkeretéből – az előző évi második számmal együtt összesen 500 000 forint –, a második számra e támogatásból már alig jut valami. Az ez ügyben többször is beadvánnyal bombázott Országimázs Központ nem talált megfelelő jogi formulát a támogatáshoz.

E lapot, a dolog természetéből fakadóan, nem lehet másutt szerkeszteni és kiadni, csakis Magyarországon. Külső támogatásra van feltétlenül szükségünk, hogy az érdemi munkához érdemi feltételeket is teremthessünk.

Hasonlóképpen érvényesek a római beszámolónak a Hungarológiai Értesítőre vonatkozó megállapításai a szerkesztés ellehetetlenüléséről (recenziós példányok hiánya, a recenzióírási kedv megszűnte, a bibliográfiák késése, személyi problémák stb.). Sőt, a tudományos információcserében az utóbbi fél évtizedben bekövetkezett változások meg is kérdőjelezik a lap hagyományos úton történő megjelentetését, már csak költségkímélési okból is. Vezetőségünk már korábban úgy látta jónak, hogy a recenziós kötetek printelt változata ne, csak az internetes forma jelenjék meg. Ez utóbbinak Monok István gondozásában egy csökevényes változa-

ta hozzáférhető, de anyaga a fentebb vázolt okok miatt nehezen frissíthető. A bibliográfiai számok fontosságát mindig is hangsúlyoztuk, ezért 2000-ben a XV. évfolyam az 1991-es tárgyévi anyaggal el is hagyta a sajtót. A következő szám nyelvészeti és néprajzi anyagának összeállítását már nem vállalták eddigi készítői. Utódaikat a mai napig sem sikerült megtalálni. Ha a szakma úgy dönt, hogy a vállalkozás érdemes a folytatásra, valóban szükség van ilyen segédanyagra, akkor kérem a nyelvészet és a néprajz jelen levő képviselőit, segítsenek a bibliográfusi utánpótlás megtalálásában vagy kijelölésében. Ha nem úgy dönt, akkor eljárt a Hungarológiai Értesítő fölött az idő, az eltelt 22 év alatt betöltötte hivatását; a jövőben más módszerekhez és technikákhoz kell folyamodnunk. Mint e segédkönyv használója, úgy érzem, a mai kaotikus bibliográfiai viszonyok között a lap e funkciójára még egy ideig szükség lenne. Kérem tehát ez ügyben is véleményüket.

A kiadványok szervezése és szerkesztése mellett változatlanul nagy gondot fordítottunk a külföldi kutatóhelyek, illetve főleg az egyéni kutatók munkájának szakkönyvekkel való segítésére, kollégák rövid magyarországi kutatóútjainak biztosítására. Mivel ezt a tevékenységet az utóbbi időszakban jószerével egyedül az Illyés Közalapítvány – egyre csökkenő tendenciát mutató – támogatására alapozhattuk, természetesen az erre fordítható összeg arányában csökkent a támogatottak száma is.

Míg az előző periódusban több hungarológiai érdekű vállalkozást – főleg könyvkiadást – támogathattunk anyagilag, e ciklusban ilyenre nem kerülhetett sor.

Előző közgyűlésünkön hét magyarságkutató kollégánk kiemelkedő oktató- és kutatómunkásságát, utánpótlást neve-

lő tevékenységét ismerhettük el Lotz János Emlékéremmel, a Lotz-bizottság és a Vezetőség e közgyűlés elé is több hungarológus kitüntetését terjeszti.

Miközben köszönetet mondunk a legjobb idegen nyelvű hungarológiai publikációt díjazó Szirmai-díjért az alapítónak, Szirmai Endre németországi orvosprofesszornak, s egyben gratulálunk a legutolsó (sajnos, nem nyelvbotlás, így kell fogalmaznom) díjazottnak, Balázs Mihálynak, aki az *Early Transylvanian Antitrinitarianism. From Servet to Palaeologus* (Valentin Koerner, Baden-Baden, 1996) című munkájával érdemelte ki a kitüntető díjat, sajnálattal kell bejelentenem, hogy több Szirmai-díjasunk előreláthatólag már nem lesz. Az alapító bejelentette, hogy a díjat a továbbiakban nem áll módjában finanszírozni. A nagyfontosságú díj pótlásáról Társaságunknak kell gondoskodnia. A vezetőség a főtítkárt és helyettesét bízta meg e feladattal. Első lépéseinket rögtön kudarc kísérte. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és az Oktatási Minisztérium arra hivatkozva, hogy a törvény kizárja a társadalmi szervezettel történő közös díjalapítást, illetve azzal az érveléssel, hogy van elég díj ilyen tevékenység elismerésére, terjesszünk fel inkább azokra (megtettük, nem fogadták el), elutasította kérésünket. A jelzett kitüntetések azonban nem járnak pénzjutalommal, nekünk pedig éppen az lenne a fontos, hogy az erkölcsi elismerésen túl valóban segíthessük a külföldi hungarológus-pályafutások kibontakozását. Úgy látszik, az ilyen célokra egyébként úgyszintén nehezen mozduló magántőke felé kell megtennünk a további lépéseket a díj pótlása érdekében.

E közvetlenül a Társaság működésén és az alapszabályban kijelölt napi illetve aktuális tevékenységén túlmutató, a hungarológiát, annak jövőjét általánosságban érintő ügyekben

igyekeztünk részt venni, sőt abban kezdeményező szerepet vállaltunk. Iniciatívánk nyomán jött létre 1999. március 29-én az a tanácskozás, melyen a két minisztérium közös fellépését kívántuk elérni a hungarológia új szervezeti felépítése érdekében. A megbeszélésen részt vett még a Nemzetközi Hungarológiai Központ két vezetője is. „A hungarológia aktuális problémái” című – egyébként igen gyarló – emlékeztető igazolja megújítási igényünk jogosságát. A résztvevők mindegyike többé-kevésbé egyetértett velünk. A hungarológia fogalmának tartalmi, gyakorlati és elméleti jellegű újrameghatározása érdekében azóta szervezett viták eredményeként a Hungarológiai Munkabizottság által az Oktatási Minisztérium elé terjesztett fogalom-értelmezési kísérlet – melynek nem titkolt célja az új hungarológia-koncepció kidolgozásához nyújtandó szakmai állásfoglalás volt – pedig azt jelzi számunkra, hogy a szakmai és a politikai oldal konszenzus-keresésének megtörténtek első lépései.

Megelégedéssel vettük tudomásul hogy e szakmai állásfoglalásban 1999. márciusi kezdeményezésünknek számos fontos elemét láthattuk viszont. Nagy kár, hogy a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumában azóta bekövetkezett személyi változások – az álláspontunkkal szimpatizáló miniszter, azt vállaló államtitkár-helyettes, főosztályvezető távozása – következményeként az a lehetetlen vagy inkább tarthatatlan helyzet állt elő, hogy a nemzeti kulturális hagyományok őrzésére-kutatására-ápolására, mint neve is mutatja, hivatott minisztérium érdekköréből kikerült a hungarológia. A helyzetre jellemző, hogy bár a minisztériumtól köszönettel vett támogatást kapott kongresszusunk, ám egy jelzett, majd visszavont támogatás megadását kérő levelünket – me-

lyet aláírt elnökünk, összes alelnökünk, a főtitkár és helyettese – Rockenbauer miniszter úr írásos válasza sem méltatta.

Remélhetőleg egy megújított hungarológia-koncepció, illetve intézményrendszer kialakításában mindkét minisztérium, az Akadémia és az érintett tudományos szervezetek közös erővel, a szakmai szempontok és vélemények maximális figyelembevételével vesznek majd részt.

A hungarológiai intézménystruktúra újraszervezésének időszerű feladatából ránk háruló rész-feladatok mellett Társaságunknak el kell kezdenie saját szerepének és funkciójának újragondolását is. Illetve, pontosabban, folytatnia kell az e téren megtett kezdőlépéseket. Két területen is jelentkezett hiányérzetünk. Az egyik természetesen anyagi: az ellátórendszer a társadalmi változások következtében túllépett rajtunk. A társaság nemzetközi státusa a 25 évvel ezelőtti viszonyokhoz igazodva működött hatékonyan, most inkább bénító hatású. Az akadémiai támogatás, illetve az Illyés Közalapítvány pályázatán elnyert összeg már nem elegendő arra, hogy a szomszédos országokból hozzánk forduló kollégák igényeit kielégítsük. Volt idő, amikor a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságon kívül ilyen irányú segítségért senkihez sem fordulhattak Magyarországon. Mára már, szerencsére, több alapítvány, köztük a Domus Hungarica is rendelkezésükre áll – nagyobb lehetőségekkel, jelentősebb összeggel. Hozzánk – helyzetünk ismeretében, már csak kíméletből is – kevesebben fordulnak. Természetesen az ő támogatásukról sem feledkezve meg, úgy tűnik, a hangsúlyt át kell tennünk a magyarországi forrásokból nem támogatott külföldi kollégák, intézményeik és tanítványaik megsegítésére – hiszen az ő munkájuk a nem magyar alapozású külföldi hungarológia letéteményese, ők az ottani magyarságkép igazi alakítói – és

nem az itthonról vezényelt imázs-alakítás –, ők gondoskodhatnak szakmai utánpótlásuk kineveléséről. Amely nélkül elhalhat a külföldi magyarságkutatás, mint ennek könnyen felismerhető tendenciáit vakok lennénk, ha nem látnánk. Magyarországnak nemcsak érdeke, hanem kötelessége a velük való törődés, a róluk szóló gondoskodás. Ezt más helyettünk nem teszi meg, s Társaságunk vezetőségének és tagjainak óriási szerep jut a velük való mindennemű kapcsolat minél eredményesebb működtetésében. Munkájuk támogatásában és visszaigazolásában. Idáig bárhova fordultunk e tervezetünkkel, az ügy elvi helyeslésén túl sehol sem találtunk az ehhez szükséges anyagi bázisra. Talán a hungarológia hazai intézményrendszerének és pénzügyi helyzetének újragondolásával és teljesen más anyagi dimenziók közé helyezésével ez a súlyos probléma is megnyugtató megoldást nyer.

A másik hiányérzetet keltő terület minden bizonnyal összefügg az elsővel. Az elmúlt fél évtized során a külföldi hungarológus-utánpótlással nem sikerült életképes kapcsolatot kialakítanunk. Míg mestereik számára vonzó, s politikailag egyedül elképzelhető volt a Társasággal való szoros együttműködés, amely jószerével az egyetlen szálát jelentette a magyarországi tudományos élethez való kötődésben, addig az egyetemek mostanában kiépülő bilaterális vagy multilaterális kapcsolatrendszere a közvetlen kontaktust részesíti előnyben. E változásoknak és folyamatoknak a finanszírozása is biztosított a különféle nagy európai vagy uniós programok égisze alatt. Társaságunk már említett státusánál fogva szenvedő alanya: e pályázati rendszerekből is kényszerűen kimarad. E téren is végig kellene gondolni az új rendszerekhez való rugalmas alkalmazkodás és a nemzetközi tudományos társaság jellegének megőrzése közti lehetőségeket. Túl

azon, hogy az oktatók közbenjárását kérjük tanítványaik informálásában és a Társaság felé irányításában – nekünk magunknak is meg kell találnunk önmagunk vonzóbbá tételének módozatait, illetve éppen a dolgokban járatos külföldi kollégák segítségét várjuk egy új típusú nemzetközi hungarológiai kapcsolatrendszer kiépítéséhez, s annak finanszírozásához.

Hazai viszonylatban kissé kedvezőbb a kép: debreceni, szegedi, pécsi vezetőségi tagjaink felhívták doktoranduszaik figyelmét a társaság létére és működésére, ugyanezt kellene elérnünk az újabban alapított egyetemek esetében, illetve az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, ahol kezdettől fogva ellenérzés tapasztalható a Társasággal szemben.

A kérdés önmagán túlmutató jelentőségű: az új tudósgenerációk jelenléte vagy hiánya, esetleg tudatos távolmaradása a Társaság jövőjét határozza meg.

A Társaság elmúlt ötévi működésének anyagi viszonyairól nem tisztem beszámolni, elvégezte azt a Számvizsgáló Bizottság. De amikor nem arról beszélek – alapvetően akkor is arról adok jelzéseket. Szinte minden érvényes e ciklusra is, amit a megelőzőről Rómában mondtam: az Akadémia évek óta alig változó, még az inflációt sem követő költségvetési támogatása – jöllehet legfőbb anyagi bázisunkat nyújtotta – még az alapszinten végzett működést sem tette lehetővé a rendszerváltás után. Inkább csak a létünket biztosította. Az Illyés Közalapítvány, a társadalmi egyesületeket támogató parlamenti bizottság, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, majd utódai támogatása, a Nemzeti Kulturális Alap-program pályázatokon elnyert összegei valóban hálás köszönetet érdemelnek, az igazi munkánk ezekre alapozódott. Ám ahhoz, hogy igényeink és céljaink és feladataink szerint működtessük az irodát, jelentessük meg kiadványainkat, nyújt-

sunk szolgáltatásainkat, sosem voltak elegendőek. Hogy az alkalmazottak megkaphassák – alacsony – fizetésüket, a főtitkár és helyettese egy ideje nem vesz fel tiszteletdíjat. Mint a gazdasági vezető beszámolójából kitűnik, a hiánygazdaságban a IV. Hungarológiai Kongresszus bevételének felélésével tudtuk az alapszabály által előírt és megkövetelt feladatainkat ellátni.

A vázolt jövőbeli működéshez feltétlenül jelentősebb anyagi támogatásra van szükségünk – természetesen egy jobban finanszírozott hungarológiai intézményrendszer tagjaként – mint a nemzetközi hungarológiáért felelős tudományos és tudományszervező társaságnak. A Magyar Tudományos Akadémia felismerve és honorálva e felelősséget, 2001-től 100%-kal felemelte éves költségvetési támogatásunkat, reméljük ez a keret nem marad újabb tíz évig változatlan, s az infláció sem vonja el az érdemi munkavégzés elől. Ugyanígy abban is reménykedünk, hogy a hungarológia kialakulóban levő új ellátó- és elosztó rendszerei méltányolják nemzetközi keretek között megvalósítandó célkitűzéseinket. E célok teljesítése nélkül ugyanis nincs értelme a Társaság létezésének.

Főtitkári beszámolómmal végére érve, még egyszer megköszönöm a jyvääskyläi egyetem rektorának, Jyvääskylä városának, hogy egy hétre kedves vendégszeretettel átengedték nekünk egyetemüket és városukat, hogy megmutassuk legújabb tudományos eredményeinket, eleget tehessünk szervezeti életünk kötelességeinek, újragondolhassuk és megteremthessük működésünk új kereteit. Ugyancsak köszönetemet fejezem ki tagságunknak és vezetőségünknek az elmúlt öt évben végzett munkáért, a folyamatos működéshez nyújtott segítségért és a megtapasztalt együttérzésért. E köszö-

nettel búcsúzom a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságtól, abban a reményben, hogy öt sikeres tudományos munkanap után ugyanitt a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaságot és tagjait köszönheti az új vezetőség.

Jankovics József főtitkár beszámolója

(elhangzott Debrecenben 2006. augusztus 26-án,
a Nemzetközi Magyaraságtudományi Társaság közgyűlésén)

Az olyan nemzetközi tudományos társaság öt éves tevékenységének áttekintésekor, mint a Nemzetközi Magyaraságtudományi Társaság, természetesen vannak állandó és változó elemek. Az előbbiek a Társaság hétköznapi működésével, a kötelező és rutinszerű feladatok végzésével kapcsolatosak, az utóbbiak pedig azokat az új elemeket, mozzanatokat, eredményeket vagy éppen kudarccokat rögzítik és tárják a tagság és a szélesebb nyilvánosság elé, amelyek az előző kongresszus és közgyűlés óta eltelt időszak legfőbb jellemzői voltak. Ezért a jobb memóriájú tagok ne csodálkozzanak, ha a főtitkári beszámolóban már többször is hallott, ismerős mondatok variánsait fedezik fel, amint az is természetes, hogy mostani megmérettetésünk viszonyítási alapja is visszavisszatérően a Rómában és a Jyväskyläben elhangzott jelentés. Amiként a munkánk folyamatos, ugyanúgy a főtitkári beszámoló is folytatásos narratíva, amelynek visszautaló és felidéző, viszonyító szerepű szövegegységei is vannak. A Finnországban 2001. augusztus 10-én elhangzott helyzetértékelés a Rómában elindított megújulási-demokratizálódási folyamat kézzelfogható eredményeiről adhatott számot, a kongresszus kiváló lebonyolítása és a vezetőségválasztás zökkenőmentessége pedig ennek bizonyságául szolgált. Az azóta eltelt ciklus rávilágított további szükséges változásokra és változtatásokra. Ezért az ottani tanulságokat is hasznosítva, ugyanezt a programot követve tovább alakítanánk-fino-

mítanánk a jelenkori, jelentősen megváltozott követelményekhez igazodó, és egyben a jövőt szolgáló, a szervezeti működést és a hungarológiai tudományos tevékenységet egyaránt biztosító alapszabályunk szövegét. A változtatások tervezetét az alapszabály-módosító ad hoc bizottság a választmány elé tárta, néhány egyetértő véleményen kívül nem érkezett egyéb visszajelzés. A véglegesnek szánt szöveget a Választmány ennek értelmében alakította ki. Kérem tehát a tisztelt Közgyűlést, vitassa meg, s amennyiben a változtatásokat célszerűnek, hasznosnak ítéli, hagyja jóvá, vagy ha szükséges, egészítse ki az alapszabály-módosítás szövegtervezetét. A változtatás lényege: a Társaság az eddigi, csupán tudományszervezési szerepkörből kilépve, a tudomány nemzetközi művelésének is, a kutatásnak is fóruma lehessen. Nemzetközi tudományos vállalkozásokban, együttműködésekben, projektekben is részt vehessen, pályázó fél lehessen. Erre eddig nem nyílt lehetőségünk, s ez jelentős mértékben akadályozta munkánkat. A Választmány 2005. évi ülésén úgy határozott, hogy megérett az idő a nemzetközi tudományosság új működési feltételeihez való alkalmazkodásra, s ebben ne kösse meg kezünket a majd három évtizede, teljesen más politikai, társadalmi és tudományos környezetben létrejött, eltérő feladatokhoz, oktatási struktúrákhoz igazodó alapszabályunk. A magyarságtudomány helyzete, környezete alapvetően megváltozott, a hungarológia fogalma s ezzel feladatköre is módosult, vagy még pontosabban: állandóan módosulnia kell. Az alapszabály változtatására, életszerűbbé tételére vonatkozó egyéb, kisebb jelentőségű javaslatok is ugyanezt a célt szolgálják, s ugyanezzel a szándékkal javasoljuk az új választmány személyi összetételének – egyébként is időszerű – megváltozását is. Az elnöknek és a főtitkárnak, néhány

választmányi tagnak lejárt a megbízatása, ők már jelenlegi posztjukon nem választhatók újra. A Választmányban és a Számvizsgáló Bizottságban is hasonló okok miatt kell személycseréket végrehajtani, de lemondás (Vjacseszláv Szereda), haláleset (Tonk Sándor alelnök) is közrejátszott a régi vezetőségi tagok újakkal való felváltásában.

Hagyományainkhoz híven ezúttal is Lotz-éremmel ismerjük el a magyarságtudomány oktatásában kiemelkedő, iskola-teremtő életműveket, vagy a jelentős eredményeket felmutató kutatói-fordítói életutakat. (A díjazottaknak az érmeket a beszámoló után Görömbei András, a Lotz-bizottság elnöke adja át.) Új tiszteleti tagjaink a hungarológia megbecsült művelői, az egyes tudományszakok meghatározó egyéniségei. Névsorukat a 2006. augusztus 21-én tartandó választmányi ülésen hozott döntés alapján terjesztjük a nyilvánosság elé.

A személyi hírekről, szervezeti újdonságokról szóló tudósítás után térjünk át a Társaságunk életének, munkájának ötéves periódusát bemutató tartalmi összetevőkre.

A Titkárság – változatlan felállásban – egyre romló anyagi körülmények közepette végezte munkáját. Vagyis az általános és normális lét- és működési feltételeket a Magyar Tudományos Akadémia csökkenő – ám még így is működésünk alapjait biztosító, nagy köszönettel vett –, majd 2006-ban a két évvel korábbira visszaemelkedő támogatása mellett óriási energiákat kellett fordítani az alapvető működési feltételek előteremtésére. (Pályázatok, illetve kérvények a Nemzeti Kulturális Alap, az Illyés Közalapítvány, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, az Oktatási Minisztérium vezetőségéhez.) Ezen összegek révén sikerült az irodának a napi feladatok – információk közvetítése, kiadványok szerkesztése és megjelentetése, a szervezeti élet segédanyagainak előál-

lítása, egyes tagjaink könyvekkel, folyóiratokkal, a szükséges szakirodalommal, aprócska kutatói ösztöndíjakkal való ellátása – mellett az e kongresszus szervezéséből ráháruló, előkészületi és információs munka elvégzése is. Ebben kiváló partnerre találtunk a Debreceni Egyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének irányításával dolgozó Szervező Bizottság tagjaiban: Görömbei András, Maticsák Sándor, Sinka Andor, valamint a kongresszus főtítkára, Takács Miklós és kollégáik két éven át mindent megtettek találkozási sikeréért. Ha kongresszusunk a résztvevők meglegedésével zárul, és reméljük, azzal zárul, az az ő körültekintő, minden részletre figyelő, igen alapos és áldozatos munkájuknak köszönhető.

Kiadványaink sorában első hely illeti meg az előző, az V. Hungarológiai Kongresszus előadásainak köteteit. Társaságunk történetében példamutatóan gyorsan megjelent a szimpóziumok előadásainak jelentős része – hála a szimpóziumvezetők ügyszeretetének –, összesen 14 kötetben, más-más kiadónál. A bennük nem publikált szimpóziumok vagy szekciók előadásait Társaságunk adta ki két hatalmas tomoszban. Van persze hátránya is e megoldásnak, az egyes, nem a Társaság égisze alatt megjelent kötetek nehezen beszerezhetők. Két szekció előadásai pedig pénzhiány miatt nem jelenhettek meg. Az érdeklődők az alábbi címen kereshetik a kongresszusi kiadványokat a Társaság honlapján: www.bibl.u-szeged.hu/filo/kongr/kk.html

Társaságunk idegen nyelvű folyóirata, a *Hungarian Studies* idén XX. évfolyamába lépett. A Szegedy-Maszák Mihály főszerkesztésében az Akadémiai Kiadónál megjelenő folyóirat továbbra is előnyben részesíti a tematikus számokat, amelyek alapjául általában a Bloomingtonban rendezett

nemzetközi konferenciák anyaga szolgál. (Lajos Kossuth in Changing Context. History, Freedom and Memory in Modern Hungary; Imre Kertész and Jewish Culture in Hungary; Creativity, Mind and Brain in Hungarian Scholarship: Past and Present). 2006/1-es, megjelenés alatt álló számunk központi témája az 1956-os forradalom: The 1956 Hungarian Revolution and War of Independence.

A lap főszerkesztője évről évre változatlanul a Társaság vezetősége és tagsága aktívabb szerzői jelenlétét sürgeti. Ma sincs ez másként. Mind tettem azt előző közgyűlésünk alkalmával, ezúttal is kérem a tisztelt kollégákat, hogy maguk vagy tanítványaik, műhelyük tagjai angol, francia vagy német nyelvű, arra érdemes hungarológiai vonatkozású tanulmányaikat juttassák el a szerkesztőség e-mail címére: *bstudies@iti.mta.hu*. A lap megjelenése a volt Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma jóvoltából ez évre még biztosítva van, reméljük a jövőben is megoldódik e nagy jelentőségű, Magyarországon szerkesztett idegen nyelvű nemzetközi hungarológiai érdekű folyóirat kiadásának gondja. A lap szerkesztőségének átalakulása elkerülhetetlen, remélhetőleg aktív új szerkesztőkkel egészíthető ki a szerkesztők névsora.

Kiadványaink között fontos új eredményként kell számon tartanunk a – néhány évvel ezelőtt kényszerűen megszűnt *Hungarológiai Értesítőt* helyettesítő – magyarságtudományi forrásközlő folyóirat vagy évkönyv, a *Lymbus* kiadását.

Eddig már megjelent három (2003, 2004, 2005) száma, a 2006-os jelenleg szerkesztés alatt áll, megjelenése az őszre várható. Jövőbeli publikációja előreláthatólag biztosított. Fizető tagjainknak a megígért példányt anyagi okok miatt nem tudtuk postán eljuttatni, itt, a kongresszus irodáján személyesen vehetik át. Reméljük, a ritka becsű és nagyon

hiányolt magyar kultúr- és kortörténeti vonatkozású ismeretlen szövegek mindannyiunk örömére szolgálnak. Jelentős fejlemény még, hogy a folyóirat/évkönyv mellett Lymbus-kötetek címmel elindíthattuk a nagyobb terjedelmű történeti forráskötetek közlését is. Hasonló, nehezen hozzáférhető, többnyire külföldi levél- és kéziratárakban lappangó, újdonság értékű hungarológiai forrásszövegeket továbbra is változatlanul várunk tisztelt kollégáinktól.

Az elmúlt években részt vettünk a *Magyarok nyomában külföldön* című könyvsorozat kiadásában (Enciklopédia Kiadó), amelyben eddig Krakkó, Párizs és Fiume magyar vonatkozású emlékeinek feltárásával igyekeztünk a magyar kulturális és tárgyi emlékek létét a világnak is bemutatni. Remélhetőleg hamarosan elkészül a római kötet is.

2001-ben sajnos a legkiválóbb hungarológiai monográfiát vagy szövegkiadást értékelő Szirmai-díj megszűnéséről kellett beszámolnom. Helyettesítésének pénzügyi alapjait az arra hivatott fórumok érdeklődésének hiánya miatt nem tudtuk megteremteni. Ezért az MTA Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz Osztálya és a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság közös díjat alapított a fenti műfajú írások szakmai elismerésére és jutalmazására. A Társaság létrehozásában úttörő szerepet vállalt volt főtítkárunkról és az Intézet egykori igazgatójáról, a magyar kulturális emlékek feltárását, megőrzését és kiadását oly példamutató következetességgel szorgalmazó tudósról elnevezett Klaniczay-díjat immár ötödik alkalommal adhattuk át az idén. Az emléklappal és a 300.000 Ft pénzjutalommal járó, szigorúan tudományos érdemeket szem előtt tartó díjat az alábbi szerzők érdemelték ki:

1. Molnár Antal: *Katolikus missziók a bódolt Magyarországon* (Balassi Kiadó, 2002),
2. Jankovits László: *Accesus ad Janum. A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében* (Balassi Kiadó, 2002),
3. Knapp Éva–Tüskés Gábor: *Emblematics in Hungary* (Niemeyer, Tübingen 2003),
4. Kulcsár Péter: *Zrínyi Miklós összes prózai művei* (Akadémiai Kiadó, 2005),
5. Sudár Balázs: *A Palatics-kódex török versgyűjteményei* (Balassi Kiadó, 2005).

Társaságunk az elmúlt fél évtizedben is változatlanul törekedett a hazai és a nemzetközi hungarológiai rendezvények, a magyarságtudomány nemzetközi művelését és oktatását érintő tanácskozások előkészítésében részt venni, illetve azokon ön maga célkitűzéseit, jövőt illető elképzeléseit megjeleníteni és képviselni. Igyekeztünk a hungarológia-fogalom megújítására és a hungarológia-koncepció kiterjesztésére irányuló megmozdulásokon részt venni, s elősegíteni a hungarológia oktatásában bekövetkezett téma-, helyzet- és szerkezeti változásokra való hazai reakciók, válaszok alakítását. (Valljuk be őszintén, a már többször is említett, rajtunk kívül álló, és valójában a mi munkánkat is nagyban hátráltató anyagi okok miatt nem túl sok eredménnyel.)

Hangsúlyoztuk a magyarországi forrásokból alig-alig támogatható külföldi magyarságtudományi műhelyek, illetve kutatók munkájának hivatalos magyar megbecsülését, támogatását – mivel az ő munkájuk a hungarológia külföldi művelésének, szakember-utánpótlásának legfőbb bázisa, a magyarságkép alakításának alapvetően meghatározó tényezője. Meg-

felelő magyarországi támogatásuk hiánya máris negatív hatásként jelentkezik: egyes országokban a hungarológia és annak oktatása sokat veszített korábbi súlyából, elsorvadnak az intézményes keretek, s egyre kevésbé lesz vonzó, elhelyezkedésre alkalmas tudomány a világban a magyarságtudomány. Ma is változatlanul – vagy még inkább – aktuális hát sajnos az a néhány mondat, amelyet öt évvel ezelőtt mondtam közgyűlésünkön: „Magyarországnak nemcsak érdeke, hanem kötelessége a velük való törődés, a róluk szóló gondoskodás. Ezt más helyettünk nem teszi meg, s Társaságunk vezetőségének és tagjainak óriási szerep jut a velük való mindennemű kapcsolat minél eredményesebb működtetésében. Munkájuk támogatásában és visszaigazolásában. Idáig bárhova fordultunk e tervezetünkkel, az ügy elvi helyeslésén túl sehol sem találtunk az ehhez szükséges anyagi bázisra. Talán a hungarológia hazai intézményrendszerének és pénzügyi helyzetének újragondolásával és teljesen más anyagi dimenziók közé helyezésével ez a súlyos probléma is megnyugtató megoldást nyer.” (Öt évvel ezelőtt ez a kijelentés még nem tűnt megalapozatlanul optimistának, mára már nyilvánvalóvá vált, hogy továbbra is érdemi változásra van szükség.)

E helyzet valaminő ellensúlyozására, a szakmai utánpótlás kinevelésének elősegítésére és a nemzetközi kapcsolatrendszerbe való beépítésére hoztuk létre a választmány döntése és Dobos István irányítása alapján a terveink szerint a kongresszusok közötti időszakban megrendezésre kerülő „A magyarságtudomány műhelyei – doktoriskolák konferenciája” című tanácskozásunkat, amelyen 17 európai és magyarországi egyetem doktoriskola-vezetői és doktoranduszai vettek részt, hogy beszámoljanak a tudósképző műhelyük témáiról,

működéséről és kutatási lehetőségeiről, oktatási módszereikről. Több mint ötven előadás hangzott el, élénk és határozott dialógus indult el a PhD-hallgatók között. (Az előadások szövege vagy kivonata olvasható a www.bibl.u-szeged.hu/filo/hir/ea.htm oldalon.) A doktorandusz-konferencia nagyon jó alkalmat biztosított a különböző képzési formák, stratégiai elképzelések megismerésére, ugyanakkor nagyon fontos új kapcsolattartást is lehetővé tett az egyetemek és a Társaság között.

A konferencia eredményessége máris megmutatkozott: a fiatal kutatók számos kiváló előadással igazolták képességeiket, megismerkedtek egymással és a Társaság titkárságával, más műhelyek vezetőivel. Sokan beléptek közülük a Társaságba, s mostani kongresszusunkon már viszontláthattuk a legjobb és legkitartóbb doktoranduszokat is. Szeretettel üdvözljük őket sorainkban. Tudjuk, hogy szerepük óriási és felelősségteljes. Mestereik nyomában ők a nemzetközi hungarológia jövőjének letéteményesei.

E doktorandusz-tanácskozás megrendezésében és egyéb vállalkozásokban is kiváló együttműködést sikerült kialakítanunk a hungarológia legfontosabb hazai és külföldi műhelyeivel, az egyetemekkel, akadémiai intézetekkel, tudományos társaságokkal, elsősorban a Balassi Bálint Intézettel – melynek tudományos tanácsában korábban vezetőségünk számos tagja aktívan részt vett: külföldi szakértőként Amedeo Di Francesco, Holger Fischer, Tuomo Lahdelma, valamint Görömbei András, Tverdota György, Szegedy-Maszák Mihály, Kósa László, Voigt Vilmos, Kulcsár Szabó Ernő, Monok István, jómagam pedig az elnöke voltam. De együttműködünk a Lymbus kiadásában az Országos Széchényi Könyvtárral és a Magyar Országos Levéltárral is. A Szlováki-

ai Magyar Írószövetséggel közösen felkaroltuk a magyar irodalomtörténeti kánonból kiszorult barokk költő, Gyöngyösi István kultuszának szlovákiai ápolását.

Az új idők igényeihez igazodva az együttműködés új formáit is kerestük. Külföldi pályázók magyarországi képviselőt vállaltuk, pénzügytechnikai okok miatt helyettük bonyolítottuk a munkájuk végzéséhez szükséges pénzügyi adminisztrációt (Szófia, Újvidék). A Balassi Bálint Intézet részére pályázati úton szerettük volna biztosítani a mongóliai és a nápolyi lektor állami költségvetésből hiányzó összegét. Igyekezetünket sajnos, a biztató előjelek ellenére sem kísérte pozitív eredmény.

Nemzetközi tudományos „anyaszervezetünk”, a Fédération Internationale des Langues et Littératures Modernes háromévente, általában távoli földrészeken rendezett kongresszusaira anyagi okok miatt nem utaztunk el, vezetőségével elektronikus levelezéssel tartottuk a kapcsolatot, illetve a főtítkárhelyettes részt vett egy párizsi vezetőségi ülésen. A felmerült anyagi akadályok gátló hatását, valamint a jövőbeni szorosabb és aktívabb kapcsolat igényét jeleztük a FILLM új vezetőségének, azt is közölvén, hogy ez már Társaságunk új vezetőségére váró feladat lesz.

Társaságunk munkájának megítélése nem tisztem. A most leköszönő vezetőség nevében nyugodt lélekkel kijelenthetem: erőnk szerint igyekeztünk a nehezedő körülmények, a rendszerváltással együttjáró átértékelések és átértékelődések közepette is megtartani a Nemzetközi Magyar Filológiai majd Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság tudományos-szervezői pozícióját, hitelét, megőrizni függetlenségét. VI. kongresszusunk programja és résztvevőinek névsora is arról győző meg, hogy fennmaradásunknak volt értelme. Most már

nem annyira a szükség, mint inkább a közös munka öröme tart össze bennünket. A Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság változatlanul a nemzetközi magyarságtudomány legfontosabb szervezete.

Monok István főtitkár beszámolója

(elhangzott Kolozsvárt, 2011. augusztus 22-én,
a Nemzetközi Magyarástudományi Társaság közgyűlésén)

Egyre gyakrabban kérdezik tőlem, és sokszor magamnak is felteszem a kérdést: miért is van még Nemzetközi Magyarástudományi Társaság? A megszokás, hogy ne adjunk fel egyetlen intézményt sem? A tudánymetriai kényszerben élő szakmai közösségeknek egy lehetőség fenntartása a „nemzetközi konferencián való részvétel” pont kipipálásához? Vagy van esetleg olyan dolgunk egymással, amelyet egy ilyen nemzetközi tudományos társasági keretben jobban tudunk elvégezni, mint anélkül?

Nehéz ezekre a kérdésekre választ adni. Napjainkban a társadalom életében a humán tudományok szerepe, a tudományok képviselőinek megbecsültsége sokat veszített egykori erejéből, hiszen még az 1980-as években is a humán ismeretek hozzátartoztak az intelligens ember életéhez, legyen az mérnök, vagy a manapság oly gyakran emlegetett „hard science” képviselője. Személyes meggyőződése az utóbbi kérdésben persze az, hogy nem létezik jó mérnök, fizikus, kémikus, orvos, vagy bármilyen szakember humán műveltség nélkül. Hatékony szakbarbár talán, olyan, aki 35 évesen már alkotásképtelen. De ez csak egy szubjektív meglátás, amelynek van másik, a humán tudományok művelőire vonatkozó oldala is. Visszatérek azonban Társaságunk feladataihoz a megváltozott környezetben, és az összeomláshoz közeli anyagi helyzetben. Mit lehet tenni, és mit kell tenni? A választ részben az elmúlt öt év munkájának számbavételében

látom, nem állítva azt, hogy jó irányba és minden feladatunkat jól teljesítve haladunk.

Az 1990-es évek közepére – a római kongresszusra – Társaságunk sokak szemében kifulladásnak látszott. Öröndetes dolog, hogy már nem kell segíteni a kapcsolatteremtést nyugat és kelet között, a japán hungarológus és a magyarországi, a romániai és a francia a modern kommunikáció eszközeivel percek alatt eszmét tud cserélni. Az intézmények bilaterális kapcsolatait kifejezetten szorgalmazzák és nem tiltják, vagy nehezítik. A Társaság anyagi helyzete már nem vonzó azok számára, akik a nyolcvanas években még kényelmes kutatói életet élve dolgozhattak ösztöndíjunkkal magyarországi közgyűjteményekben. Nagyobb szabású, jól működő rendszerek segítenek abban a munkában, amelyet egykoron a Társaság végzett. Elég csak a *Domus Hungarica* programra utalni, vagy az MTA határon túli tevékenységére. A Társaság tehát azokban a feladatokban, amelyek elvégzésére alapították, teret veszített, sőt feleslegessé is vált egyes területeken.

De voltak, és vannak olyan változások is, amelyek a Társaságnak új feladatokat adnak. Az elmúlt évszázad végi politikai és gazdasági változások mentén, a halódó, a birodalom végnapjait élő Európa a látszat tevékenységekben éli ki önmagát, a politikai beszéd szintjén fontossá nyilvánítva a kulturális sokszínűség megőrzését, a konfliktusoknak az egymás megismerésére alapozott feloldását. Persze a gyakorlat azt mutatja, hogy az egymás megismerése az esti bulikat jelenti – akár nagyon színvonalas koncertek, színházi előadások, fesztiválok stb. formájában –, közpénzen fenntartott magán gladiátoriskolák bemutatóit élsportrendezvények képében, vagyis a közös múltunk, a valamikor ténylegesen, nem pusztán pénzügyi alapon létezett Európa kapcsolati hálójának

megismerése nem cél. A magyarságtudomány művelői pedig pont egy ilyen feladat megoldásában lennének partnerek. A „közös európai kulturális öntudat” kialakításának alapjaira senki sem kíváncsi.

A magyar kormányok frázisok szintjén beszélnek a magyarság virtuális újraegyesítéséről, ugyanakkor a kulturális és tudományos intézményrendszert hagyják lepusztulni, csupán különféle kabinetek mögött működő magáncégek által szervezett programok és akciók léteznek. Ezek az akciók és programok sokszor nagyon színvonalasak, és fontos feladatokat végeznek el, de az intézményszerű működés hiányában a tevékenység csak a jelenre irányul, közép, vagy hosszú távú stratégiai elképzelés nem létezik. Ha időnként megfogalmazódik is, kormányperiódusonként másítanak rajta. A magyar politikai életnek nincsenek állandó értékekben való gondolkodásra utaló jelei. Országképről folyamatosan hallunk, sőt országképpel foglalkozó köztisztviselők is vannak, ám a magyarságtudomány intézményei ezek látóköréből egyre nagyobb mértékben kerülnek ki. Az országkép alakítását közönségkapcsolati kérdéssé degradálta a politika – PR tevékenységgé –, vagyis azzal számolnak az illetékesek, hogy a világ éppúgy a látszatok felé halad, mint Magyarország, be kell állni ebbe sorba, ügyeskedjünk. Ahogy egy politikus az öszödi beszédről szóló vitában meg is fogalmazta: „az igazság az, amit elhitetünk az emberekkel”. Pedig a színes lufi csak lufi marad, és ha kilyukad, kiderül, hogy nincsen benne semmi – napjaink tőzsdevilága klasszikusan ilyen üres lufihalmaz, a lyukadások mentén lehet aztán válság-színházat játszani, amelyben a kultúrának, az oktatásnak és a tudománynak – főleg a humán tudománynak – a közpénzek elherdálója szerep jut.

Ha ilyennek látjuk a helyzetet, mi lehet egy Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság feladata? A maradék vagyontól vegyünk a tagjainknak jó erős kötelet, és kössük fel magunkat? Vagy álljunk neki újra és újra dolgozni? A Társaság vezetősége az utóbbira voksolt, és évről évre próbálunk újabb és újabb területeken tevékenykedni. Az eredmények, ha szerények is, igazolják létünket. Melyek ezek az eredmények?

A legfontosabb célkitűzésünket öt pontban foglaltuk össze, és ezek a célok határozták meg az elmúlt öt év munkáját, és határozzák meg a továbbiakban is:

- A tartalmi munka mellett hangsúlyt kell fektetni az eredmények megmutatására. Ehhez az informatika nyújtotta lehetőségeket sokkal jobban ki kell használni.
- A Társaság munkájába sokkal inkább be kell vonni a doktorandusz hallgatókat, segítsük a doktori iskolákat abban, hogy legyen utánpótlása a szakmáknak, a fiatalok lássanak lehetőséget a Társasághoz való kötődésben.
- A magyarságtudomány fogalmának bővítésével a magyar kultúráról szóló párbeszédbe vonjuk be azokat is, akik nem a magyar nyelvű magyar művelődéssel, hanem a magyarországi művelődéssel foglalkoznak, illetve azokat, akik magyarul nem tudnak ugyan, de tudományos témájukhoz összehasonlító elemként magyar, vagy magyarországi eseteket elemeznek.
- Indítsunk olyan kutatásokat, amelyeknek a Társaság a kezdeményezője és részese.
- Vegyünk részt a magyar vendégtanárok és lektorok kiválasztásában, illetve a határokon kívüli hungaricum-feltárás szervezésében.

Hangsúlyozzuk azonban, hogy a Társaságnak az Alapszabályában megfogalmazott céljai nem változtak, és továbbra is fontosnak látjuk, hogy részt vegyünk a magyar, és a magyar vonatkozású humán szakirodalom feltérképezésében; a magyar múlt forrásainak feltárásában, nyilvántartásában és kiadásában; papír alapon is adjunk ki folyóiratokat, könyveket; közvetítsünk a különféle országokban élő szakemberek között.

Nyitás az informatikai eszközök felé, hagyományos bibliográfiai és kiadói tevékenység

Elhatároztuk, hogy honlapunkat olyan kiindulóponttá fejlesztjük, amelyen keresztül a nemzetközi magyarságtudományi tanulmányokat el lehet kezdeni. A honlap működik, igaz, kevesen használják. Sok magyar tanszéket nem tudtunk rávenni arra, hogy mutassa be önmagát, de a kezdet biztató. A tanszékek bemutatása mellett a határokon túli magyar szervezetekről is tervezünk informatív oldalakat.

Sokkal sikeresebbek voltunk abban, hogy anyagokat adtunk az Országos Széchényi Könyvtárban alakult Humán Szakirodalmi Adatbázishoz (HUMANUS), amely létében hatékony bibliográfiai segédeszközt ígér – különösen, ha a folyóiratok repertóriumait retrospektív módon is rögzítik majd, együttműködnek a kurrens folyóiratok tartalomjegyzékeinek adatbázisával (MATARKA), az akadémiai Magyar Tudományos Művek Tárával (MTMT), illetve az egyetemi és helyismereti bibliográfiai adatbázisokkal.

A Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) hungarológiai alapkönyvtár programjának alapját adtuk, ma sok száz ilyen monográfia és tanulmánykötet használható digitálisan, in-

gyenesen. Ugyanígy az Elektronikus Periodika Archívum (EPA) számára digitalizáltattuk a következõ folyóiratokat: *Hungarológiai Értesítõ* (Budapest), *Hungarian Studies* (Budapest), *Canadian–American Review of Hungarian Studies* (New Brunswick–Toronto), *Hungarian Studies Review* (Toronto), *Ungarn Jahrbuch* (München–Regensburg), *Hungarologische Beiträge* (Jyväskylä), *Rivista di Studi Ungheresi* (Roma). Ezt a munkát a következõ években hatékonyan szeretnénk folytatni.

Aláhúznánk, hogy a magyarságtudományi konferenciák anyagai is elérhetõk a MEK-en belül Jankovics József és Nyerges Judit szerkesztésében. A debreceni Kongresszus anyagai rendre megjelentek, legtöbbjük papíron is:

Nyelv, nemzet, identitás, I–III, szerk. Maticsák Sándor, Jankovics József és Nyerges Judit társszerkesztõi közremûködésével, Debrecen–Budapest, NMT, 2007.

Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században, szerk. Pritz Pál, Budapest, 2008.

Humanizmus, religio, identitástudat. Tanulmányok a kora újkori Magyarország mûvelõdéstörténetérõl, szerk. Bitskey István, Fazakas Gergely Tamás, Debrecen, 2008. (Studia Litteraria XLV.)

Az üveghegyen innen. Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés. Szerk. Csernicskó István, Kontra Miklós. PoliPrint Kft.–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Fõiskola, Ungvár–Beregszász, 2008.

Irodalom, nemzet, identitás, A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Debrecen, 2006. augusztus 23–26.) elhangzott elõadások, Szerk. Jankovics József,

Nyerges Judit, Budapest, 2010 (csak WEBes megjelenés)

Kultúra, nemzet, identitás, A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Debrecen, 2006. augusztus 23–26.) elhangzott előadások, Szerk. Jankovics József, Nyerges Judit. Budapest, 2011.

Ugyanígy rendszeresen megjelent a *Hungarian Studies*, Jankovics József kitartó, áldozatos munkája eredményeként, és a *Lymbus*, *Magyarságtudományi forrásközlemények* is. Ez utóbbi évkönyvnek *Lymbus könyvek* sorozatcímmel két darabját is kiadtuk, az elsőt még 2005-ben:

Dézsmaérlet, hadellátás, katonaállítás, A Rákóczi-szabadságharc hétköznapijai a „tót Impériumban”, Egy magángyűjtemény dokumentumai, 1692, 1704-1706, Közread. és a bevezetőt írta Bánkúti Imre, Budapest, Ballasi Bálint Magyar Kulturális Intézet, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság 2007 (*Lymbus* kötetek, 2.)

Nyitás a fiatalok felé

Elnökünk és a választmány tagjai fontosnak tartják a fiatal kutatók csatlakoztatását a Társaság életéhez. Ennek segítésére Dobos István javasolta, hogy lehetőleg évente, de legalább minden második évben rendezzük meg a Doktoriskolák konferenciáját. Eddig erre három alkalommal került sor, az elsőre *A magyarságtudomány műhelyei* címmel még 2005-ben. A második találkozó helyszíne Budapest volt, témája a *Magyarságtudományok önértelmezései* (2008. augusztus 22–23.). A har-

madikra 2010-ben Kolozsváron került sor (2010. augusztus 26–27.), az előre meghatározott téma a *Határátlépések* volt. Mindhárom konferencia anyaga internetes formában honlapunkról is, és a MEK-ből is elérhető. Az utolsó találkozó válogatott tanulmányai az *Iskolakultúra* folyóirat tematikus számaként is olvashatók (2011. 8–9. szám).

Az a tény, hogy a kolozsvári VII. Hungarológiai Kongresszuson külön doktorandusz szimpózium is megrendezésre kerülhetett, jelzi, van remény az utánpótlás mozgósítására.

Magyarságtudomány idegen nyelven

Ez az a terület, amelyet fontosnak tartok, és az eddigi eredmények mögé kevésbé tudjuk a Társaságot odahelyezni. A MTMT tanulsága szerint nagyon sok magyar vonatkozású írás jelenik meg világnyelveken, ezek bibliográfiai számbavétele több helyen történik (OSZK, MTA, egyetemek). A Társaság arra törekszik, hogy minél több nem magyar nyelvű magyarságtudományi szakirodalom megjelenjen a világhálón, és ezen a területen vannak komoly eredményeink, ahogy az előbbiekből nevesítettem is ezeket.

Törekedtünk arra is, hogy komoly, nagy tekintélyű folyóiratok rendszeresen közöljék magyar szerzők írásait, vagy olyanokét, akik magyar témáról (is) írnak. Ez részben sikerült is, hiszen tudunk említeni ilyen folyóiratokat (Acta Comeniana, Histoire et civilisation du livre stb.), indultak magyar témájú könyvsorozatok is, de ezek kizárólag személyes kapcsolatok révén fogadták ezeket az írásokat. Célunk az, hogy a Társaság intézményként kerüljön abba a helyzetbe, hogy személytől függetlenül tárgyaló partnere lehessen

rangos fórumoknak. Ebben a munkában reményeink szerint jó partnere lehetünk a Balassi Intézetnek.

Kutatási programok kezdeményezése

Szép terveink voltak, és vannak. Az anyagi túlélésért folytatott harc mellett sajnos nem maradt arra energiánk, hogy ez a programpont megvalósuljon. Egyetlen olyan téma látszik kutatási programmá válnak lenni, amelyet a Társaság is támogathat intézményi tekintélyével, és ez a Kárpát-medence magyar írott kulturális örökségének feltárása, katalogizálása, de ez ismét személyfüggő, hozzám kötődik, és intézményről intézményre vándorol velem. Ennél többet akarunk, és reményeink szerint a következő kongresszusig sikerül is majd.

Szerepünk a hungarológiai politikumban Magyarországon

A Társaság tudományos kutatói közösség. Sem politikailag, sem tudományos iskolákat tekintve nem vagyunk, és nem is lehetünk elkötelezettek. A politikai élet szereplői azonban egyre kevésbé fogadnak el pártfüggetlen szakembereket akárcsak szakértői körben is. Ez megnehezíti a Társaság munkáját, és sokszor kétértelművé teszi az anyagi fenntarthatóságot is.

A Balassi Intézet azonban állandó partnerünk, kölcsönösen tudjuk egymás céljait támogatni. A Társaság intézményként vesz részt a külföldre küldött vendégtanárok és lektorok kiválasztásában, a *Hungarian Studies* közös folyóiratunk lett, és közösen dolgozunk – az Országos Széchényi Könyvtárral, a Magyar Országos Levéltárral és a Kodolányi János Főiskolával – a *Lymbus* kiadásán is. Digitalizálási programunkat is

összehangolva igyekszünk előbbre vinni. Az indiai Magyar Nagykövetség alapította Körösi Csoma Sándor-díj odaítélésére készített angol nyelvű dolgozatok elbírálásában a Balassi Intézettel közösen vettünk részt. Ugyanígy részt veszünk a Balassi Intézet éves, a vendégtanároknak és a lektoroknak tartott konferenciáin is.

Nem sikerült azonban állandó tagot delegálnunk a Klebelsberg Alapítvány Kuratóriumába, jóllehet ebben a munkában komoly tapasztalatunk van, tagságunk olyan kapcsolati tőkét biztosít, amit jobban kellene használni.

Az országhéperért felelős politikai intézmények nem voltak kíváncsiak véleményünkre, de remélem, a jövőben változtatni tudunk ezen a helyzeten.

A legnagyobb gondot azonban számunkra a Magyar Tudományos Akadémia belső átalakulása során történő eljelentéktelenedés jelenti. A Határon túli Tudományosság Elnöki Bizottsága az egyetlen kivétel az MTA-n belül, ök rendszeresen konzultálnak Társaságunkkal. Az MTA azonban tőlünk független magyarságtudományi kapcsolati rendszert ápol, és az egykori közös munka most megtörni látszik. A következő hónapok egyik fontos feladata lesz intézményes viszonyunk elemeinek újráfogalmazása. Állandó partnerünk (ez persze személyi okokkal is magyarázható) az MTA Irodalomtudományi Intézete. Közös díjunk, a Klaniczay Tibor-díj évente kiadásra került. A díjazottak: 2006-ban: *Sudár Balázs*, (A Palatics-kódex török versgyűjteményei: Török költészet és zene a XVI. században, Bp., Balassi, 2005, Humanizmus és reformáció), 2007-ben *Mayer Gyula és Török László* (Iani Pannonii Opera Quae Manserunt Omnia. Volumen I Epigrammata. Textus; eds. ~, Bp., Balassi, 2006), 2008-ban *Heltai János* (Műfajok és művek a 17. századi magyarországi

könyvkiadásban [1601–1655]); 2009-ben *Balázs Mihály* (Ungarländische Antitrinitarier), 2010-ben *Szentmártoni Szabó Géza* (Janus Pannonius: Renatusnak, Szicília királyának dicséretéről szóló három könyv), 2011-ben *Bene Sándor* (Andreas Pannonius).

Társaságunk saját díját, a Lotz János-emlékérmét a főtitkári beszámoló megvitatása után idén is átadjuk azoknak, akiket a Választmány erre érdemesnek tartott.

Szervezeti életünkről

Szeretném újra aláhúzni, hogy a Társaság komoly anyagi gondokkal küszködik. Szervezőtitkárunknak, Nyerges Juditnak, és gazdasági vezetőnknek, Visóczki Istvánné Mártának külön köszönet jár azért, hogy szimbolikus ellenszolgáltatásért végezték munkájukat. Ők ebben az évben befejezik a rendszeres munkát, nehéz lesz helyettesíteni őket.

A 2006-os Közgyűlés határozatait a Fővárosi Bíróság formai okokra hivatkozva nem jegyezte be, ezért 2007 februárjában rendkívüli Közgyűlést kellett összehívunk, melynek határozatait a bíróság elfogadta és az Alapszabályba iktatta. Most a közhasznúvá válással kapcsolatos változtatásokat kell majd elfogadnunk.

Számos tagunk elhunyt, alapító tagjaik közül már csak néhányan vannak köztünk. Ugyanakkor sokan jelentkeztek tagtársunknak. Az elmúlt években nem került sor a tagdíjat soha sem fizetők kizárására, most elvégezzük majd ezt a munkát. Kérek mindenkit, hogy döntse el: akar-e tagunk maradni. Ha igen, kérem, hozzám hasonlóan, fizessék a tagdíjakat. Minden támogatásért folyamodó kérdőíven a fizető tagok száma külön kérdés, ellenőrizni kívánják, hogy mi va-

jon komolyan vesszük-e magunkat. Örölnék, ha komolyan vennénk egymást.

Újra kell gondolnunk az UNESCO FILLM-el való kapcsolatunkat, mert a nemzetközi tagsággal járó tagdíjakat befizettük ugyan, de anyagi okokból egyetlen találkozóra sem tudtunk elutazni.

Beszámolóm végére hagytam a köszönetnyilvánítást. Mosztani Kongresszusunk megrendezési munkáiért minden szervezőnek Kolozsváron és Magyarországon. A Társaság alkalmazottainak, tisztségviselőinek és vezetőségének munkám támogatásáért. Kérem, továbbra is segítsék a főtitkár munkáját.